

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / TARTALOMJEGYZÉK

193 TARTALOMJEGYZÉK

**INHALTSVERZEICHNIS (Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift,
Redaktion: Katalin G. Szende)**

KÖSZÖNTŐ

VORREDE

A Szerkesztőbizottság: A 70 esztendő Domonkos Ottó köszöntése 195
Die Redaktion begrüßt Otto Domonkos zu seinem 70. Geburtstag

EGYHÁZAK A NAGYVILÁGBAN

DIE KIRCHE IN DER WELT

Marie-Madeleine de Cevins: A világi papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar 196
városokban a késő-középkorban: Sopron példája

*De Cevins, Marie-Madeleine: Die Beziehung der Weltpriesterschaft zu den Bettelmönchen in
den ungarischen Städten im Spätmittelalter: das Beispiel von Sopron*

Kovács József László: Wolfgang Fochter lelkész és a soproni reformáció kezdetei 208
*Kovács, József László: Der Pastor Wolfgang Fochter und die Anfänge der Soproner
Reformation*

Sasfi Csaba: Sopron megye feledésbe merülő 18. századi kisgimnáziuma (A csornai 215
premontrei kisgimnázium)
*Sasfi, Csaba: Die Geschichte des Csornaer Kleingymnasiums des Prämonstratenserordens im
18. Jh.*

MŰHELY

KLEINE MITTEILUNGEN

Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914) 228
Güntner, Péter: Die Geschichte des Wolfser Bades (1865–1914)

Turbuly Éva: A falutörténet-írás néhány feudális-kori forrása a Soproni Levéltárban 246
Turbuly, Éva: Einige feudale Quellen der Dorfgeschichtsschreibung im Soproner Archiv

SOPRONI ARCOK

ÖDENBURGER PORTRÄTS

Szála Erzsébet: Payr Sándor élete és munkássága (1861–1938)	254
<i>Szála, Erzsébet: Das Leben und die Tätigkeit von Sándor Payr (1861–1938)</i>	
Köves Elemér: Geleji Sándor (1898–1967) emlékezete	258
<i>Köves, Elemér: Erinnerung an Sándor Geleji (1898–1967)</i>	
Kubinszky Mihály: Emlékezés Boronkai Pál városi főmérnökre (1897–1970)	261
<i>Kubinszky, Mihály: Erinnerung an Pál Boronkai (1897–1970)</i>	
Sedlmayr János: Szakál Ernő, a műemlékvédelem Európa-díjasa	263
<i>Sedlmayr, János: Ernő Szakál, Europa-Preisträger des Denkmalschutzes</i>	
SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE	
KULTURELLES LEBEN IN ÖDENBURG	
Nikolics Károly: 30 éves a soproni Patikamúzeum	269
<i>Nikolics, Károly: Das 30 jährige Soproner Apothekenmuseum</i>	
Környei Attila: Beszámoló a 25 éves Széchenyi István Emlékmúzeum munkájáról	270
<i>Környei, Attila: 25 Jahren des Nagycenker István Széchenyi Gedenkmuseums</i>	
Szemán Attila: A Soproni Múzeum felújított brennbergbányai kiállítása	274
<i>Szemán, Attila: Das wiedereröffnete Bergbaumuseum in Brennbergbánya</i>	
SOPRONI KÖNYVESPOLC	
BÜCHERSCHAU	
Kubinszky Mihály : Ribai M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei, in:	278
Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum, Budapest, 1997/1-2. 155–191. kiny.	
<i>Kubinszky, Mihály: Ribai M. Elma: Die treuen Kinder der treuesten Stadt. In: Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum, Bp., 1997/1-2. 155–191. Sonderdruck</i>	
Keveházi László: Új kegyesség. Fejezetek az osztrák–magyar protestáns kapcsolatok történetéből (szerk. Nagy Márta, h. n. 1997.)	279
<i>Keveházi, László: Neue Frömmigkeit. Kapitels aus der Geschichte der österreichisch-ungarischen Protestantenbeziehungen. Redaktion: Nagy, Márta, 1997.</i>	
Askercz Éva: Székely Zoltán: A Cziráki ősgaléria (Győr, 1997.)	281
<i>Askercz, Éva: Székely Zoltán: Die Ahnengalerie der Familie Cziráky. Győr, 1997.</i>	
Flórián Mária: Domonkos Ottó: A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630–1838 (Bp. 1998.)	282
<i>Flórián, Mária: Domonkos Ottó: Meisterstückzeichnungen zünftiger Schneider in Ungarn (1630–1838) Bp., 1998.</i>	
Macher Frigyes: 100 Jahre Karfreitageufführungen der „Sieben letzten Worte des Erlösers am Kreuze” (Eisenstadt, 1998.)	284
<i>Macher, Frigyes: 100 Jahre Karfreitagsaufführungen der „Sieben letzten Worte des Erlösers am Kreuze” Eisenstadt, 1998.</i>	
KÖZLEMÉNYEK, LEVÉLSZEKRÉNY	285
<i>MITTEILUNGEN, BRIEFKASTEN</i>	

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatóink az Autoliv Kft., a Soproni Sörgyár, a Németh Villamossági Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István, Kücsán József,
Németh Ildikó titkár, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bartha Dénes, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Környei Attila, Kubinszky Mihály,
Metzl János, Molnár László, Németh László, Pápai László, Sarkady Sándor

Szerkesztőségi órák minden hónap harmadik csütörtökjén 14–17 óráig
(1998. szept. 17., okt. 15., nov. 19., dec. 17.,) a Városszépítő Egyesület Új u. 4. alatti helyiségében.
Az 1998/1. számtól a Soproni Szemle teljes szövege olvasható:
www.sopron.hu/SOPRONI_SZEMLE

Terjeszti a RÁBAHÍR Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.). Előfizetési díj 1998-ra egy évre 500 Ft, egyes szám ára 150 Ft. Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.
HU ISSN 0133 – 0748

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Köszöntő

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Köszöntő / A Szerkesztőbizottság: A 70 esztendő Domonkos Ottó köszöntése

A Szerkesztőbizottság: A 70 esztendő Domonkos Ottó köszöntése

A Soproni Szemle új folyamának legelső számától (1955/1. sz.) minden lapszám fejezetén ott szerepel Domonkos Ottó neve, – ha jól számolunk, a jelen számon éppen százhetvenedik alkalommal – mint a szerkesztőbizottság tagjáé. A folyóirat jelenlegi szerkesztői gárdájából egyedül az ő neve szerepel minden egyes eddig megjelent lapszámon. Ezekben a számokban pontosan egytucat nagyobb tudományos cikket-tanulmányt és pontosan harminc kisebb közleményt publikált – megintcsak, ha jól számolunk. A Mollay Károly professzor úr 80. születésnapját köszöntő 1993/4. szám szerkesztése teljes egészében az ő munkája volt. Mindemellett az 1953-ban városunkba került néprajzos muzeológus felépítette az ország legnagyobb városi múzeumi hálózatát, – csak Pécs vetekedhet a Soproni Múzeum kiállításainak széles várostörténeti választékával, – iskolát teremtett a muzeológia tudomány majd minden műfajában, nemzetközileg elismert vezéralakja lett a magyarországi kisipar-történeti kutatásoknak és tudományok doktora fokozatot szerzett. Több jelentős könyv – monográfia, forráskiadvány, bibliográfia, stb. – kiadása mellett rendszeresen publikált szakmája országos folyóirataiban, végül: a soproni szellemi élet kimagasló alakjaként igazi sopronivá vált.

Szeretve tisztelt Barátunk! Köszönjük, hogy hatalmas elfoglaltságod mellett a Soproni Szemlét is kitüntetted tudományos eredményeid közlésével, s köszönjük, hogy a szerkesztőbizottsági ülések legszorgalmasabb látogatójaként és számos közlemény szakmai lektoraként segítetted a mindenkori szerkesztőség munkáját, éberen őrködtél folyóiratunk tudományos színvonala és tisztessége fölött. Kívánunk neked egyéni sorsodban boldogságot és még hosszú, eredményes tudományos pályafutást. Kívánjuk magunknak, hogy a hetvenéves Domonkos Ottó még sokáig köztünk legyen, mellettünk álljon, hetvenéves öreg bölcsességével és hetvenéves ifjú szívével támogassa a folyóiratot.

Őszinte barátsággal és tisztelettel:

a Soproni Szemle szerkesztőbizottsága

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban / Marie-Madeleine de Cevins: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája

Marie-Madeleine de Cevins: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája

Mindezideig a plébániai papság és a kolduló barátok kapcsolatairól semmilyen tanulmány sem született Magyarországon. Az egyháztörténeti munkák és a magyar királyság vallásos életéről szóló általános tanulmányok csak néhány sort szentelnek ennek a témának.¹⁽¹⁾ A Magyarországon jelenlévő két legnagyobb koldulórend, nevezetesen a domonkosok és a ferencesek történetének összefoglalásai valamivel nagyobb érdeklődést mutatnak ezirányban, részletesen tárgyalva a pápai törvénykezést, valamint azokat a peres iratokat, melyek a barátok és a plébániai papság összeütközéseit tükrözik.²⁽²⁾ Valószínűleg a (lényegesen jobban dokumentált) nyugat-európai példáktól befolyásolva általában e kétféle papság vitáit emelik ki,³⁽³⁾ egyébiránt nem minden részrehajlás nélkül, hiszen a konfliktusok eredetét rendszerint annak tulajdonítják, hogy a plébániai papság megtámadta a kolduló barátok kánonjogilag biztosított jogát a lelki-gondozásra.

Ez a cikk nem törekszik arra, hogy végleges választ adjon egy ilyen kiterjedt vitára.⁴⁽⁴⁾ Célja csupán annyi, hogy megvizsgálja Sopron példáját ebben az összefüggésben. E példa különösen érdekesnek tűnik, nemcsak azért, mivel a város szerencsés körülményeinek köszönhetően középkori okleveleinek jelentős részét megőrizhette, hanem azért is, mert sajátos keretet nyújt a plébániai papság és a kolduló barátok kapcsolatainak. A témát érintő eddigi kutatások (Karácsonyi János,⁵⁽⁵⁾ majd főként Házi Jenő⁶⁽⁶⁾ érdemeként) nagy értéke, hogy összegyűjtötték a rendelkezésre álló okleveles anyag nagy részét és híven közzétették tartalmát, ám a leírt tényeket nem kötik össze a helyi közeg sajátosságaival, s nem vázolnak fel semmilyen összehasonlítást az ország többi városával.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban / Marie-Madeleine de Cevins: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája / A helyi egyházi környezet

197 A helyi egyházi környezet

Idézzük fel röviden Sopron sajátosságait az egyházi viszonyok tekintetében a 13–15. században. A városnak egyetlen igazi plébániája volt, a Szent Mihály, melynek alapítása még Szent István idejére nyúlik vissza.⁷⁽⁷⁾ A Boldogasszony templom (első említése 1278-ból ismert, de alapítása kétségtől a 12. vagy már a 11. század közepe előtt történt) biztosította a várnak és közvetlen környékének lelkigondozását, és – a Szent Mihály templom plébánosának ellenállása miatt hasztalanul – arra törekedett, hogy a plébániai jogok teljességét is elnyerje.⁸⁽⁸⁾ A Szent Erzsébet ispotálynak, melynek a templomát az 1330–1340-es

években építették,⁹⁽⁹⁾ a lelki vezetője szintén egy *plebanus* volt, aki függetlenséget élvezett a Szent Mihály templom plébánosával szemben,¹⁰⁽¹⁰⁾ az azonban nem biztos, hogy valódi területe is volt (eltekintve az ispotálytól). Sopron plébániahálózatát tehát egyetlen plébánia dominanciája jellemezte, amely lelkipásztori feladatainak egy részét két másik, a város más negyedében fekvő egyházmegyei templomra ruházta, anélkül azonban, hogy ezeknek teljes önállóságot adott volna.

Ez a helyzet alapján véve semmi különösét nem jelent Magyarországon, különösen nem a kereskedővárosok között. A püspöki városokkal ellentétben, melyek sokkal jobban el voltak látva plébániákkal, ezeknek csak ritkán volt több, mint két-három plébánia-központjuk. Ezek közül a legősibb sokáig meg tudta őrizni gyámságát a város többi temploma fölött, még annak ellenére is, hogy a népesség növekedése szinte kikényszerítette a plébániai kereteknek az új helyzethez való igazodását (a 15. század közepéig).¹¹⁽¹¹⁾ A soproni Szent Mihály templom túlsúlya azonban különösen erősnek tűnik, mivel a többi templom még az *ecclesia filia* státusára sem jutott el (mint Budán 1257 óta¹²⁽¹²⁾, Kolozsvárott,¹³⁽¹³⁾ majd Körmöcbányán¹⁴⁽¹⁴⁾), nemhogy a teljes önállóság elnyeréséig (Budán végül 1440 körül adták meg,¹⁵⁽¹⁵⁾ Körmöcbányán 1561 előtt¹⁶⁽¹⁶⁾ és Kolozsvárott kétségkívül a 15. század közepe táján¹⁷⁽¹⁷⁾). 1434-ben a soproni Boldogasszony templom papja, akit a későbbi oklevelekben *plebanus*-nak neveznek, sikertelenül kísérelte meg az önálló plébánia jogának elnyerését saját temploma számára,¹⁸⁽¹⁸⁾ és az iratanyagban a későbbi évtizedekben semmi sem utal hasonló kísérletre.

198 Magyarország kereskedővárosainak nagy részében az egyébként igen laza plébániahálózatot (a 15. század végén gyakran 3000–4000 hívő is tartozott egy-egy plébániához) kiegészítette egy ezzel szemben viszonylag sűrű koldulórendi hálózat (különösen összevetve a francia városokkal): rendszerint legalább két intézmény található településenként a 15. század végén, és megállapítható volt, hogy az egy kolostorra jutó hívek száma csak ritkán haladta meg a 3000 lelket.¹⁹⁽¹⁹⁾ Sopronban ezzel szemben az egész középkoron át csupán egy koldulórendi kolostor volt, nevezetesen a ferenceseké, melyet először 1278-ban említenek és talán a 13. század közepe előtt alapítottak.²⁰⁽²⁰⁾

A már említett Szűz Mária és Szent Erzsébet templomon kívül, a többi soproni egyházi intézmény – a johanniták kolostora a 13. század óta, a Szt. György kápolna legkésőbb 1368 óta,²¹⁽²¹⁾ valamint a többi, a középkori végéig említett kápolna – lényegében semmilyen szerepet sem játszott a városi polgárság lelkigondozásában.²²⁽²²⁾

Egyetlen valódi plébánia egyfelől és egyetlen koldulórendi kolostor másfelől, ráadásul ferencendi – következésképpen élvezője a számos, ferenceseknek adott privilégiumnak a laikusok lelkipásztori gondozására vonatkozóan²³⁽²³⁾ –, mely kb. kétszáz évvel a Szt. Mihály templom után telepedett meg a városban: minden feltétel adott volt, hogy Sopron a plébánia papsága és a kolduló barátok elkeseredett harcának színterévé váljék. Hogy jobban megérthessük, hogyan is zajlott ez le ténylegesen, időzzünk egy keveset a két ellenfélnél.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban / Marie-Madeleine de Cevins: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája / Az ellenfelek: a Szt. Mihály templom plébánosa és a ferences kolostor

Az ellenfelek: a Szt. Mihály templom plébánosa és a ferences kolostor

Amint Magyarország más városaiban (vagy városnegyedeiben) is, kivéve természetesen a püspöki városokat és a mezővárosokat,²⁴⁽²⁴⁾ Sopron lakói kegyúri jogokat gyakoroltak a Szt. Mihály plébánia fölött, melyet formálisan csak 1391-ben tanúsítottak, de melyet a király kétségtől már 1277-ben megadott.²⁵⁽²⁵⁾ Sopron polgárai erősen ragaszkodtak is hozzá, amint azt az 1391-es események is mutatják. Nem haboztak szembeszállni Mária királynővel, amikor az az említett évben saját jelöltjét akarta bevezetni a plébániára. Miután bemutattak Kanizsai Miklós tárnokmester bírósága előtt egy oklevelet, mely az ő szabad plébánosválasztási jogukat igazolta, nemcsak a királynő védencének elbocsátását érték el továbbá azt, hogy a királynő ígéretet tett, nem fog ártani a ¹⁹⁹polgárok által választandó plébánosnak, de annak hivatalos elismerését is, hogy szabadon prezentálhatják plébános-jelöltjüket.²⁶⁽²⁶⁾ A szöveg elárulja e jog gyakorlásának pontos tartalmát, megjegyezvén, hogy a lakosok nemcsak megválaszthatják lelkipásztorukat, hanem le is tehetik.²⁷⁽²⁷⁾ Írásos bizonyíték is van arra, hogy a polgárok nem haboztak élni e joggal, ha úgy ítélték meg, az általuk választott plébános nem tartotta magát azokhoz a kötelezettségekhez, melyekre eskü alatt kötelezte magát beiktatásakor (és amelyeket 1354 előtt óta írásba is foglaltak²⁸⁽²⁸⁾). Henrik plébánosnak az 1330–1350-es években elkövetett mindenféle természetű kihágásai miatt (a plébániai javak elidegenítése, az alapítványi misék elhanyagolása, erőszak, ágyasság...) a városi tanács 1354-ben panaszt emelt a királynál, és köszönhetően a számos egybehangzó tanúvallomásnak, elérte (kétségtől kevéssel utóbb) Henrik távozását.²⁹⁽²⁹⁾ Hasonlóképpen valószínű, hogy a városi tanács nyomására kellett távoznia a Szt. Mihály templom plébánosi hivatalából 1437 végén vagy 1438 elején Nicolas Aindlefernek, amikor konfliktusba keveredett a várossal, mivel megtagadta a plébániai autonómia megadását a Boldogasszony templom lelkészének.³⁰⁽³⁰⁾ Egyébiránt, amint sok más hasonló privilégiummal rendelkező városban, egy világi gondnok (*vitricus*, *Kirchenvater*) felügyelte a plébánia javakkal való gazdálkodást, nem csak magának a Szt. Mihály templomnak esetében (legkésőbb 1453 óta),³¹⁽³¹⁾ hanem a tőle függő Boldogasszony templomban is (legalább 1467 óta).³²⁽³²⁾ Sopronban talán inkább mint másutt (ahol igen ritkán esik meg letétel) a városi hatóságok ellenőrzése a plébániai papság fölött különösen szigorú volt.

Más szempontból a Szt. Mihály templom különbözött a többi korai alapítású városi plébániatemplomtól, legalábbis ami a városi topográfiában elfoglalt helyét illeti: valójában, a 14. században emelt városfalakon kívül található (vitatott okok miatt³³⁽³³⁾), míg máshol a legkorábbi templom általában a város nagy piacterére nézett a régi, megerősített központ szívében. Ez az elhelyezkedés azonban a Szt. Mihály templomot nem távolította el Sopron valódi súlypontjától, hiszen az *extra muros* (falakon kívüli) városnegyedekben, és nem a *castrum*ban (a várban) élt a polgárok többsége (1379 körül a városi lakosság mintegy három negyede). E városrészek lakóinak, akárcsak a környékbeli falusiaknak, a Szt. Mihály templom könnyen megközelíthető volt.³⁴⁽³⁴⁾ Másfelől láthattuk, hogy rendelkezett a várban olyan „függelékkel”, mely által biztosíthatta ennek a negyednek a lelkigondozását: a Boldogasszony templom közvetlenül a falak tövében állt, alig száz méterre a város főkapujától.³⁵⁽³⁵⁾

²⁰⁰Ez az állapot azonban semmiképp sem volt elegendő a polgárság vallási igényeinek kielégítésére. Ha Sopron mindössze 2000 lakost számlált is 1379 körül,³⁶⁽³⁶⁾ a 15. század végére számuk mintegy 3500-ra emelkedett;³⁷⁽³⁷⁾ feltéve, hogy a polgárok topográfiai megoszlása nagyjából azonos maradt a két dátum között, a plébániai hívek száma a váron kívül a 14. század végén mintegy 1500, száz évvel később hozzávetőleg 2500 lélek volt.

A ferenceseknek ezzel szemben sikerült a városfalakon belül, mégpedig az egyik legnagyobb piactéren. A belváros leggazdagabb házainak közelében lakván, a város legtekintélyesebb polgárait tudtak lelki befolyást gyakorolni. E polgárok a kolostornak hosszútávon biztosították a virágzást, elhalmozván azt adományokkal és örökös alapítványokkal egészen a 15. század végéig,³⁸⁽³⁸⁾ és alkalmanként segítséget

nyújtva a szerzeteseknek az őket illető vagyontárgyak visszaszerzésében,³⁹⁽³⁹⁾ anélkül azonban, hogy közvetlenül beavatkoztak volna az intézmény gazdálkodásába.⁴⁰⁽⁴⁰⁾ Szívesen vállalták, hogy a barátok kérésére átírják a rend lelkipásztorkodásra vonatkozóan szerzett privilégiumait felsoroló pápai bullákat (VI. Ince és XI. Gergely 1388-as bullái⁴¹⁽⁴¹⁾), és heves védelmezőiké váltak az obszerváns kritikák idején (az 1460-as években).⁴²⁽⁴²⁾ Ez a támogatás lehetővé tette a soproni ferenceseknek, hogy konventuálisok maradhassanak, és konkrétan, hogy megőrizték a számos ingatlan birtokot (szőlők, gyümölcsösök, malmok), melyeket alamizsnaként kaptak.

A ferences kolostor messze esett a Szt. Mihály templomtól (több mint 600 méterre), amint ez általános volt a magyar városokban. Ezzel szemben alig 200 m választotta el a Boldogasszony templomtól.⁴³⁽⁴³⁾

Ezen általános adatok alapján megállapítható, hogy a ferences kolostor, anélkül, hogy kiegészítené a város egyébként elégtelen plébániahálózatát, közvetlen versengésben találta magát a Szt. Mihály plébániatemplommal ennek tartozéka, a Boldogasszony templomhoz való közelsége okán; a tét nagy volt, hiszen a város legtekintélyesebb polgárainak lelkigondozásáról volt szó, akikről a legnagyobb adományokra és a nehéz pillanatokban a leghathatósabb támogatásra lehetett számítani.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban / Marie-Madeleine de Cevins: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája / A rendkívül töredékes források

201 A rendkívül töredékes források

A plébániai papság és a kolduló barátok kapcsolataira vonatkozó források Magyarországon különösen hiányosak. Ha a jogi szövegekből – pápai vagy püspöki ítéletek, zsinati határozatok – meg is ismerhető a hatályos törvényi szabályozás (nevezetesen a plébániai jövedelmek megosztását illetően), a helyszíni alkalmazás mértéke túl gyakran marad ismeretlen a gyakorlatot tükröző források hiányában. A magyar kolostorok saját archívumai nem maradtak fenn a 16. század előtti időből, hasonlóképpen a plébániáké sem (kivétel egy maroknyi, az egyházgondnokok (*vitrici*) által a 15. század végén összeállított számadás). Néhány kompromisszumos megegyezés a plébánosok és a kolduló barátok között fennmaradt, de a továbbiakban meg kell elégednünk az egyik vagy a másik fél által az egyházi hierarchia képviselőihez benyújtott panaszokkal.⁴⁴⁽⁴⁴⁾

Ebből a szempontból sajnos Sopron sem jelent kivételt: középkori levéltárának gazdagsága ellenére a plébánia és a koldulórendi kolostor kapcsolataira közvetlenül vonatkozó anyag alig néhány darabot jelent. Összességében az egész középkort tekintve az egész anyag három egyházi okiratra (egy 1356-os pápai ítélettel,⁴⁵⁽⁴⁵⁾ a győri általános vikárius egy 1439-es ítéletével,⁴⁶⁽⁴⁶⁾ valamint a győri ferences kolostor gvárdiánjának egy panasza 1464-ből⁴⁷⁽⁴⁷⁾), egy kései (1519-es) számadástöredékre⁴⁸⁽⁴⁸⁾ és öt világi pap végrendeletére korlátozódik, melyekben megjelennek a soproni koldulóbarátok, akár tanúként, akár kedvezményezettként (az egyik 1278-ból,⁴⁹⁽⁴⁹⁾ a többi 1507-ből, 1521-ből és 1523-ból⁵⁰⁽⁵⁰⁾). Sopronban nem maradt fenn megegyezés a vitatkozó felektől, ugyanakkor ezek a szövegek, melyeket gyakran a város állított ki, a gyakorlatban igen pontos képet adnak az alkalmazásról a kánoni vagy a zsinati jogalkotás értelmében, ami a plébániai jogokat illeti. Ennek ellenére, akárcsak Pozsonyban, a források csekély száma összehasonlítva az ország többi városához képest lényegesen nagyobb tömegű okleveles anyaggal (különösen a végrendeletek vonatkozásában), már önmagában is jelzi a soproni plébániai papság és az

ottani ferencesek kapcsolatainak természetét.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban / Marie-Madeleine de Cevins: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája / Az eseti konfliktusok

Az eseti konfliktusok

A négy konfliktus közül, mely az oklevelek szerint a soproni Szt. Mihály templom plébánosa és a ferencesek között a középkorban kitört, háromnak a gyökere a világi hívek lelkigondozásának gyakorlása vagy az őket illető jogok voltak (1356-ban, 1439-ben és 1464-ben). Ami a negyedik említett vitát, időrendben az utolsót (1519) illeti, semmi sem zárja ki, hogy nem valamilyen hasonló okból keletkezett, de semmi biztosat nem tudunk róla.

[202](#)Ez mutatja, hogy Sopronban, akárcsak az egész Magyarországon, sőt másutt is a latin kereszténység területén, mennyire nem oldotta meg a lelkek gondozásának megosztását a számtalan pápai rendelet, melyek arra voltak hivatva, hogy véget vessenek a koldulórendek alapítása óta a köztük és a plébániai papság között feszülő ellentéteknek.

Az azonban túlzásnak tűnik, hogy a ferencesek soproni megtelepedésüktől a reformáció kezdetéig állandó konfliktushelyzetben éltek volna a helyi plébánia papságával. Még ha figyelembe is vesszük a források pusztulását, úgy fest, hogy csupán kb. fél évszázadonként robbant ki olyan konfliktus, mely jogi útra is terelődött. Tény, hogy hiányoznak az e perek időtartamára vonatkozó források, hiszen vitánként csak egy oklevél áll rendelkezésünkre, és egyik sem pontosítja, hogy hány évvel korábban estek a felemlített sérelmek. Ennek ellenére az a tény, hogy a szövegek soha nem utalnak korábbi konfliktusra (pl. felröva egy korábbi megegyezés vagy egy vitát lezáró bírósági döntés megsértését), arra utal, hogy a viták hamar lecsillapodtak. Ha már egyszer helyreállt a béke, igyekeztek gyorsan elfelejteni (vagy elfelejtetni) az okozott sérelmeket, összegyűlvén egy jó ebéd elfogyasztására. A ferences kolostor számadásának első töredékei azt mutatják, hogy 1519-ben, miután a győri gvárdiánnak sikerült kibékítenie a Szt. Mihály plébánosát a soproni ferencesekkel, a kolostor *vitricusa* egy nagy fogadást rendezett, ahová nem mulasztották el meghívni a plébánost is.[51\(51\)](#)

Egyébként az ellentétek visszafogott eszközökkel jutottak kifejezésre. Egyetlen forrás sem utal erőszakra egyik vagy másik fél részéről (ellentétben pl. több francia esettel). Távol az önbíráskodástól, úgy tűnik, a felek megbíztak a (királyi, pápai vagy püspöki) igazságszolgáltatásban, hogy elérjék jogaik tiszteletben tartását. Ez a vonás a legkevésbé sem eredeti, hiszen hasonló a helyzet számos más magyar városban is (Nagyszébenben éppúgy, mint Székesfehérvárott vagy Selmecbányán).[52\(52\)](#) Ez talán abból adódik, hogy – ellentétben számos plébániai klerikussal Franciaországban a százéves háború idején, akik számára előjogaik védelme a túlélést jelentette –, a magyar városok papjai nem szenvedtek anyagi szükségletet, ami őket szélsőséges eszközök alkalmazására sarkallta volna;[53\(53\)](#) Sopron esetében, a Szt. Mihály templom plébánosának egyházából származó jövedelme (1318-ban évi 105 forintot vallott be) számára több, mint kényelmes életet biztosított.[54\(54\)](#)

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban / Marie-Madeleine de Cevins: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar városokban a

késő-középkorban: Sopron példája / A viták fő tétje: a temetkezések?

A viták fő tétje: a temetkezések?

Az oklevelek pontatlansága csak az említett konfliktusok okának felületes elemzésére ad módot. Tény, hogy a vitatott lelkipásztori vagy plébániai jogok, illetve igények nem mindig fogalmazódnak meg pontosan a forrásokban. Így 1356-ban pl. csak annyit tudunk, hogy a soproni plébános panasza a ferencesek ellen, mely egészen a pápáig jutott, abból fakadt, hogy a barátok nem tartották tiszteletben VIII. Bonifác rendeletét, ²⁰³amelynek betartását a pápa akkor a szerzeteseknek előírta;⁵⁵⁽⁵⁵⁾ 1464-ben hasonlóképpen a ferencesek tettek panaszt, miszerint a plébános nem tartotta tiszteletben privilégiumaikat, de arról nem esik szó, hogy melyeket.⁵⁶⁽⁵⁶⁾

Valószínű, hogy amint Nyugat-Európában is, a temetkezések kérdése fontos helyet foglalt el a vitákban. Ezt egyértelműen tartalmazza a soproni plébános 1439-es panasza, nem kizárólagosan és mindenfajta pontosítás nélkül. Az oklevél csak annyit jegyez meg, hogy egyezsége kell jutni *eciam sepulturis funerum*.⁵⁷⁽⁵⁷⁾ Mit kell ez alatt érteni? Vajon a plébános azt panaszolta-e föl, hogy egyesek a hívei közül a ferenceseknél temetkeztek (amint azt a már említett pápai rendelet 1256 óta engedélyezte)? Vagy csak e jog gyakorlásának módját kifogásolta, azaz hogy a szerzetesek ehhez nem kérték az ő előzetes engedélyét – melyet megkövetelt VIII. Bonifác pápa *Super cathedram* kezdetű bullája, de amely alól V. Márton a koldulóbarátokat 1425-ben felmentette⁵⁸⁽⁵⁸⁾ –, avagy elmulasztották a temetési stóla negyedének megfizetését (ami 1300 óta volt kötelező), vagy esetleg az, hogy a holttestet nem a plébániatemplomban ravatalozták fel, mielőtt a barátok templomában eltemették volna (ami viszont V. Márton óta nem volt előírás)? Az első feltevés kevésbé valószínű: a gyakorlatban több világi személy kifejezte végrendeletében azt a szándékát, hogy a helyi ferenceseknél temessék el – 1452-től, egészen 1541-ig⁵⁹⁽⁵⁹⁾. A plébánosnak nem volt tehát kizárólagos joga a temetésre, és bele kellett törődnie ebbe a helyzetbe. Viszont megegyezésről szóló forrás hiányában szinte semmit sem tudunk a másik három pontról. Házi Jenő szerint a plébános vádaskodásai valószínűleg azt eredményezték, hogy tárgyalás kezdődött a temetési stóla negyedének megfizetéséről;⁶⁰⁽⁶⁰⁾ Itt azonban egy feltevésről van szó, melyet minden bizonnyal más magyar, illetve nyugati városok példája inspirált, mivel egyetlen oklevél sem utal Sopronban a temetési stóla negyedének megfizetésére.

Akárhogy is van, azon világiak végrendeletei, akik a ferenceseknél kívántak temetkezni, azt mutatják, hogy a végrendelkezők gyakran gondoskodtak arról, hogy a plébánost is bevonják az ezalkalommal szokásos szertartásokba. 1452-ben Pottendorf Anna azt kérte, hogy a városi összes harangja (beleértve a Szt. Mihály templom és összes tartozéka harangjait) szólaljanak meg a temetésekor, és főleg, hogy a Szt. Mihály templom plébánosa a város minden papjának társaságában mondjon misét a temetést követő első, hetedik és harmincadik napon a ferences templomban; minden résztvevő különleges juttatásban részesült.⁶¹⁽⁶¹⁾ Ugyanúgy Schwarczentaler Kristóf özvegye, Katalin, 1520 körül kelt végrendelete kiköti, hogy – kártalanítás címén – a plébános 10 dénárt kap azzal a kötelezettséggel, hogy részt vesz a gyászmisén káplánjaival együtt, továbbá halotti vigíliát és misét celebrál harminc napon át.⁶²⁽⁶²⁾ Valószínű tehát, hogy valójában a plébániai papságot csak ritkán rekesztették ki teljesen a ferenceseknél történt temetést ²⁰⁴kísérő gyászszertartásokból. Nyilvánvaló, hogy a plébánia híveinek célja nem az volt, hogy megfeleljenek a kánoni előírásoknak – egyetlen végrendelet sem a temetési stóla negyedéről (vagy a kánoni részről) –, sokkal inkább az, hogy egyessék a világi és a szerzetesi papságot saját lelki üdvük érdekében.

Az 1300-as bulla elvileg megtiltotta a koldulóbarátoknak, hogy ugyanakkor prédikáljanak, amikor a

plébániatemplomban is ígét hirdetnek. Vajon a soproni ferencesek áthágták-e ezt a tilalmat?

A plébános 1439-ben feljegyzett panaszai, pontatlanságuk ellenére, megengedik azt a feltevést, hogy a misemondásokra és a prédikációkra utalnak.⁶³⁽⁶³⁾ Nem tudjuk, hogy a vita, hasonlóan a selmecbányai domonkosok esetéhez 1475 táján,⁶⁴⁽⁶⁴⁾ a szerzetesek és a plébános közötti megegyezéssel zárult-e, pontosan meghatározván azokat az időpontokat, amikor a barátok prédikálhattak. Ha a gyónás és az eucharisztia szentségének kiszolgáltatása nincs is benne a Sopronra vonatkozó forrásokban, az 1439-es oklevél megemlíti egy máshol ritkán idézett jogot: nevezetesen a megszenteléseket. A plébános valószínűleg arra panaszkodott, hogy a ferencesek szentelt vizet használtak a világiak szándékai szerint, nevezetesen a gyertyák, a virágok, a lombos ágak és a szentelt víz megáldására.⁶⁵⁽⁶⁵⁾

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban / Marie-Madeleine de Cevins: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája / Közös felelősség

Közös felelősség

Karácsonyi Jánost követve Házi Jenő kitartott a ferencesek jószándékának feltételezése mellett, azt sugallva, hogy a viták alapvetően a plébános ellenséges érzületéből eredtek: rossz néven vette a konkurrenciát, melyet a ferencesek támasztottak neki a lelkipásztorkodásban, a népszerűségben, és nyilvánvalóan az adományokban, s ezért nem volt hajlandó tudomásul venni a pápai törvénykezést e területen. Valójában igencsak nehéz (Sopronban ugyanúgy, mint más városokban) megállapítani az egyik, illetve a másik fél felelősségét a konfliktusokban. A panasztevő legtöbbször a plébános – 1356-ban és 1439-ben is –, de mekkora hitelt adhatunk ezeknek a megnyilatkozásoknak? Tudjuk, hogy 1439 után a rend által kezdeményezett tárgyalások eredményeként a plébános megígérte, hogy tovább nem zaklatja a ferenceseket,⁶⁶⁽⁶⁶⁾ ami arra utal, hogy legalábbis néhány vádja alaptalan volt. Úgy tűnik, hogy az 1464-ben a győri kolostor gvárdiánja által leírt panaszok, melyek szerint (amint láttuk) a soproni plébános nem tartotta tiszteletben a rend kánonilag elismert privilégiumait, alátámasztják a feltevést a plébános felelősségéről a konfliktusokban.

A bizonytalanság (legalábbis részben) abból adódik, hogy a két fél nem mindig ugyanazokra a normákra hivatkozik: a plébános 1356-ban VIII. Bonifác pápa bullájának tiszteletben nem tartását kifogásolta (a pápa ekkor legalább annak a szigorú betartását rendelte el). A ferencesek viszont 1464-ben felrótták privilégiumaik megsértését, jóllehet 1439-ben az ordinárius kötelezte a feleket, hogy kapcsolataikat a hagyományhoz ²⁰⁵való visszatérés alapján (*iuxta antiquam consuetudinem*)⁶⁷⁽⁶⁷⁾ rendezzék. Vajon itt a *Super cathedram* bulla által (viszonylag nem rég) alapított hagyományról van szó, vagy éppen ellenkezőleg a plébánia elsőbbségéről, amely egészen a kolduló barátok megérkezéséig (sőt Magyarországon még azon túl is⁶⁸⁽⁶⁸⁾) meghatározó volt? Az utolsó hipotézis a legvalószínűbb, hiszen nem világos, miért ne nevezték volna meg VIII. Bonifác pápa bulláját, ha valóban erre hivatkoztak, míg más hasonló és későbbi jogi dokumentumok veszik a fáradságot, hogy ezt megtegyék.⁶⁹⁽⁶⁹⁾ Nyilvánvaló, hogy mindegyik fél azt idézte, ami neki kedvezőbb volt, és (vagy) a meglévő normatív szövegeket a maga módján értelmezte.

Kétségtől ez az oka annak, hogy az egyházi hierarchia (mind a világi, mind a rendi) általában világiaktól, és nem egyháziaktól (akiknek a tárgyilagossága kérdéses volt) kérte, hogy a felek közötti igazságos ítélettel a békét helyreállítsák. 1439-ben a Nicolas Aindlefer plébános és a ferencesek között kirobbant konfliktusban a győri általános vikárius a városi tanácsra bízta azt a feladatot, hogy őket tartósan

összebékítse, kifejezve, mennyire bízik abban, hogy a tanács jól ismeri a hagyományokat.⁷⁰⁽⁷⁰⁾ 1464-ben ismét a városhoz fordul a győri kolostor gvárdiánja, hogy tiszteletben tartassa a soproni plébánossal Szt. Ferenc rendjének privilégiumait.⁷¹⁽⁷¹⁾

A városi hatóságok, és általában a városi társadalom vezető rétege vajon valóban olyan nyilvánvalóan kedveztek-e a ferences kolostornak, amint azt Házi Jenő sejteni engedi? Ha tagadhatlanul támogatták is anyagilag a kolostort (amint láttuk), ez ugyanúgy igaz volt a plébániatemplomra is⁷²⁽⁷²⁾, és nem látszik semmi nyoma annak, hogy részrehajlottak volna ítéleteikben. 1434-ben a városi tanács egyik, a barátokat is érintő ügyben hozott ítélete mutatja, hogy tudtak pártatlanok maradni, még akkor is, amikor a kolostor érdekei forogtak kockán. Assingen Jakab és felesége, Adelaida egy misealapítványt tett a ferences kolostor javára, rájuk hagyva egy mészárszéket és egy 40 holdas szántóföldet, jóllehet nem voltak ennek a földnek a teljes birtokában. A másik tulajdonos Aindlefer Farkas, György fia, a kolostor gvárdiánját a városi ítélszék elé idézte, amely elismerte Farkas birtokjogát a 40 hold földre és neki hagyta a mészárszéket is, de azzal a kikötéssel, hogy 18 dénár bért köteles fizetni, aminek fejében a szerzetesek minden év február 22-én vigiliát és énekes gyászmisét kötelesek mondani, valamint imádkozni a jótevőikért.⁷³⁽⁷³⁾

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban / Marie-Madeleine de Cevins: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája / A kölcsönös megbecsülés bizonyítékai

206A kölcsönös megbecsülés bizonyítékai

Nem tudnánk megítélni a plébániai papság és a ferences barátok kapcsolatainak minőségét, ha csak az oklevelekkel igazolt konfliktusokra alapoznánk. Nem lehet bízni a valóságot eltorzító tükörben, melyet a források nyújtanak: a szolidaritás esetei, a felek közötti aktív együttműködés, valamint egyszerű közömbösség nem hagy nyomot. Ha nem is tanúskodik egyetlen oklevél sem arról, hogy mi volt a soproni ferencesek véleménye a városi plébánia papságáról – jó lenne például ismerni szentbeszédek szövegét, hogy vajon hogyan beszéltek a világi papokról –, néhány végrendelet valamivel többet ad tudunkra a plébániai papságnak a szerzetesek iránt megnyilvánuló megbecsüléséről. Így 1278-ban a Szt. Mihály templom Miklós nevű plébánosa végrendeletének tanujául a türjei prépostot és két soproni ferences barátot választott.⁷⁴⁽⁷⁴⁾

A plébániai klerikusok (papok, káplánok, oltárigazgatók) testamentumai, számszerint 34, melyek Házi Jenő kiadása szerint az 1400–1541 közötti időszakra vonatkoznak, még tanulságosabbak. Azt mutatják, hogy e papok közül csupán minden tizedik hagyott valamilyen adományt a ferencesekre (a vizsgált időszak egészének átlagát tekintve). Ugyanakkor legtöbbjük megemlíttette a világi templomokat, beleértve olyanokat is, melyekhez nem tartoztak. Kései oklevelekről van szó: a tizenkét kiadott 1500 előtti végrendelet egyike sem hagyott adományt a ferenceseknek, és a négy közül, mely így rendelkezik, az első csak 1507-ből való. A hagyott összegek rendkívül szerények, különösen eleinte, később valamelyest emelkednek, mind abszolút, mind relatív értékben. 1507-ben a Szt. Mihály templom Szt. Péter és Pál oltárának igazgatója, Zehentner János adományt tett végrendeletének legvégén, mely feleakkora volt, mint amit a plébániának vagy a papi testvérületnek hagyott, illetve ugyanannyi, mint amit a városi ispotály plébánosának és a kápolnáknak adott (egy nagy dénár).⁷⁵⁽⁷⁵⁾ 1521-ben Leonard Eberel oltárigazgató végrendeletének közepén ugyanannyit adott a ferences kolostornak, mint a város többi templomának (azaz 2 nagy dénárt),⁷⁶⁽⁷⁶⁾ és hasonlóképpen tett Paul Puell rector is.⁷⁷⁽⁷⁷⁾ A Schwarz Balázs rector által a ferenceseknek tett adomány két évvel később

magasabb volt (bár a megfogalmazása kissé elnagyolt is).⁷⁸⁽⁷⁸⁾

Feltűnő, hogy a végrendelkezők a ferences kolostort mindig csak utalással említik, körülírva vagy nagyon tág fogalmakkal: nem nevezik meg sem a rendjét, sem a védőszentjét, és gyakran csak a végrendeletben elfoglalt helye az – miután már a város minden más egyházi intézményét felsorolták –, ami értésünkre adja, hogy a ferences kolostorról van szó.⁷⁹⁽⁷⁹⁾ Talán az örökhagyók szívük ellenére tettek volna adományt, vagy legalábbis csekély meggyőződéssel, csak hogy ki ne felejtse senkit a városi ²⁰⁷egyháziak közül; És főleg nem féltek, hogy elveszítik megbecsülésüket a világi papság körében, ha nyilvánosságra hozzák nagylelkűségüket a barátok iránt?

Mindegyik adományozó oltárigazgató (*altarista, altariszt, beneficiatus, benficiat*), egyik sem káplán vagy plébános. Nyilvánvalóan a városi papok közül azok, akiknek a ferencesek konkurrenciát jelentettek a lelkipásztori munkában, nem adakoztak nekik. Sopron példája tehát ellentmond annak az általános megállapításnak, miszerint a középkor végén a városi plébánosok végre megértették a koldulóbarátok munkájának értékét és hasznosságát a plébániák területén.⁸⁰⁽⁸⁰⁾

Összegezve, a források csekély száma ellenére, Sopronban a plébániai papság és a kolduló barátok kapcsolatának több fejlődési szakasza figyelhető meg. A ferencesek érkezésétől a 14. század elejéig úgy tűnik, kölcsönös a megbecsülés: egyetlen konfliktust sem említenek a források (melyek ugyanakkor kétségtelenül szinte teljesen hiányoznak erre az időszakra), és láthattuk, hogy 1278-ban a Szt. Mihály templom plébánosa végrendeletének tanúi közé választott két soproni barátot is. Ezt követően az 1330-as vagy 1340-es évektől a 15. század közepéig kapcsolataik érezhetően megromlottak: egyrészt egyfajta közömbösség jellemzi – ezért hiányoznak a ferenceseknek tett adományok a papok végrendeleteiből –, másrészt a szerzetesek kísérletei, hogy túllépjék jogaikat a lelkipásztori teendők terén (a temetkezésekben, a prédikációban, sőt megszentelésekben) – innen erednek a plébános panaszai 1356-ban, majd 1439-ben. A 15. század második felétől a helyzet megfordul, hiszen egyértelműen a plébános az, aki a sérelmeket okozza. Nyilván kihasználva a ferencesek helyzetének átmeneti meggyengülését, ami az obszervánsok kritikájának volt a következménye, a plébános igyekezett visszaszerezni régi előjogainak egy részét, egyébiránt sikertelenül a ferencesek ellenállása miatt, akiket egyaránt támogatott a rend vezetése és a városi hatóságok. Úgy tűnik, a viták tárgya fokozatosan megszűnt, és a 16. század elejétől azt látjuk (az örökös alapítványok hullámának csúcspontján), hogy a Szt. Mihály templom oltárigazgatói adományokat tesznek a ferencesek javára, ami addig ismeretlen volt. Ám a ferencesek, úgy látszik, ennek ellenére meglehetősen negatív képet hagytak a plébániai papságban, és feltehetjük, hogy a szerzetesek beszédeiben őket ért kritika volt az eredete annak a vitának, mely a ferencesek és a plébános között kirobbant 1519-ben, és különösen annak a lutheránus kritikának, amelyet a ferences kolostor ígehirdetői ellen fogalmaztak meg az 1520-as évek elején.⁸¹⁽⁸¹⁾ Sopron tehát egy megosztott papság színpada, ami nyilván megkönnyítette a következő évtizedekben a reformáció eszméinek gyors terjedését a hívek és a papság körében.

Sopron példája végül is reprezentatívnak tekinthető a többi magyar városban ugyanebben az időszakban lezajlott történések szempontjából is. Jóllehet a helyi egyházi környezet magában rejtette ebben a városban a plébániai papság és kolduló barátok közötti elkeseredett küzdelem lehetőségét, kettejük kapcsolata nem vált nyílt háborúskodássá – ellenkező esetben több, tartósabb és erőszakosabb konfliktus lett volna –, igaz, még kevésbé szoros együttműködéssé – egyetlen ferences sem jött prédikálni a Szt. Mihály plébániatemplomba –, sokkal inkább egyfajta „békés egymás ²⁰⁸mellett élésről” beszélhetünk, melyet alkalmanként (elvetélt) kísérletek színezték, hogy a világiak lelkigondozásában valamelyik fél egy kicsivel nagyobb teret nyerjen. Ily módon megnyilvánult az egyháziak szolidaritásának határa.

Láthatólag a világiak ebben a helyzetben a kiegyensúlyozó szerepét játszották, mérsékelve a rejtett feszültségeket. Láttuk, mennyire törekedtek a soproni városi hatóságok az igazságos rendezés elérésére, és hogyan vonták be a világi végrendelkezők a plébániai papságot a ferences kolostorban lezajló temetési szertartásokba. Lehetne idézni a számtalan végrendeletet is, melyek egyaránt adakoznak a Szt. Mihály templomnak és tartozékainak, valamint a ferences kolostornak a javára. A világiaknak tehát a papokénál erősebb volt az a meggyőződésük, hogy mindannyian elengedhetetlen közvetítők voltak lelki üdvük elérése érdekében. (Fordította: Romhányi Beatrix)

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban / Kovács József László: Wolfgang Fochter lelkész és a soproni reformáció kezdetei (Egy 1566-os végrendelet helytörténeti tanulságai)

Kovács József László: Wolfgang Fochter lelkész és a soproni reformáció kezdetei (Egy 1566-os végrendelet helytörténeti tanulságai)

A végrendelkező Wolfgang Fochter plébános. Személye az eddigi szakirodalomban sem ismeretlen, bár fennmaradt leveleit, iratait összefüggéseiben soha nem vizsgálták. Ezek elemzése bizonyára pontosíthat a Hummel Kristóf szorgalmazására Sopronba hívott, és 10 éven át – vallásváltás idején – itt működő pap pályaképén. Fochter századának jellegzetes fia, aki katolikus szertartások szerint kívánt végső nyugalmat, temetést a Szent Mihály templomban, felesége Anna asszony volt, jeles szőnyeggyűjteményt, változatos fegyvertárat hagyott barátaira, tisztelettel emlékezik meg a győri püspökséget ellátó Delfini kardinálisról, és a legfontosabb új hitet követő polgárokkal, Wierdt (Wirth) Mihállyal, Dyonisius Paltrammal és másokkal jó barátságban él.

Hummel Kristófról is az újabb kutatás mutatta ki, hogy nem a hitújítás követője, de nem is hagyományos katolikus polgár volt. Fochter kapcsán leginkább csak azt volt szokás Bán János egyháztörténete előtt emlegetni, hogy 1559-ben (már soproni plébánosként) megnősült. A katolikus Wolf Spillinger beneficius háromélű kardot és puskát kapott Fochter hagyatékából, a Melanchthon-tanítvány Wierdtet a Krisztusban leghűségesebb testvérének, szeretett barátjának nevezi. Egyszóval: nem dönthető el könnyen a plébános vallási kötődése.¹⁽⁸²⁾

Bán János Sopron újkori egyháztörténetében utal arra, hogy Fochter már működött 1565–66 előtt hitszónokként Sopronban. Ez a ténykedés próbaprédikációnak tekintendő, ennek során szerették meg a kiváló szónokként szóló Fochtert a soproniak. Próbaprédikációi idején is az alsó-ausztriai Wolkersdorf plébánosa, ezért kellett őt a soproniaknak Dr. Pacheleb földesurától elbocsátani, ez meglehetősen nehezen ment. ²⁰⁹A földesúr ugyanis elutasította az elbocsátást kérő soproniakat: „... mer gedachter Herr Pacheleb vnnseren gesandten zuuersten geben das yr Euch noch auf ain Jar mit der Pfarre gegen Ine vnndt der gmain daselbst verpunden vnndt verpflicht habt vnndt yr eurn vnns gethanen Zuesagen mit nichte nachkhomen werdet mugen das vnns nit wenig von euch befrembt”.²⁽⁸³⁾

A soproni „Ersame Rat”, a tiszteletreméltó belső tanács – élén a visszatérést szorgalmazó Hummellel – azért érezhette csalódottnak magát, mert az ún. szegény keresztény néppel Fochter előszóval és kézfogással adott ígérete után tudatták, hogy visszatér a szeretett hitszónok, aki a fő igazságokat tanítja. „... alhie ainen der die hochst warheit dem christenlichen volkh verkundigt gar nit versehen noch draunen lassen yr kunndt noch mugt auch gegen gott der das Yr vnnß vnnd das arm volkhl alhie mit vnngrundt aufgezoogen vnnd die

Irigen schäffl dem wölffen zuelauffen lassen nit verandwurten darumben Yr billich Eur gewissen wol erinnern sollend dan wo Ir Eurn zuesagen nit nach zukhomen getraut hettet.”

A lelkiismereti vádakat további is súlyosbította. Ha tudta Fochter, hogy nem jöhet, miért fogadott el, hogyan vehetett fel pénzt előlegként a várostól? A pénzbeli károsodásra a város mindig érzékenyen, keményen reagált. „...vnnser treu vermainung an Eur wellendt Eurer gelassen vnd gegeben threue nit vergessen vnnd bey vnnß nit versten” Egyben közlik, hogy a nyújtott pénzbeli előleget visszakövetelik.³⁽⁸⁴⁾

Fochtert a soproni levél érzékenyen érinthette, ezért válasza már négy nap múlva Sopronba érkezett, melyben sürgősen és keményen válaszolt. Ennek lényege: a rossz papok Sopronban a Tanács hibája miatt gyűltek össze, nem ő a collator!⁴⁽⁸⁵⁾ 1556. január 4-én megkapta a szemrehányó hangú levelet, s Bécs közeli Wolkersdorfba futár vihette az írást. Január 7-én már küldi is a választ, a vádakat elutasítja. A választ megfontolta, talán másnak is megmutatta elküldés előtt: „... darinen ich gelestert wierdt genuesam vernumen” „Ich auch sollich schreben zeig, vielerley opiniones daraufs nemen, vnd ich E(uren) F(ürsichtigen) W(eisen) Vngedachtes schreiben nit wenig erschrocken pin.” Már ez az egy mondat is feszülő indulatot őriz: a bölcs és körütekintő urak meggondolatlan („Vngedachtes”) levelet küldtek neki. Az opinio is több ez esetben, nem véleményt, hanem képzelgést, rágalmat jelent! – Ezért ad kemény választ a „meggondolatlan levél”-re. (Tizennégyen ülnek a Tanácsban, hogy Isten erejét, vagy nagy urak zsarnokságát igényeljék, végezzék, arra egyikük sem gondol.) Megígéri ezután, hogy nyolc napon belül náluk lesz, és indulatosan, szónoki erővel bizonygatja: „Vnd will khumen, Vndt will khumen, Vnd will khumen”.

Köszöni a város kikérő levelét, majd megszolgálja „stehet mier Zw verdienen” – de érezhető, hogy nem sokra becsüli. Azt ki is mondja, hogy a küldöttek szóbeli kikérése csak kárára szolgált. Hiszen előre közölte a Tanáccsal, hogy dr. Pacheleb kibúvókat keres „wer viel auszwg suechen dan er last mich nit gehen hin weckh”. Azzal is hibát követtek el a küldöttek, hogy nem őt keresték meg előzőleg. Majd kimondja, hogy a ²¹⁰kikérő levélnek kevés ereje és tekintélye volt Pacheleb úrnál „Wenig ansehen vnd krafft” – mert a küldött levél önmaga ellen szólt. Arra utal, hogy minél nagyobb erőt, hatást tulajdonítottak neki a soproniak, annál kevésbé akarja majd földesura elbocsátani.

A soproni kikérés „eredménye” lehetett az a panaszlevél, mellyel Pacheleb a bécsi püspöknél panaszolja be nyughatatlan plébánosát. Majd emlékezteti soproni barátait, ki mindenkivel beszélt már előre Sopronban, tájékoztatva őket a várható nehézségekről. Előre kérte a bíró urat (Hummel Kristófot?) hogy előbb neki szóljanak, aztán a földesúrnak. Zehettner úrral üzlete előtt beszélt, egyidejűleg Pfleger (Urban Pfleger) úrral is. Elmondta ezt Hoffstetter házában is. A felsorolt polgárok lehettek Fochter meghívásának szorgalmazói.

Ő nem közölheti a fő igazságot „Die Hochst warheit”, mert azt János evangéliumának 14. fejezete szerint maga az Úr tanítja. Fochter itt a tanítványaitól búcsúzó Jézus szavaira utal: „Erre Tamás azt mondta: „Uram, nem tudjuk, hová mégy, hát hogy ismerhetnénk az utat? „Én vagyok az út, az igazság és az élet – válaszolta Jézus. – Senki sem juthat el az Atyához, csak általam. ...” János evangéliuma 10. fejezetére hivatkozik, amikor visszautasítja, hogy őmiatta futnak, csatlakoznak a báránycsordához. „die ierigen schaffell, das arm Volckh laß den Wölffen Zwe lauffen”. Ezért is nem ő a farkasok összegyűjtője, nem ő helyezte őket a beneficiumokba, ha hamis hitűek, fertőzöttek, miért bíztak ekkora hivatalú rájuk? „Ich bin nit collator, sunder E. W. Ich hab noch khein Wolff in ein Beneficio eingesetzt, sunder E. W. Khan mich auch nit genug verwundern, das ier eüre Seelsorger als pfarhern Vnd Capplan Wölff nennt, habens E. W. gewyst das seht mit fallischer leer vergifft sinndt, warumb habt ier inen so ein groß ambt vertrawt,

manet ier es sey ein schlecht ding, die hochwierdigen Sacramenten von Jesu eingesetzt Zu handeln, der halben byn Ich nit daran schuldig, sunder E. W.”

Visszafordítja a vádat, hogy sem a plébános és a káplán, de a többi beneficiatusi pap sem farkas. Fortunatus József plébános valóban nem volt újító, hanem a hagyományokhoz ragaszkodó katolikus pap, de ez a beneficiusokra csak alig-alig volt igaz. Bán János újkori egyháztörténete és Payr Sándor evangélikus egyháztörténete e kérdésben egybehangzóan állítja, a soproni papság hitélet és egyházfegyelem tekintetében – kevés kivétellel – egyre közelebb került a lutheri hitújításhoz.

Fochter nem tűrte el a jogtalan pénzfelvétel vádját sem, hiszen annak a hitszónoki beneficiumnak a borát kívánta eladni, amelyre azt mondták az urak, hogy a bornak most amúgy sincs sok értéke, hiszen télen nem jönnek a sziléziai borkereskedők.

Fochter szerencsésen talált egy vevőt, „Ich hab die Wein so noch in dem Beneficio sindt wellen versilbern, haben E. W. gesagt, es weren ieh in kheinem Werdt, dartzu hab sy ein khauffman auß pollen khostet vnd verheissen zu nemen”. Emellett még 10 fontdénár is kapott előlegként „Ich habs aber Zw nottwendigen sahen pedierfft” „derhalben hab ichs entlehendt”. Ismerve Fochter hagyatéki leltárát, szőnyeget, nagyszámú és változatos fegyverkészletét, pohárkészleteit, – valóban szüksége lehetett a pénzre! De kifizette – folytatja Fochter – a hitszónokságban őt helyettesítő paptársát is (Fortunatus Józsefet talán?) „das er die khantzel hatt verstehen” Fochter tehát próbaszónoklatai 211időszakában hasonló tevékenységet végzett – a keresztény, az isteni tanokat szónoklattal terjesztette – a szó középkori-latin – praedicare értelmében.⁵⁽⁸⁶⁾

Az eddig felsorolt levelekben említettek további meggondolásra köteleznek. Fochter pályája során többször is cserélt állomáshelyet. Legvonzóbb feladatnak azonban a soproni hitszónokságot érezhette. Jó hitszónok lehetett, ezt 1556. január 7-i levelének argumentációja is bizonyítja. Ragyogóan érvel, vitatársai érveit – a farkas és bárány kérdésben – a collatorság vádját ügyesen visszafordítja. Találó fordulattal figyelmeztet arra, olyant várnak tőle, amire a 14 belső tanácsbéli sem alkalmas – isteni erőre, vagy nagyúri zsarnokságra. Indulat vezeti szavait, amikor háromszor ismétli meg, hogy jönni akar Sopronba. Ez akár egy szónoklat továbbemelő ereje, fordulata is lehetne! Az újabb korszak emberének méltóságával utasítja el az anyagi vádak is, mondván – ha ő adós, akkor a király, császár, is az! „Dest wegen darf mich E. W. nit ausriefen, dan es ist khaiser vnd khinig schuldig –” ha ő (Ferdinánd király és császár?) nem adós, – hát Ő sem! Egyet nem tudunk csak meg e fordultatos, emberi indulatot őrző feleletekből, katolikus-e még, vagy a hitújítás híve-e Wolfgang Fochter?⁶⁽⁸⁷⁾

1556. februárjában Fochter további két leveléből tudjuk, hogy dr. Pacheleb elbocsátja nyughatatlan plébánosát. Fochter elkezdheti soproni hitszónoki tevékenységét. Egy év múlva, 1557 áprilisában Fortunatus József plébános halála után mint hűséges katolikust dicsérik paptársai ajánló levelükben a győri püspöknek: „qui religionis christianae, maxime catholicae conservationem promovet”. Georgius Wiselius katolikus postilláit Fochter beneficiumának könyvtárába szerzi meg – bizonyára használja is a beszédmintákat.⁷⁽⁸⁸⁾

Ugyanakkor az 1558-ban végrendeletét író Kereszturi Imre csornai prépost korábban feljelentette Fochtert Miksa trónörökösnel viselkedése miatt. (Az esetet Bán János idézi fel) „Fochter szertelen természetű ember, de magával ragadó szónok volt, mint plébános pedig részt vett a nép életében, szórakozásában, küzdelmeiben. (...) Imre prépost bevádolja Fochtert [Miksa főhercegnél – KJL], hogy mikor házában betegen feküdt, egyik este 9 óra tájban Fochter polgároktól kísérvé betörte háza ajtaját. Az egész sereg,

amelynek asszonyaik tartották a fáklyákat, behatolt szobájába, a legcsúnyább szidalmakkal illette és megverte, Isten őrizte csak, hogy meg nem ölték. Nem illik egy paphoz, Isten ígéje hirdetőjéhez, – írja – hogy éjjel az utcákon járjon asszonyokkal”⁸⁽⁸⁹⁾

Wolfgang Fochter hitszónokról, majd 1557-től kilenc éven át működő soproni plébánosról talán végrendelete árulja el mindazt, amivel az eddigi képet értelmezhetjük, ²¹²kiegészíthetjük. A végrendelet első mondata szerint az 1566. évben, a Szent Szűztől született Jézus 1566. évében írták, október 24-én. „In nomine Dominj Saluatoris Amen.⁹⁽⁹⁰⁾ Anno a CHR(ist)o nato ex Virgine Maria, Millesimo Quingentesimo Sexagesimo Sexto, Vigesima Quinta Die Mensis Octobris”.

Fochter a lelkét a Mindenható Teremtőnek ajánlja, földi porhüvelyét a római katolikus egyház rítusa szerint, annak minden hagyományos szertartásával kívánja a földnek átadni, kérve, hogy sírja a Szent Mihály templomban legyen.

„In primis igitur me animamque meam Deo omnipotentj Creatorj comendo, et in manus misericordissimi (2. lap) D(omi)nij nostrj Crucifixi JESV CHRISTI redemptoris trado. Ac Spirituj sancto effuso in Apostolos et in corde fidelium submitto De profundis clamando et exorando, ut eam in numerum beatorum clementiss(ime) aggregarj faciat. Carnis uero materiam iuxta ritum Catholicae Eccl(esi)ae reuerenter ac pie cum omnibus solemnitatibus et ceremonijs Ecclesiasticis consuetis terrae matrj comitto. Sepulturam autem meam eligo et fiendam uolo in Cimiterio Ecclesiae beati Michaelis Archangelj forie ad latus Organj.”

Röviden rendelkezik sírkövéről, majd elsőként a római szent egyház kardinális papjáról és győri püspöki adminisztrátoráról emlékezik meg.”... D(omi)no Zachariae Sanctae Romaniae Ecc(lesi)ae Presbytero Cardinalj Delphino nuncupato, nec non Episcopatus Jaurien(sis) Administratorj amplissimo et dignissimo” négy arany forintot más néven magyar dukátot hagy reá, kérve, hogy végrendeletét erősítse meg.¹⁰⁽⁹¹⁾

Dalmady Sebestyén főesperesről is megemlékezik a végrendelkező, – pedig személyes összetűzésük is volt – rá papi mitráját és két aranyat hagyott.

10 tallért kaptak a confraternitas jogán a beneficiatusi paptársak. A paróchia és a hitszónoki beneficiumi ház leltárát a végrendelet végrehajtói kapták meg ellenőrzésre és átadásra.

A végrendelet fontos szereplője a tiszteletreméltó Anna asszony, a plébános felesége, az Ő személye kapcsán gondolták Fochtert az új hit papjának. Theodor Wiedemann az Alsó-Enns mellékét tárgyaló reformáció- és ellenreformáció – történetében már 1882-ben kimutatta, és nyomában Bán János is figyelmeztetett I. Ferdinánd király és császár szerepére, aki a katolikus papok nőülését sürgette. Legutóbb Owen Chadwick modern reformáció-története figyelmeztetett Ferdinánd azt kérte a trident zsinat második (1551–52) és harmadik (1562–63) szakaszában, hogy járuljon hozzá az egyház a két szín alatti áldozás engedélyezéséhez, és tűrjék el a papok nőülését. A két szín alatti áldozást egy rövid ideig érvényes brévé engedélyezte, majd a tridenti zsinat lezárulása után ez megszűnt. 1563-tól a „a püspöki szentszékek Ausztriában 1563-tól kezdve engedélyt szoktak adni az odaforduló papoknak a nőülésre. Házasságukat törvényesnek ismerték el és az örökösödésnél is figyelembe vették.”

Owen Chwadwick kutatásai a katolikus papok ausztriai megtűrt házasságát már az 1551–52-es szakaszra teszik, ez a gyakorlat a tridenti zsinat lezárása után azonban megszűnt: „Dél-Németország katolikus fejedelmei, például Ferdinánd császár azt követelték, hogy a katolikusok is engedjék meg a két szín alatti áldozást és a papok nőülését, ²¹³a követelést 1562-ben ügyesen félretolták és újra megerősítették a cölibátust.” 1564-ben IV. Pál pápa megerősítette Benedictus Deus bullájában a zsinati decretumokat. Ez a

gyakorlat tette lehetővé Fochter 1559-es nősülését, és ennek alapján kérhette a végrendelet confirmálását Delfini bíborostól is.¹¹⁽⁹²⁾

Fochter ausztriai gyakorlat szerint kötötte házasságát, Anna asszonnyal hét éven át élt házasságban. Neki hagyományozta egy kobelsdorfi (kaboldi) és egy kreutzi (in promontorio Crucis) feltehetőleg deutschkreutzi szőlőjét. Fogadott lánya Kunikunda ober-Waltersdorfból való, onnan kereshette tehát házastársul az özvegy Anna asszonyt. Ő örökölte a plébánia borait és háztartási eszközeit is. Többek közt vánkosoakat, bronz mozsarakat, réz mosdómedencét, ön- és fatálakat kapott, továbbá az ékszereket is, mivel Fochter háztartását gondosan vezette. Az örökbe fogadott Kunikunda ötven rajnai aranyat kapott.

Megemlékezik a végrendelet Fochter két famulusáról, a nagyobbik Wolfgangról és a kisebb Hegyfalusi Tamásról. Csupán rövid említésben jelennek meg a kegyes célok és a szegények.

A beneficiátusi társaknak hagyott tárgyak Fochter életvidám, gazdag életmódjának jellemzői. Wolfgang Spillinger kapja a plébános összes könyvét, ezek nyilván katolikus munkák, miként Spillinger is az, „ut ex illis pro suo arbitrata sibj optimam partem deligat.” De ő öröklí a plébános háromélű kardját „Ensem meum triangulum” és egyik puskáját is – „Sclopeum meum cum receptabulo pulueris tormentarii lego”. Őt emlegeti a Faut krónika csaló, epicureus csuhásnak – mivel a lutheránus Zeitvogel Gáspár tanítóval összeverekedett.

Dionysius Paltram – a Gerengel katekizmus előszavában emlegetett templomatyja – vörös színű szőnyeget örökölt. Leonhard Töhltl Fochter cseh kardját kapta, Johannes Altall polgár és mészáros egy kétélű rövid kardot. Wolfgang Franckra hosszú puskáját hagyta.

Hangsúlyos szeretettel emlékezik meg a végrendelkező a Wittenberget megjárt Wierdt Mihály nótáriusról, „Nobile et literarum scientia preclare ornato Domino”-nak, „Nato Ciuí Semproniensi Pannonio Eiusdem Reipublicae Secretario fidelissimo fratri meo in Christo amice dilecto-nak nevezi – A Melanchthon-tanítvány a plébános Krisztusban szeretett barátja és testvére. Örökségként Fochter szarvasbőrből varrt mellvértjét kapja, a végrendelet lepecsételőjeként még 10 tallér is a jutalma. Majd a végrendelet végrehajtói következnek, ők a plébános üveg és kristály ivóserlegeit – poculumait kapják.

Ha nem maga Wierdt fogalmazta meg a Róla szóló tisztelgő hangú sorokat, úgy a katolikus plébános őszinte barátságába fogadta az evangélikus jegyzőt. De e körbe tartoznak az új hit hívei Johann Hofferus kórházlelkész, Dionysius Paltram templomatyja, az életkedvelő, fegyvergyűjtő Fochter plébános barátai ők. Azé a Fochteré, aki ugyanakkor hangsúlyozza katolikus temetésre az igényét, és földi maradványait a Szent Mihály templomban rendeli eltemettetni.¹²⁽⁹³⁾

²¹⁴Wolfgang Fochter két kor küszöbén áll, de a küszöböt nem lépi át. Kardok, óntalak, lőfegyverek, szőnyegek birtokosa, ő az, aki fáklyás polgárok társaságában jár az esti Sopron utcáin. Ugyanakkor a katolikus Hummel Kristóf szorgalmaskodása nyomán lett soproni hitszónok. Barátai mindkét táborban vannak, Hummel Kristóf és Wolf Spillinger az egyik oldalon, ragaszkodik Delfini Zakariás bíboroshoz is. Teszi ezt akkor, amikor ismert röpiratban a római pápaszamarat és a freibergi szerzetesborjat támadja egy ismert röpiratában Luther.¹³⁽⁹⁴⁾

Fochter két kor határán élte színes életét, Murecker Timót rövid tartamú plébánossága után a régi hitet konzerválni akaró Wolf Spillinger már utódharcot vívhat ott csupán. A város vallási arculatát hosszú időre az ide beneficiatusként kerülő óvatos, de eredményes újtó Simon Gerengel határozza meg. A város egyöntetű evangélikus világa két emberöltőn át nem változik. A soproni Katolikus Konvent 1625-ös

megalakulása az erők átcsoportosulásának kezdete csupán, majd az 1636 – a soproni jezsuita kolostor – és gimnáziumalapítás nyitja meg az ellenreformáció nyugat-dunántúli harcait.[14\(95\)](#)

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban / Kovács József László: Wolfgang Fochter lelkész és a soproni reformáció kezdetei (Egy 1566-os végrendelet helytörténeti tanulságai) / Irodalom

Irodalom

Bán János: Sopron újkori egyháztörténete Sopron, 1939.

Chadwick, Owen: A reformáció BP., 1998.

Kovács József László:Hummel Kristóf végrendelete (1562) és számadása (1569) Ssz. 50. 1996. 115–126.l

Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története I. Sopron,1917.

Póda Endre: A soproni kath. „Parochia” és a „Soproni kath. hitközség” története Sopron, 1892.

Schwartz, Robert (von Megyes): Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in königl.Freistadt Sopron (Ödenburg) Veszprém, 1936.

Weigand, Friedrich Ludwig Karl: Deutsches Wörterbuch Gießen, 1882. I–II.

Wiedemann,Theodor: Geschichte der Reformation und Gegenreformation im Lande unter der Enns, Prag, 1882. I–II.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban / Sasfi Csaba: Sopron megye feledésbe merülő 18. századi kisközsége (A csornai premontrei kisközség)

[215](#)Sasfi Csaba: Sopron megye feledésbe merülő 18. századi kisközsége (A csornai premontrei kisközség)

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Egyházak a nagyvilágban / Sasfi Csaba: Sopron megye feledésbe merülő 18. századi kisközsége (A csornai premontrei kisközség) / Újabb adalékok a csornai premontrei rendi kisközség történetéhez

Újabb adalékok a csornai premontrei rendi kisközség történetéhez

Sopron megye két, Sopron városában működő nagy iskolájának, a jezsuita, majd bencés nagyiskolájának és az evangélikus líceumnak története jól ismert, és méltó helyet foglal el a magyar oktatástörténetben. A megyének azonban a 18. században volt egy harmadik középiskolája is, amely már nem, vagy csak alig kerül említésre a legújabban kiadott oktatástörténeti szintézisben illetve

kézikönyvben.¹⁽⁹⁶⁾ A 18. század műveltségi-oktatási viszonyai még korántsem nevezhetők feltártnak, ezért is lényeges, hogy a magasabb (azaz mai fogalmaink szerint közép- és felsőfokú) tudást átörökítő és az újabb tudáselemeket meghonosító felsőbb iskolarendszerről pontos, átfogó ismereteink legyenek. Ez az egyik kiindulási pont lehet ahhoz, hogy az egyes társadalmi csoportok sajátos műveltségét feltárhassuk, esetünkben az írott, latin nyelven alapuló egységes kultúrához jutás feltételeit, lehetőségeit és arányait megismerhessük a késő barokk és a felvilágosodás magyarországi társadalmában.²⁽⁹⁷⁾

A magyarországi oktatás történeti irodalmának első nagy opuszában, Molnár Aladár művében³⁽⁹⁸⁾ nem szerepel a csornai kisgimnázium. A következő nagymonográfiában, Fináczy Ernő máig mérvadó munkájában⁴⁽⁹⁹⁾ viszont már szóba kerül a premontrei rend iskolája. Először az 1766-os országos iskolaösszeírás alapján említi, mint a teljes grammatikát tanító latin iskolát, vagyis kisgimnáziumot.⁵⁽¹⁰⁰⁾ Következő alkalommal pedig már arról számol be, hogy az iskola az 1779-es évben már nem szerepel a működő középiskolák között, jöllehet az 1776. évi összeírásban még megtalálható volt.⁶⁽¹⁰¹⁾ A bevezető sorokban említett, újabb oktatástörténeti kézikönyvekből sem tudunk meg ennél többet a nevezett iskoláról, jöllehet tekintélyes idő telt el ezek és Fináczy könyvének megjelenése között. Kosáry Domokosnak a 18. század művelődésének történetéről szóló könyvében a 18. században fennálló kisgimnáziumokra vonatkozóan lényegében a Fináczynál olvasható adatokat találjuk, és megszűnésük okát az 1777-ben életbe lépő tanrendszer, a Ratio Educationis magas követelményeinek való meg nem felelésben jelöli meg a szerző.⁷⁽¹⁰²⁾ Az 1988-ban kiadott *A magyar nevelés története I.* kötetében⁸⁽¹⁰³⁾ ²¹⁶ugyan még egy helyen szerepel a csornai kisgimnázium, de az ugyanakkor megjelent alapvető kézikönyvben az említett időszakban megszűnő iskolák nagyobb része – köztük a csornai – nem szerepel.⁹⁽¹⁰⁴⁾

Persze az országos szintű összefoglalást célul tűző művektől nem várható el a hiányzó részletek, helyi történések felkutatása. Ezt elsősorban a regionális szintű történeti vizsgálatoktól és a felkészült helytörténetírástól remélhetjük.¹⁰⁽¹⁰⁵⁾ Ezért a következőkben azt nézzük meg, hogy az ilyen jellegű publikációk alapján nyerhetünk-e további ismereteket a csornai latin iskola történetéhez. Az első ilyen írás Csóka Lajosé,¹¹⁽¹⁰⁶⁾ amely Sopron megye 18. századi egyházi s oktatásügyi viszonyait tárgyalja. Fináczy idézett művére hivatkozva kitér a tárgyalt iskolára, és újabb forrásra hivatkozva alapítását 1734-re teszi, és az iskola fenntartójaként a prépostságot és a konventet jelöli meg.¹²⁽¹⁰⁷⁾

Klasszikus helytörténetnek nevezhető kötet Gaál Zoltáné.¹³⁽¹⁰⁸⁾ Ebben a csornai grammatikai iskolára vonatkozóan számos rövid szöveget idéz,¹⁴⁽¹⁰⁹⁾ de ezeknek forrását nem adja meg, és nem is vállalkozik az iskola történetének rekonstrukciójára. Ezek az idézetek részben az alább még szóba kerülő forrásokból valók. Más részük pedig – a kötet egészének ismeretében ez feltehető – a premontrei konvent csornai levéltárában található, a rend illetve a konvent történetét tárgyaló kéziratokból származhat. E kötet legfőbb érdeme, hogy megjelöli az iskola történetének módszeres feltárását célul tűző kutatások kiindulópontját.

Egy újabban megjelent tanulmányban, Pájer Imre munkájában¹⁵⁽¹¹⁰⁾ egyrészt az alapításra vonatkozóan új momentumot említ eddig nem használt forrásra, Drinóczy György csornai kanonok kéziratára¹⁶⁽¹¹¹⁾ hivatkozva: az iskola működésének kezdetét egy ²¹⁷évvvel korábbra, 1733-ra datálja, és a korábbi földesúr, Esterházy Pál herceg szerepét is hangsúlyozza az iskola alapításában. Másrészt, a Kosáry-féle – valóban sommás – értelmezéssel szemben az iskola megszűnésének valószínű okát nem annak “csenevész” voltában, a Ratio Educationis előírásainak való meg nem felelésben, hanem II. Józsefnek a szerzetesrendeket feloszlato 1786. évi döntésében látja.¹⁷⁽¹¹²⁾ E véleményét Niczky Lázár végrendelétének azon pontjával támasztja alá, amely szerint az végrendelkező a csornai iskolára 300 forintot hagyott.

Pájer Imre az említett végrendeletre Dominkovits Péternek a nyugat-dunántúli nemesség birtokviszonyait tárgyaló írása¹⁸⁽¹¹³⁾ alapján hivatkozik. E szerző a soproni gimnáziumnak a vármegyei tisztkar iskoláztatásában betöltött szerepét vizsgálva veti fel a csornai kisgimnázium történetének kérdését.¹⁹⁽¹¹⁴⁾ Az újabban feltárt adatokon (Drinóczy kézirat, Niczky-végrendelet) túl, felhívja a figyelmet egy 1777. szeptember 1-jén Horváth Mihály nevére Csornán kiállított nyomtatott bizonyítványra, amely tanúsítja, hogy a nevezett ifjú a (középső) grammatikai osztályt elvégezte. Ez a bizonyítvány egy évvel tovább pontosítja a kisgimnázium megszűnésének Fináczy Ernő által megállapított időpontját.

A továbbiakban a Helytartótanács levéltárában, az alapítványügyi iratok (C 39) és a Tanulmányügyi Ügyosztály iratai (C 67) között található két országos iskolai összeírásnak a csornai kisgimnáziumra vonatkozó megállapításait adjuk közre és vetjük össze a fentiekben hivatkozott forrásokkal, illetve néhány újabb, a Csornai Premontrei Konvent Magánlevéltárában megtalálható irtattal.²⁰⁽¹¹⁵⁾ Szándékunk ezzel nem az iskola történetének rekonstruálása, hanem a többi 18. századi dunántúli középiskola között elfoglalt helyének bemutatása. A bevezetőben megfogalmazott szempont szerint ennek a középiskolának elsősorban a jellege és társadalmi funkciója az érdekes számunkra: az, hogy az általa közvetített tudás mennyi és milyen társadalmi helyzetű, területi származású gyerekekhez juthatott el. Bízunk benne, hogy az alábbiakban ismertetett iratok és a bennük foglaltakból levonható következtetések némi bepillantást engednek a csornai latin iskola ilyen vonatkozású viszonyaiba, és szempontokat adnak az iskola társadalomtörténeti hátterének további kutatásához.

A tanügyigazgatás Mária Terézia uralkodása alatti fokozatos kiépülésének kezdete az 1766-ban a Helytartótanácsban belül megalakult tanulmányügyi bizottság. Ekkor ²¹⁸készült az az *országos összeírás*, amely az ország összes katolikus és nem katolikus közép- és felső iskoláját számbavette.²¹⁽¹¹⁶⁾ Ebből a forrásból van tehát a legkorábbi átfogó kép a magyarországi iskolahálózatról. A jezsuita rend felszámolása (1773) után, a következő feladat, a jezsuiták nélküli közoktatás újjászervezése érdekében ismét országos, de az előzőnél jóval részletesebb összeírást rendelt el az uralkodó. Az 1774-ben meg is történt, de ennek anyagát egészen mostanáig nem hasznosította az oktatástörténet – miként erre Hoós Éva nemrég felhívta a figyelmet.²²⁽¹¹⁷⁾ A két összeírásnak az adatai viszonylag pontos képet adnak a szóbanforgó csornai latin iskoláról két, egymáshoz közeli időpontban.

Az 1766-os összeírásban a csornai iskola, mint grammatikai iskola (*usque Poesim exclusive*) szerepel.²³⁽¹¹⁸⁾ Gróf Zichy Ferenc püspök az összeíráshoz csatolt jelentésében erre az iskolára vonatkozóan megjegyzi, hogy ott korábban nem a szerzetesek, hanem egy világi, fogadott iskolamester tanított, de véleménye szerint kedvezőbb, ha a tanítást a szerzetesek maguk vállalják, mert a világi tanítók a tudományban kevesebb jártassággal bírnak és az olykor szabados életmódjuk miatt pedig az isteni tiszteletre, a lelkek szolgálatára kevésbé alkalmasak, mint a szerzetesek. Reálisnak tartja, hogy a türjei prépostsággal összevont csornai prépostság a tanító szerzeteseket eltartsa, és az új feltételek között lehetőség van a rend adósságainak rendezésére is.²⁴⁽¹¹⁹⁾

Az 1774-es összeírás 10 pontban érdeklődött a tanítás tárgyi, személyi és szellemi körülményeiről.²⁵⁽¹²⁰⁾ Az alábbiakban a csornai iskolára vonatkozó válaszokat ismertetjük. (Zárójelben a kérdések számát adjuk meg. Azokat a pontokat, amelyek nem vonatkoztak erre az iskolára, és ezért válasz sincsen rájuk – kihagytuk.)

(2.) A csornai iskola 5 óra járásra van Győrtől, és 6 óra járásra Soprontól, a legközelebbi olyan helységetől, ahol magasabb iskolák vannak.

(3–4.) Az iskolában egy tanár van Hermengildus Horetzky, premontrei rendi szerzetes, ő tanítja mindhárom osztály, a grammatika, a principia és a parva diákjait.

(5.) A fent nevezett tanár számára semmiféle fizetés vagy jövedelem nem állapított meg, azonban néhány évvel korábban, mikor három iskolamester fogadott fel az iskolát fenntartó csornai premontrei konvent, ezek fizetése az élelmezésen és szálláson felül évente 30 forint volt.

219(6.) Az iskola semmiféle saját tulajdonnal nem rendelkezik, az iskolának nincs alapítványa, az 1733. év körül felfogadott világi iskolamestert a konvent közös javaiból tartotta el. Hacsak az nem nevezhető [bizonyos értelemben] alapítványnak, hogy néhány éve, a legújabb csornai prépost, Arnold Lezsák a világi tanítók helyére szerzetes tanárokat rendelt.

(7.) A csornai iskolában az alábbi időrendben folyik a tanítás (hasonlóan a győri, soproni, kőszegi gimnáziumokban szokásoshoz): a tanítás reggel fél nyolctól folyamatosan fél tízig tart, azt mise követi. Délután fél kettőtől négy óráig ismét tanulnak a diákok. Ez idő alatt a tanár a különböző osztályokba tartozó diákoknak feladatokat ad, kérdéseket fejt ki és ad elő. A diákok vasárnapokon és egyházi ünnepeken is bent vannak az iskolában, és a hit alapjait tanulják. Az iskola igazgatói és előljárói tisztét Arnold Shiszler, premontrei szerzetes látja el.

(9.) Arra a kérdésre, hogy az egyes osztályokban milyen könyveket használnak, a csornai iskola három grammatikai osztályában egyaránt használatos tankönyvként Emmanuel Alvarez munkáját²⁶⁽¹²¹⁾ adják meg válaszként.

(10.) Végül, a tanulók számára vonatkozóan a következő számokat adják meg: grammatista 8, principista 7, parvista 14, összesen 29.

A kérdésekre adott összesített válaszokhoz ugyanaz a Zichy Ferenc győri püspök írt összegző jelentést, aki már 1766-ban is. A csornai iskolára kitérve megjegyzi, hogy bár korábban ugyan elhatározott, hogy Csornán iskolát kell felállítani, de ez a döntés eddig alig hozta meg a hozzáfűzött reményeket, a tanulók száma is csekély. Mégis ez az iskola maradjon fent, mert a premontrei szerzetesek sem chorust, sem clausurat Csornán nem bírván nagyobb mértékben, az iskola által foglalkoztassanak (occupentur). A táblázatos összesítésből, az előbbieken túl kiderül még az is, hogy az iskolának könyvtára sincs.

A kép amit az utóbbi összeírásból a csornai kisgimnáziumról kapunk, nem túl kedvező: a tanulók száma igen alacsony. Az összeírt többi, győri egyházmegyében működő középiskolában a diákok száma mindenütt 100 felett van: Győrben 536, Sopronban 328, Kőszegen 189, Szombathelyen 290, Óváron 160, Tatán 135. Ebben az időpontban a csornai iskola szervezete nem tekinthető már szabályos kisgimnáziumnak: a teljes nyelvtani tagozatból ekkor már hiányzik a Syntaxis osztálya, amely 1766-ban még megvolt. A grammatikai tagozat tanításához szükséges két tanár²⁷⁽¹²²⁾ helyett csak egy van, és fizetésének sincs meg a forrása. Ugyanakkor a korábban alkalmazott három tanárra való utalás azt sejteti, hogy abban az időszakban nagygimnáziumként és esetleg nagyobb diáklétszámmal működött az iskola. A püspöknek az iskola stabilizálódására vonatkozó korábbi, az első jelentésben megfogalmazott reményei nem váltak valóra²⁸⁽¹²³⁾, de vélhetően a szerzetesrendek létjogosultságát ekkor már egészében kétségbe vonó egyre számosabb megnyilvánulás ellenében javasolta az iskola további fenntartását, és ezzel a csornai szerzetesek világi, társadalmi hasznosságának igazolását. Annál is inkább, mivel – a püspök érvelése szerint – a csornai szerzetesek nem tartottak fent énekkart (chorus), viszont a világtól való visszavonultság szerzetesekre vonatkozó ²²⁰szabálya (clausura) az ő esetükben nem volt annyira szigorú, hogy a világi tevékenységet ne lehetett volna fokozottabb mértékben elvárni tőlük. A püspök álláspontjának ezt az értelmezését erősítik a

későbbi fejlemények is: 1782-ben II. József császár első lépésben a világi tevékenységet, a betegápolást, tanítást stb. nem végző, kontemplatív szerzetesrendeket oszlatta fel és foglalta le javaikat különböző állami vagyoni alapok részére. A püspöki állásfoglalás háttereként felmerül még az a lehetőség is, hogy az iskola alapvető célját a rendi utánpótlás biztosítása, új rendtagok kiválasztási lehetőségének megteremtése volt²⁹⁽¹²⁴⁾, és így a fenti kifejezésen a szóbanforgó szerzetesrend térfoglalását kellene értenünk. Azt, hogy az iskolának valóban ez lett volna az alapvető funkciója a korábbi időszakban – még 1766-ban is – nem lehet kizárni, de 1774 után ennek már nem lehetett sok realitása, ugyanis Mária Terézia 1770-ben hozott rendelete megszigorította az új rendtagok felvételét, és ez a rendelkezés – ugyan a tárgyalt jelentés kelte után tíz hónappal később – éppen a győri püspök útján jutott el a csornai rendházba is.³⁰⁽¹²⁵⁾ A két összeírás megállapításait összevetve, kétségtelen, hogy ezek a csornai latin iskolának a két időpont közötti hanyatlását jelzik.

A következőkben három, a rend levéltárában található *levélről* teszünk említést, amelyek tanuskodnak arról, hogy az iskola a 18. század harmicas-ötvenes éveiben is működött, ugyanakkor jól kiegészítik az összeírásokból nyert képet. Az első, latin nyelvű, 1734. augusztus 28-án, Csornán kelt levélben³¹⁽¹²⁶⁾ Zsigmond prépost³²⁽¹²⁷⁾ Esterházy herceg segítségét kéri a grammatikai iskolának a diákok száma miatt szükséges bővítésével kapcsolatos építkezéshez, amihez ugyan Sopron megye faanyaggal és 300 forinttal hozzájárult, de ez nem elegendő, és további építési fa és ennek Csornára szállítása, valamint egyéb kézi munkák iránt folyamodik a prépost. A kérelmező levél hivatkozik arra a megállapodásra, amit Schöllinger Ferenc – akkor még pernecki – apát kötött a csornai konvent kegyúri jogát gyakorló herceg Esterházy Pál nádorral, és amely egyezségnek egyik pontja kötelezi a konventet, hogy Csornán “grammaticalis iskolát” nyisson és tanítókról gondoskodjék.³³⁽¹²⁸⁾ A levélből nem derül ki, hogy a megállapodás e pontja mikor is került teljesítésre, de vélhetően a szóba hozott építkezés befejeztével vált lehetővé az oktatás érdemi megkezdése.³⁴⁽¹²⁹⁾ Számunkra a levél legérdekesebb része az, amelyből kiderül, hogy az iskola a fiatalok milyen körének nevelésére rendeltetett. A levél szövege szerint az iskola diákjainak elsősorban a rábaközi szegény nemes ifjúság közül kell kikerülnie. A szegény, döntően kis birtokú vagy birtoktalan nemesség magasabb iskoláztatásának problémája a későbbi évtizedekben az ország más területein is jelentkezik, és markáns, a következő században is jól megfigyelhető jelensége a magyarországi oktatás társadalomtörténetének.³⁵⁽¹³⁰⁾ A csornai iskola esetében az lehet ²²¹érdekes, hogy ebben a térségben a kisnemesség iskolalátogatásának rendezése már ilyen korán, a század elején felmerült. Ennek részletei és körülményei fontosak lehetnek a jelenség kezdeteinek megismeréséhez, folyamatának megajzolásához.

A másik, magyar nyelvű levelet, az 1747. november 25-én keltezett, Hethyey Benedek küldte a csornai kanonokhoz.³⁶⁽¹³¹⁾ A levél írója bizonyos, Bögötén lakó nemes Komáromi János Vas vármegye esküdtjének fiát ajánlja a kanonok szolgálatába. A fiú az előző esztendőben Pápán járt iskolába, s most több társával együtt Csornán kíván tanulni, de minthogy “az édes attya igen öreg ember, és el-tagadhatatlan szegénységben vagyon, az Helység distantijára nézve is, mindennapi eledelérül nem proviálhat, és Csornán sincsen olly ismérös jó ura, az kinek recommendálhatná” valamilyen szolgálattal kell ellensúlyoznia a tanulmányokat és a megélhetést. A harmadik, 1754. február 4-én, szintén magyar nyelven íródott levélben³⁷⁽¹³²⁾ a türjei plébános, Lébényi János³⁸⁽¹³³⁾ érdeklődik Norbert atyánál, csornai szerzetestársánál Pap Ferenc csornai diák ügyében: a diákot elküldték az iskolából, mert – mint maga állította – későn érkezett vissza a Cantatióról. A türjei páter védelmére kel a fiúnak ha bűne valóban csak ennyi, és közbenjár, hogy kellő büntetés után folytathassa tanulmányait. De egyúttal arra is kéri rendtársát “ne terheltelessék a mestertől informáltatni, ha érdemes e, hogy szegény szülei többet költsenek reá? holott nem? küldessék vissza, és inkább valamely mesterségre adni fogják” az eltanácsolt tanuló. A két levél, azon túl hogy bizonyítja a gimnázium tényleges működését, némi betekintést nyújt abba, hogy az iskola

vonzása mekkora területre s milyen társadalmi körre terjedhetett ki, és hogy a tanulás lehetősége sok esetben – főként az iskolától távol lakók esetében – mennyire közvetett úton-módon, személyes kapcsolatokon keresztül intéződött.

Nézzünk meg ezután részletesebben egy olyan a forrást, amely bizonyos értelemben szintén véleményt alkotott a csornai iskoláról a fent ismertetett összeírások időszakában.

A szóban forgó gimnázium esetleges zugiskola jellegét a korábban már említett, 1769-ben kelt Niczky *testamentum*ban³⁹⁽¹³⁴⁾ megjelölt adomány tényleg kizárja, mint azt Gaál Zoltán észreveszi. De az is valószínű, hogy a hagyományozott összeg csak jelképes volt. A végrendelező több egyházi intézményre is hagy pénzüsségeket, de ezek közül a csornai iskoláé a legcsekélyebb. Azon nincs mit csodálkozni, hogy a nicki plébániára kilenc tételben összességében közel 11 000 forintot szán, hiszen ide, az amúgy is “pusztulásra hailandó” templomba kerül szándéka szerint az új családi sírbolt, új oltárok, harangok meggyász. De több szerzetesrendre is hagy adományt: egyenként 1500 forintot, a pozsonyi Szent Erzsébet rendi apácáknak pedig 3000 forintot két betegágy ²²²fenntartására. Még a közelebről nem ismert “Küszögi Convertiták” számára is 500 forintot testál. A csornai iskolára hagyott összeg a hagyatkozás gesztus jellegét mutatja, különösen ha a testamentum 28. pontjának szövegét is nézzük, miszerint: “Hogy az ügyő fogyot Ifjúságnak az tanulásra könnyel alkalmatossága legyen, és az által az Fölséghes Ur Istennek dücsösége terjedgyen hagyok a Csornai Iskolákra Három Száz, az az 300 Forintokat.” (Az “ügyefogyottság” a végrendelet szóhasználatában alighanem hasonló értelmű, mint amit a korábban ismertetett Vas megyei nemes ifjú érdekében íródott levél illusztrál.) Ezt a feltevést tovább erősíti a végrendelet 39. pontja, amely alatt a soproni konviktusnak 3000, a győrinek pedig 1500 forintot hagy Niczky Lázár, Sopronban kettő, Győrben egy konviktusi hely létesítésére. Ezek betöltésénél elsősorban a rokonságon belül – a közelebbi rokonok felől kindulva – azokat a fiúkat kell tekintetbe venni, akik “oly boldogtalan Sorsra ... valamikor jutnának, hogy alkalmatossan, és böcsületessen segítségek miatt nem tanulhatnának”, s ha ilyenek nem találtnak “Tekintetes Nemes Sopron Vármegyében lakó jóérkölcüsi valóságos Nemesi ágybúl származot két Iffjat az Soproni Convictusban, az Györiben egyet Páter Jesuuita uramék, vagy azok Kiknek az Convictusok gondviselések alat lesznek, tartozzanak bévennyi, és rende szerint tartanyi”. Az persze nem meglepő, hogy Niczky alispán atyafiai esetlegesen “ügyefogyottá” váló leszármazóinak nem Csornán akarta biztosítani a tanulás lehetőségét, hiszen a konviktus, rendeltetése szerint a szálláson és kosztón túl, az iskolai nevelésnél több, a nemesi műveltségesszmény által megkívánt szemléletet, készséget és ismeretet nyújtott, nem beszélve a közös tanulmányok során kialakult ismeretsegekről és a presztízsről. Ilyen intézetek csak azon nagy létszámú és múltú nagygimnáziumok vagy akadémiák mellett jöttek létre, amelyekben zömében a középbirtokosok és főnemesek fiai folytatták felsőbb tanulmányaikat nemzedékeken keresztül, apáról fiúra szálló tradíciót képezve e társadalmi körben. Ezeket az intézményeket a jezsuita rend fejlesztette tökélyre, és működésüknek vitathatatlan szerepe volt az ország 18. századi – a rekatolizáció mellett történő – mentális újraszervezésében. A rend tevékenysége pedig érthetően elsősorban a főnemesség és a jó módú közép-nemesség felé irányult.⁴⁰⁽¹³⁵⁾

A végrendelet fenti két, a nevelésre vonatkozó pontjának ismeretében tehát feltehetjük, hogy a végrendelező tisztában volt a csornai gimnázium rendeltetésével illetve funkciójával, azzal, hogy ez az iskola más feladatokat teljesít és más diákközönséget szolgál, mint a soproni és győri, vagy éppen kőszegi jezsuita, kollégiummal vagy konviktussal is bíró nagygimnázium. A csornai iskolára hagyományozott egyszeri összeg nem stabilizálhatta a kisgimnázium működését, különösen nem a magasabb követelményeket hozó Ratio időszakára nézve. A szombathelyi és a keszthelyi kisgimnázium alapításának (1771 ill. 1772) körülményeit ismerve tudható, ⁴¹⁽¹³⁶⁾ hogy milyen pénzigénye volt egy – szokásosan két

tanárral működő – grammatikai iskolának: mindkét helyen évente 180 forint fizetést biztosítottak a tanároknak az élelmezésen s a szálláson felül. Szombathelyen a város, Keszthelyen a város földesura, Festetics gróf vállalta ezt a [223](#) kötelezettséget. A gimnáziumok működésének másik – minden bizonnyal nagyobb értékű – összetevőjét a tárgyi feltételek (épület és fenntartása, tanfelszerelés, könyvtár, tanári szállások, ellátás stb.) jelentették. Mindebből kiszámítható, hogy a Niczky Lázár által a három konviktusi helyre hagyományozott összesen 4500 forint – évi 5%-os kamat mellett – a két csornai tanár fizetésére éppenséggel elegendő lett volna. De az emelkedő, birtokait gyarapító alispán társadalmi horizontja [42\(137\)](#) és alighanem az előbb említett iskolai tradíció – Niczky Lázár 1707 és 1711 között a soproni gimnáziumban tanult, a parva minortól a syntaxis osztályig [43\(138\)](#) – kellően magyarázhatja döntését. A Dunántúlon a 18. század során alapított gimnáziumok mellett vagy mögött, szinte kivétel nélkül nagybirtokos főúr vagy főpap állt: ez a helyzet a már említett keszthelyi iskola mellett, az egy időben (1765) megnyíló tatai s nagykanizsai gimnáziumok esetében is. [44\(139\)](#) Szombathelyen – mint láttuk – ugyan a város állta a tanárok fizetését, az épületet azonban a győri püspök biztosította és ehhez a gimnáziumhoz rendelte Birhányi Istvánnak, Kövesd plébánosának az előző században, Vas megyei ifjak iskoláztatására hagyott 3000 forintos alapítványát is. [45\(140\)](#) Az 1711-ben alapított veszprémi kisgimnáziumnak is 11 500 forintos alapítványt létesített az egyházmegye püspöke, hogy az iskola a papi szemináriummal együtt biztosítsa a török hódoltság alatt szétzilálódott veszprémi egyházmegye szellemi újjáépítését. [46\(141\)](#) A magyaróvári gimnázium a kivétel: itt egy helybeli polgár és Moson megyei táblabíró, Zsidanics István – Niczky Lázárnál egyébként alighanem kisebb potentát – 10 000 forintos alapítványa és városi háza volt az 1739-ben induló piarista gimnázium alapja. [47\(142\)](#)

Az iskolai összeírásokból élénk tárult képet, úgy vélem, egy más szemszögből a fenti végrendelet is megerősíti: a csornai kisgimnázium osztályait és diákjainak számát tekintve a legkisebb, anyagi alapjaira nézve a legbizonytalanabb középiskola volt a Dunántúlon a 18. század második felében, és nem valószínű, hogy II. József egyházi vagy oktatásügyi rendeleteiben kellene látnunk további működésének akadályát. A kalapos király rendeletei – minden színtemelési jószándékuk ellenére – komoly zavarokat okoztak a tanügyben: [48\(143\)](#) több középiskola, főleg kisgimnázium szűnt meg, a Dunántúlon is két gimnáziumot zártak be ekkortájt (Pápa, Magyaróvár). De a csornai iskola aligha érte meg a reformáló császár uralkodásának kezdetét. Úgy tűnik, hogy az iskola finanszírozásának nehézségei már korábban felmerültek, és a Ratio bevezetését megelőzően is fennálltak, tehát nem az új tanrendszer “egy osztály – egy tanár” követelményében kell keresnünk megszűntének legfőbb okát. Amikor 1802-ben I. Ferenc császár a szerzetesrendeket visszaállította, a csornai prépostság birtokait azzal a feltétellel [224](#) kapta vissza, hogy a szombathelyi és keszthelyi gimnáziumot működtesse. [49\(144\)](#) A csornai latin iskola, megszűnése után negyed századdal már nem támadt fel, bár maga a szerzet újrakezdthette tevékenységét. Ekkor már azonban az előző századénál nagyobb feladat hárult rá az oktatás terén, hiszen két, meglehetősen népes nagygimnáziumot kellett működtetnie immár a Ratio követelményeinek megfelelően.

Jelenlegi ismereteink szerint azt kell mondjuk, hogy a csornai kisgimnázium esetében hiányoztak a feltételek ahhoz, hogy a 18. századtól folyamatosan működő, népesebb középiskolák közé emelkedhessen. Ennek ellenére azt hiszem van a “hely szellemé”-nek megismerésén túlmutató, általánosabb tanulsága is e történetnek. Befejezésül ezt próbálom megfogalmazni, néhány további kutatási témát körvonalazva.

Bár az összefüggések még kevésbé kidolgozottak, de az egyes gimnáziumok történetének olvasása alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a 18. század során a felsőbb iskolákba járó diákok számának igen jelentős növekedésével számolhatunk – legalábbis a Dunántúl északnyugati, a fenti két országos összeírás által lefedett, a győri egyházmegyét alkotó térségében. Egyrészt a régebbi alapítású, szabad királyi

városokban működő nagygimnáziumok tanulólétszáma emelkedett nagy mértékben. Másrészt új gimnáziumok alapítására került sor Veszprémben, Csornán, Óvárott, majd Tatán, Nagykanizsán, Keszthelyen és Szombathelyen. Ezek az új középiskolák – amelyek grammatikai iskola, azaz kisgimnáziumként indultak, de előbb-utóbb teljes, azaz nagygimnáziumokká alakultak át – mind kisebb-nagyobb mezővárosokban létesültek. Ez a körülmény részben arra utal, hogy a felsőbb iskoláztatásba olyan társadalmi csoportok gyermekei léptek be nagyobb számban, amelyek körében addig nem volt jelentős mértékű az ilyen szintű iskolázottság.⁵⁰⁽¹⁴⁵⁾ Ebből következően elsősorban az iskolának helyt adó városok kevésbé vagyonos rétegeivel számolhatunk, másodsorban azonban az újonnan alapított iskolák székhelyeinek, a mezővárosok társadalmának vagyonosodó rétegeit és az “egy és oszthatatlan” nemesség zömét kitevő kisenemesség egyes csoportjait tekinthetjük ezen iskolák legfőbb közönségének, a középfokú oktatásban részesülők újabb hasznélvezőinek. Igen lényeges kérdés azonban az is, hogy valójában miként és milyen területen hasznosul az a tudás, amit a megnövekedett számú iskolázott népesség testesített meg. E kérdés pontos, az arányokat is bemutató megválaszolásához további részletkutatások szükségesek, most csak az általános tendenciákra utalunk, egyrészt a berendezkedő Habsburg uralom – vagyis lényegében a központi hatalom – illetve a megyék – mint helyi hatalom – kezdeti bürokratizáló törekvéseire, másrészt a lassú agrárkonjunktúrára. Ezek a folyamatok igényelni kezdték, és többé-kevésbé lehetővé is tették az adminisztráció növekedését, a szakszerűség elemi formáinak alkalmazását és ezzel az egyre inkább világi keretek között működő értelmiségi-hivatalnok réteg kialakulását.⁵¹⁽¹⁴⁶⁾ Ugyanakkor az egyház, a tudomány, a politika, a közélet, de nagyrészt az új intézményi berendezkedés nyelve is a sajátos magyarországi ²²⁵késői latinság.⁵²⁽¹⁴⁷⁾ Ez nemcsak az országos politikában gyorsan emelkedő középbirtokos nemesség számára fontos, hanem az alacsonyabb társadalmi állású, de emelkedni vágyó egyének számára is az érvényesülés, az érdekérvényesítés nyelve, de többnyire a több nemzetiségű országon belüli és a külföldiekkel való kapcsolatok kialakításában érdekelték is.⁵³⁽¹⁴⁸⁾ Ez a műveltség egységes volt, köszönhetően a jezsuita Ratio Studiorummal meginduló uniformizálási törekvésnek, amelynek nyomát magán viselte a piarista tanrendszer is, majd az állami keretek között egységesítő Ratio Educationis is. Jobbára a fenti általános folyamatok helyi tényezői ösztönözhatték gyerekeik taníttatására a középfokú oktatásban újonnan érdekelteket is. Nem lényegtelen szempont, hogy az újkeletű iskolákban folytatott tanulmányok az új csoportok számára olcsóbbak is lehettek – és eleve így válhattak realitássá – a tradicionális iskolaközpontokban történő iskoláztatásnál, ami csak a tehetősebbek, vagy megfelelő rokoni kapcsolatokkal rendelkezők – lásd a fent tárgyalt végrendeletet – számára volt elérhető lehetőség. Különösen akkor, ha a tanulmányok csak a gimnáziumi alsó tagozat gyakorlati hasznú műveltséganyagának elsajátítását célozták.⁵⁴⁽¹⁴⁹⁾ De a felső tagozat, a humanista osztályokba való törekvés esetén is jelentős költségmegtakarítást jelenthetett az alsó tagozat helyben vagy legalábbis olyan viszonylagos közelségben való elvégezhetősége, ahová a rokoni és egyéb kapcsolathálók, az ezen alapuló csereügyletek még kiterjedhettek és egyáltalán elképzelhetővé tették a taníttatást. (Nem beszélve arról – amire az előbbiekben szintén láthattunk egy példát –, hogy az alsóbb osztályokban mutatott tanulmányi előmenetel már jelezhetette, hogy érdemes-e folytatni a gyerek taníttatását a költségesebb felső osztályokban.) Azt is fel kell tételeznünk persze, hogy az így szerzett műveltség ugyanezen szűkebb kereteken belül való hasznosíthatósága a megyei, uradalmi, települési (mezővárosi) igazgatásban szintén döntő momentuma lehetett az újabban jelentkező iskoláztatási szándékoknak és döntéseknek. Az új alapítású középiskolákat tehát úgy is értelmezhetjük, mint amelyek az elemi oktatáson túli műveltséget, illetve tudást adekvát formában nyújtották azoknak a társadalmi csoportoknak, amelyekhez ez addig – rendszeresen és nagyobb arányban – nem jutott el. Véleményünk szerint ilyen értelemben lehet beszélni az egyes iskolák jellegéről, az iskolahálózatban betöltött helyéről, arról a funkciójáról, hogy a műveltség adott szintjét jellemzően milyen társadalmi csoportokhoz, rétegekhez juttatták el.

A csornai iskola esetében is fontos lenne tudni, hogy tanulóit milyen településekről és milyen társadalmi helyzetű csoportokból toborozta.⁵⁵⁽¹⁵⁰⁾ E kérdés megválaszolásához az elsődleges forrást az iskolai anyakönyv jelentené, azonban ennek meg- illetve hollétéről jelenleg sajnos nincs semmi információnk. Ennek hiányában a továbbiakban csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg az iskola jellegével kapcsolatosan, illetve az anyakönyv által megvalósítható statisztikai szempontú elemzés helyett, egyes – valóságos és potenciális – csornai diákok iskolai pályájának esettanulmány szerű ²²⁶rekonstrukciója jelenthet némi támpontot ehhez. E munka során tehát nem egy adott középiskola diákságának társadalmi összetételét vizsgáljuk, hanem egyes személyek vagy egy jól körülhatárolható kisebb népesség iskolázottságát, iskolai végzettségét kell aprólékos munkával megállapítanunk.⁵⁶⁽¹⁵¹⁾ Az előbbieken bemutatott két levélben megnevezett diákok esete is, valamint a harmadik levél utalása az iskola azon hivatására, miszerint az elsősorban a rábaközi járás szegény nemes ifjúságának képzését szolgálta, jó kiindulópont lehet az ilyen jellegű, biografikus illetve prozopográfikus jellegű kutatáshoz. Az 1741-es helytartótanácsi rendelettel bevezetett iskolai bizonyítványok, amelyeket az egyes iskolák bocsátottak ki, hogy az ott elvégzett tanulmányokat (teljesített osztályokat, tanév végi vizsgaeredményeket) igazolják, szintén fontos adalékul szolgálhatnak ehhez. Újabb, potenciálisan a csornai iskolába is járó diákok nevét kaphatjuk meg, ha a szomszédos középiskolák anyakönyveit átvizsgálva kigyűjtjük a csornai származású tanulókat. Ebből a szempontból elsősorban Győr, Sopron, Pápa és Óvár gimnáziumainak anyakönyve jön szóba. Ezek közül a soproniét a 18. század első háromnegyedének kilenc évében⁵⁷⁽¹⁵²⁾ végignévezve 1741 és 1769 között 10 csornai diák nevét találtuk meg.⁵⁸⁽¹⁵³⁾ Ezek közül csak egy járt a grammatikai osztályba (1741), a többi magasabb (szintaktikai 4, poetikai 4, retorikai 1) osztályt látogatták.

Ezek az adatok egyébként számszerűségükben is elgondolkodtatók, jóllehet önmagukban még nem mondanak sokat. Ám ha figyelembe vesszük, hogy a Sopronhoz valamivel közelebb fekvő, valamelyest kisebb népességű⁵⁹⁽¹⁵⁴⁾ szomszédos mezőváros, Esterházy-uradalmi központ Kapuvárról 1720 és 1775 között 50 (háromnegyed részben alsóbb osztályos) diák járt a soproni gimnáziumba, akkor a Sopronban tanuló csornai diákok viszonylag alacsony száma megintcsak a kisgimnázium működésére utal. De felmerül az a lehetőség is, hogy a kapuvári gyerekek között a város társadalomszerkezete, vagy más helyi adottságok, például az uradalmi központ szükségletei miatt eleve nagyobb volt a középiskolába kerülő diákok száma, mint Csornán. Ha ráadásul a közeli csornai iskolában is nagy számban tanultak kapuvári diákok, akkor ez az arány igencsak magas lehetett, jóllehet a másik négy szomszédos gimnázium anyakönyveinek ismerete nélkül ez a megállapítás csak a további ezirányú vizsgálatnak és feltételezéseknek lehet kiindulópontja. A lényegi kérdés ebben a vonatkozásban az, hogy Csorna lakossága milyen mértékben élt a helyi középiskola nyújtotta tanulmányi lehetőségekkel, vagyis milyen volt a helyi iskoláztatási igény, illetve ennek helyi hasznosítási lehetősége. Jelenthetett-e ez az iskola fennmaradása szempontjából döntő tényezőt. Az mindenesetre ismert, hogy a század második felében szinte állandósul a kisebb-nagyobb városok középiskola iránti igénye, ami az új, szigorú tanrendszer életbe lépésével sem csökken.⁶⁰⁽¹⁵⁵⁾ Az említett négy szomszédos nagygimnázium tanulóinak területi megoszlása, a beiskolázási körzetük ismerete jó összehasonítási alapot ²²⁷adhat a tárgyalt csornai iskola diákjainak – az anyakönyv hiányában csak feltételezhető – társadalmi-területi összetételére, illetve a további (humanista) osztályokban folytatott tanulmányaikra nézve.

A csornai iskola jellegének valószínűsítéséhez és megszűnésének magyarázatához kézenfekvő összehasonlítási alapot kínál a viszonylag közeli magyaróvári piarista gimnázium: a jelentősen kisebb lélekszámú, Pozsonytól és Győrtől egyaránt négy óra járásra fekvő mezőváros⁶¹⁽¹⁵⁶⁾ 1739-ben alapított gimnáziumában a század későbbi részében mindig száz 100 felett volt a diákok száma, nemegyszer a 200-at is elérte vagy közelítette. Önként adódik a kérdés: vajon milyen tényezők voltak azok, amelyek – a

néhány évvel mégiscsak korábban létesült – csornai iskolához képest, itt az iskola virágzását lehetővé tették. Nyilvánvalónak tűnik, hogy az iskolát fenntartó piarista rend szerepe lehet az egyik ilyen tényező: ez a tanítórend a jezsuiták mögött a legtöbb iskolával rendelkezett, e rend eltörlésével pedig a legnagyobb, nagy tapasztalattal és módszertani háttérrel rendelkező tanítórenddé lépett elő. Ez az egyes iskolák esetében is megmutatkozott. A tanulmányi rendszerük által átadott műveltség pedig a jezsuitákénál korszerűbb, a realismeretek jelentős körét magába foglalva gyakorlati műveltséget is adott. Ezek miatt a piarista iskolák népszerűsége nagy volt, így az óvári is: vonzáskörzete messze túlterjedt Moson megyén.

Vagyis nemcsak helyi vagy szűkebb körzeti igényeket elégített ki: 1745-ben, 1753-ban és 1760-ban a diákok fele nem a kis népességű és területű, de erősen polgárosodó és urbanizálódó Moson megyéből került a gimnáziumba, és 30 százalék körüli a szomszéd megyékből érkezettek aránya.⁶²⁽¹⁵⁷⁾ Az óvári polgárok pedig alighanem érdekeltek voltak a gimnázium ilyen jellegének fennmaradásában, mivel a vidéki diákok ételmezése és elszállásolása itt is biztos bevételt jelenthetett.⁶³⁽¹⁵⁸⁾ Vagyis az óvári gimnázium esetében a stabil és kiterjedt vonzáskörzet is meghatározó tényezője lehetett prosperálásának. Óvár fekvése és forgalmi helyzete, a városon át az akkori fővárosba vezető elsőrendű kereskedelmi és postaút, illetve az agrárkivitel nagy részét lebonyolító dunai víziút közelsége is az iskola fenti jellegét, vonzását erősíthette. Csorna esetében ilyen kedvező környezeti feltételekről sem beszélhetünk. Befejezésül talán megkockáztatható az a – további kutatással igazolandó – feltevés, hogy az óvári gimnázium talán éppen a csornai rovására virágzott.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely

228 Műhely

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914)

Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914)

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914) / Bevezetés

Bevezetés

Sopron azok közé a városok közé tartozott, melyeknek saját gyógyfürdője is volt. Ennek az kölcsönzött különös jelentőséget, hogy a századfordulón a valamit magára adó polgárcsalád a szabadságát – általában 4–6 hetet – valamely gyógyfürdőben töltötte. Az évszázados múltú, kénsavas vízeről híres balfi fürdőt a város sokáig haszonbérletnek adta ki, majd 1898-ban megvásárolta Wosinsky István ezredorvos. Városaink közül sokan (például Bártfa is) bérbeadással oldották meg a gyógyfürdő üzemeltetésének problémáját. A tulajdonosok csak a fenntartást és a legszükségesebb javítási munkákat finanszírozták,

így a fürdők századvégi modernizálása többnyire magántőke bevonásával valósult meg.¹⁽¹⁵⁹⁾

A balfi fürdő történetének nyomon követése főleg gazdasági oldalról lehetséges. Többnyire a város számára fontos pénzügyi dokumentáció maradt meg: pl. haszonbérleti szerződések, árverési jegyzőkönyvek, fürdőleltárak, különböző tartalmú jelentések, a fürdő javítása során keletkezett számlák. Balf esetében vendéglisták, a látogatók foglalkozási összetételéről szóló tudósítások egyáltalán nem, nemzetiségi arányairól és számáról elszórta maradtak fent adatok. A tanulmány főleg azt a folyamatot világítja meg, hogy mi vezette Sopront a fürdő eladásához és azt a kevésbé dokumentált témát, hogy milyen kapcsolatban álltak Sopron polgárai a fürdővel.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914) / Előzmények, vetélytársak

Előzmények, vetélytársak

Balf az egyik legnagyobb múltú fürdő Magyarországon. Régészeti leletek azt bizonyítják, hogy magas kéntartalmú vizét már az ókorban is használták. Már a 16. században sokan látogatták, első fürdőépületét 1650-ben emelték.²⁽¹⁶⁰⁾ Sopron megye számos gyógyforrással rendelkezett (Kabold (Kobersdorf), Keresztúr (Deutschkreutz), Dérföld (Dörfl), Nagyhöflány (G-höflein) és Lajtapordány (Leithaprodersdorf), és Fertőrákos), de hosszú ideig Balf számított az egyetlen nagyobb fürdőnek.³⁽¹⁶¹⁾ A 19. században azonban két komoly vetélytárs is jelentkezett. 1800 körül kapott fürdőépületet Savanyúkút ²²⁹(Sauerbrunn), mely a századfordulóra jelentős fürdővé, egyben komoly konkurrenciává nőtte ki magát. A másik fürdőt, a fertőbozit, Széchenyi István 1839-ben nyitotta meg birtokán,⁴⁽¹⁶²⁾ mely az 1850-es évek közepére vendégfogadók felépülésével vált látogatók fogadására alkalmassá. Ekkor Sopron és Fertőboz között omnibusz is közlekedett, mely a soproni polgárok látogatókedvét mutatta. Mégsem vált jelentős fürdőhellyé, ugyanis a Fertő kiszáradásával a fürdő sorsa megpecsételődött, a később kiadott fürdőkalauzokban már nem is szerepelt.⁵⁽¹⁶³⁾

A korabeli, különösen a századforduló fürdői egész épületkomplexumok voltak. Az ivó- és fürdőkúra mellett számtalan szórakozási és sportolási lehetőséget kínáltak. Takáts Dénes, soproni királyi alügyész, a pöstyéni fürdőt pl. a következőképpen írta le naplójában: „*Pöstyén különben elég gyenge hely, de ez inkább a vidékre szól, mert maga a fürdő új épületek, mint park dolgában elég jól áll. Parkja 100 hold körül van, igen szép részletek vannak benne, igen szép a Vágh partja, mint a fenti kép mutatja. Sok szép épületje van, így egy sereg magán ház a park és a Király soron. A park soron vannak, a tennisek a hol többnyire zsidók verik a labdát. Épületei közül legszebb az új Curhaus, kursalon és könyvtárral, étterem, kávéházzal. Az új Ferencz József fürdő, a Vág tulsó felén, szép közös...kő és kádfürdővel, 60 °C fokú hőforrással. Más nevezetesebb épületek a Bade hotel, a melyben mi is lakunk, a Ferencz villa. Itt van az új fürdőhöz vezető híd, a róm. kath. kápolnával.*”⁶⁽¹⁶⁴⁾ Pöstyén persze a nagyobb fürdők közé tartozott, és nem is hasonlítható össze Balf kiépítettségével. A 19. század második felében a Balfot választó látogatók mindössze egy fürdőházat, egy vendégházat, melyet a korabeli források „*kocsmának*” neveznek, egy kis kápolnát, valamint hiányos parkot találhattak.⁷⁽¹⁶⁵⁾

A balfi fürdő 1850-es évek végi állapotát a David Wachtel⁸⁽¹⁶⁶⁾ által kiadott fürdőkalauzból ismerhetjük meg részletesen.⁹⁽¹⁶⁷⁾ Wachtel leírásából kiderül, hogy a fürdőre már az 1850-es években is ráfért volna egy alapos átalakítás: a gyógyfürdő épülete, a források, és a park elhanyagolt állapotban voltak. Balf nem rendelkezett állandó fürdőorvossal, Sopronból látták el az orvosi feladatokat. A víz melegítése korszerűtlen,

egy fürdőkabinban több fürdőkád is helyett kapott, így idegenek kényszerültek egy kabin használatára. A vendégek szórakoztatása sem megoldott és a közlekedés is nehézkes: naponta csak kétszer közlekedik társaskocsi Sopron és Balf között, s emiatt a soproniak kevésbé látogatják. Látható, a fürdő helyzete már az 1850-es években sem nevezhető kielégítőnek, sőt csak a miharabbi reformok oldhatták volna meg a fürdő korszerűsítését.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914) / A fürdő hanyatlása (1865–1887)

230A fürdő hanyatlása (1865–1887)

A „fürdőtelep” tulajdonképpen két épületből állt, melyeket a város többnyire külön adott bérbe. Az épületeket általában nyilvános árverés útján értékesítette, hacsak a korábbi bérlővel nem volt annyira megelégedve, hogy ki sem írta a bérleteket árverésre. A bérlet időtartama 3-tól 6 évig terjedt, Szent György naptól Szent György napig (április 24). Mivel a két épületnek más bérlője volt 1887-ig, ezért célszerű a fürdő és a kocsmá történetét a fenti időpontig külön tárgyalni.

A fürdőt 1865. május 6-án Streibl Mihály vette bérbe¹⁰⁽¹⁶⁸⁾ évi 775 forint hasznbérért. Streiblről hamar kiderült, hogy nem felel meg a várakozásoknak: bérleti díját nem fizette pontosan, állandóan bérhátraléka volt.¹¹⁽¹⁶⁹⁾ 1867 Szent György napjától Preysz József kapta meg a bérleti jogot,¹²⁽¹⁷⁰⁾ aki kerekén 20 éven át tudta a fürdőt bérelni. 1869-ben és 1872-ben három évre, azután 6 évre kötöttek vele szerződést. Preysz működésével a városi közgyűlés felettébb elégedett lehetett, mert négyszer árverés nélkül hosszabbították meg bérleti jogát.

A vizsgált időszakban nemcsak a fürdőházat, hanem a kocsmát is egy személy működtette hosszabb időn keresztül: Kramer István 1869 és 1881 között. Kramer előtt 1866-tól Brumer József vezette a vendégfogadót, aki a bérletet az 1865. október 16-án, december 11-én és 1866. január 26-án tartott árveréseken nyerte el.¹³⁽¹⁷¹⁾ Az első árverésen hat, a másodikon három, a harmadikon négy bérlő jelentkezett. Az első licitálás előtt a bécsi „*Fremdenblatt*” című napilapban tették közzé az árverés időpontját.¹⁴⁽¹⁷²⁾ Hasonlóan Streiblnél, Brumer József sem bizonyult jó bérlőnek. 1868. szeptember végén kérelmezte, hogy annak ellenére, hogy nem fizetett bérleti díjat, hagyják meg újabb 3 évre bérleti jogában, s ennél fogva nyilvános árverést se írjanak ki. A városnak persze nem állt érdekében szerződését meghosszabbítani, s 1868. decemberében meg is tartották az árverést. A bérlet jogát Kramer István nyerte el, aki 50 forinttal magasabb összeget ajánlott fel, mint amit Brumer fizetett.¹⁵⁽¹⁷³⁾ Érdekes megfigyelni, hogy a bérletek árverésre bocsájtását csak bécsi és budapesti lapokban tette közzé a város: a „*Fremdenblatt*”-on kívül 1868-ban a Pesti Hírlap három számában,¹⁶⁽¹⁷⁴⁾ 1886-ban a bécsi „*Cursalon*” című újságban, valamint 1896-ban a Pester Lloydban (Pest vendéglősök lapja). A hirdetések lebonyolítását sokszor hirdetésszervezőkre is bízták.¹⁷⁽¹⁷⁵⁾

Még Kramer és Preysz 1869. évi szerződéskötése előtt, a város közgyűlése 1868. márciusában elhatározta a fürdő és a kocsmá eladását, ezért értéküket felbecsültették. A fürdőt és a kocsmát 23 941 forintra értékelték, de az épületek olyan rossz állapotban voltak, hogy az eladást inkább elhalasztották: „*Tekintettel azon körülményre, hogy a kérdéses tárgyak megvételére jelenlegi állapotukban idegen vállalkozó alig találhatnák, helybeli vállalkozóra vagy részvény-társulat alakulására pedig a mostani viszonyok* ²³¹*mellett nem számíthatik, ezen ügy eldöntése kedvezőbb időre halasztatik...*”¹⁸⁽¹⁷⁶⁾ A közgyűlés azonban nem akart lemondani az eladás lehetőségéről, ezért mikor 1869-ben Preysz József fürdőbérletét

először hosszabították meg nyilvános árverés kiírása nélkül – mivel a „fürdőház jó hírét helyreállítani is iparkodik” –, a szerződésébe beleépítették a bérbeadás alatt is az eladás jogát.¹⁹⁽¹⁷⁷⁾

1872 és 1881 között mindkét bérlő szerződését meghosszabították 3, majd 6 évre. Kramer munkájáról a közgyűlési jegyzőkönyvben csupa dicsérő jelző található („a balfi fürdő látogató vendégeket minden tekintetben kielégítette, hogy az évi hasznóbért mindenkor pontosan befizette”).²⁰⁽¹⁷⁸⁾ A fürdő állagának további romlását világosan mutatja az a tény, hogy 1881-ben Preyszt Józsefen kívül már senki sem akarta kibérelni a fürdőt, és ő maga is csak 500 forintot ajánlott érte, a korábbi 775 forint helyett. Végül 620 forintban állapodtak meg. Preyszt a szerződéskötéskor – költségei csökkentése végett – kérelmezte, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően „ne legyen kötelezve a polgármester szegénységi bizonyítvánnyal ellátott egyéneknek ingyen fürdőt szolgáltatni”.²¹⁽¹⁷⁹⁾ Sopron hajlandó volt engedni, így csak 100 ingyenjegy adására kötelezte a bérlőt. Ezzel az engedménnyel egy folyamat vette kezdetét, melynek végén, a fürdő eladásakor, a város szegényei lényegében kiszorultak a fürdő ingyenes használatából. Ezen gyakorlatnak az első jelei korszakunkban 1869-ig vezethetők vissza.²²⁽¹⁸⁰⁾

A fürdő látogatottságának visszaesésével természetesen a kocsmá bérbeadása is rosszabb üzletnek bizonyult; 1881-ben a bérleti jogért 320 forinttal kevesebbet fizettek, mint az előző 6 évben. 1882. januárjában a városi tanács elhatározta, hogy a két épületet együtt fogják bérbeadni, azzal a feltétellel, hogy „...tekintettel arra, miszerint ezen ügynek már több mint tíz éven át történt halasztása közben a balfi fürdőház mostani állapota már olyanná lett, mely a jelenkor igényeinek többé egyáltalában nem felel meg...”, a bérbevevő köteles lesz mindkét épületet felújíttatni.²³⁽¹⁸¹⁾ Mivel a szerződések 1887-ig szóltak, ezért először 1886-ban adtak elképzelésüknek nyilvánosságot.

Maga a fürdőélet a szokásos keretek között folyt, de néhány esetben a fürdőzők nyugalma olyan események zavarták meg, melyek sürgős intézkedéseket igényeltek. 1873-ban pl. Preyszt József a „fürdővendégek nevében panaszt emelt a városi hatóságnál, hogy az ottani, különösen az itteni vásárokat megelőző napokon a fürdő előtti téren számtalan szekér és marha szokott megállni és hogy nem csak az utóbbiak kellemetlen kigőzölgése, az általuk okozott tisztalanság és az azokat rendesen követő követő legyek igen kellemetlen módon zaklatják a fürdő házában lakozó beteges vendégeket, hanem a szekerek kísérői által már korán reggel okozott lárma mellett az annyira szükséges nyugalomban minden tekintet nélkül háborgatnak...”.²⁴⁽¹⁸²⁾ A levél további részéből kiderül, hogy a vásárosok a balfi vendégfogadó helyett a fürdő előtti ²³²téren szálltak meg éjszakára, használva a téren lévő, a fürdőhöz tartozó padokat, asztalokat is. A levélben a városi tanács a szolgabíróat kéri, hogy a balfi bírót vegye rá a mihamarabbi intézkedésre, a panasz okának megszüntetésére. A másik esetben a fürdő körül tanyázó, feltehetően erőszakos csavargó elemek okoztak nyugtalanságot: „...A fürdő vendégei részére fenntartott erdőrészek körül észlelt koborló és kolduló egyének” eltávolítása vált szükségessé.²⁵⁽¹⁸³⁾

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914) / Az első kísérlet a fürdő modernizálására: Kuntzi Mihály (1887–1894)

Az első kísérlet a fürdő modernizálására: Kuntzi Mihály (1887–1894)

A fürdőt hosszú tárgyalássorozat után 1887. április végétől Kuntzi Mihály, kapuvári lakos vette bérbe.²⁶⁽¹⁸⁴⁾ A fennmaradt hasznóbéri szerződés lehetővé teszi az épületek nagyságának megismerését. A fürdőépületben 14 fürdőszoba, egy társalgószoba, kazánház, konyha, az emeleten 11 vendégszoba és két konyha volt. A kocsmá 18 vendégszobából állt, s hozzá tartozott két istálló és egy mézárszék is. Az

épületek már 1868-ban is elhanyagolt állapotban voltak, így érthető, hogy Sopron városa – amely nem akart külön összeget fordítani a tatarozásra – a bérbevételért a fürdőtelep teljes felújítását kérte. Az épületek rossz állapotát mutatta, hogy azokban elszaporodtak a rágcsálók is; a szerződés 18. pontja kimondja: „*Bérlő tartozik a bérelt épületekben lévő patkányok és egerek elpusztításáról rendesen gondoskodni*”.

A szerződésben a felújításra költendő összeget Kuntzi költségvetése alapján állapították meg, mely 34 933 forintot tett ki. Kuntzi a fürdő használati jogát 25 évre nyerte el, évi 300 forint bérleti díjért. Az 1893. évi vagyonleltár szerint a fürdőház 25 000, a kocsmá épülete 18 000 forintot ért.²⁷⁽¹⁸⁵⁾ Az épületek elhanyagoltságára utal az is, hogy a felújítási költségek 10 000 forint híján érték a két épület együttes értékét. A bérlő a két épületen kívül a balfi savanyúkutat is bérbe vette, melynek gyógyvize az ivókúrárt biztosította a fürdővendégek számára.

A bérleti szerződés 6. pontja tovább folytatta azt a szép hagyományt, mely lehetővé tette, hogy a város szegényei ingyen is használhatták a fürdőt. A város kötelezte Kuntzit, hogy minden évben a fürdőidény megkezdésekor 100 darab ingyenes „*fürdőutalványt*” adjon át a polgármesteri hivatalnak a város szegényei között való kiosztásra. Az utalványok ingyenes kádfürdőt biztosítottak tulajdonosaiknak, akik azonban a szolgáltatást vásár- és ünnepnapokon nem vehették igénybe. Az utalványokra az igényeket a városi főorvosnál kellett bejelenteni, s a főorvos javaslatára a polgármester utalta ki az ingyenjegyeket. Általában egy lakos 10–15 utalványt kapott, így 100 darab ingyenjegy évenként 7–10 ember számára tette lehetővé a fürdő szolgáltatásainak használatát. Ezt a minimális ingyenes juttatást sem használták ki azonban maradéktalanul, mert 1893-ban 15 jegyet jelentkező hiányában nem adtak ki, míg 1894-ben 15 jegy megmaradt, mivel azokat a tulajdonosa nem vette át.²⁸⁽¹⁸⁶⁾

A város a bérbeadással a fürdő gondját megoldottnak vélte, hiszen a szerződés mind a felújítást, mind az üzemeltetést biztosította. Kuntzi azonban nem váltotta be a ²³³hozzáfűzött reményeket. A következő évben a 38 340 forintról benyújtott számlák mögött csak 24 356 forint költség mutatkozott,²⁹⁽¹⁸⁷⁾ így a szükségesnek vélt teljes felújítás nem valósult meg. Kuntzi a beruházott összeget jóval nagyobbak próbálta feltüntetni: a csalás azonban lelepleződött, s a számlák helyességének vizsgálatával a városi főmérnököt, Wälder Józsefet bízták meg.³⁰⁽¹⁸⁸⁾ Kuntzi elismerte a felújítási munkák „*felülbecslését*”, s az elvállalt és befektetett összeg közötti különbségnek

(10 000 forint) évi 5%-os kamatát hajlandó volt megfizetni; így az évi haszonbér 300 forintról 800 forintra emelkedett.³¹⁽¹⁸⁹⁾ A megemelt bérleti díjat Kuntzi mégsem fizette, mert az 1888:XXXV tc. vitát keltett az éves bérleti díj nagyságáról. A kocsmáltatási illetékről és adóról rendelkező törvény új kiadásokat rótt Kuntzira, melyet természetesen a szerződés megkötésekor még nem lehetett előre látni, s így beépíteni a bérleti díjba. Kuntzi a megnövekedett költségek miatt a teljes évi haszonbér elengedését kívánta, melyről Sopron hallani sem akart. A vitából bírósági per lett, mert a bérlő a haszonbér fizetését megtagadta. Végül a második per során a bíróság az évi haszonbért 100 forinttal csökkentette. Kuntzi már a hosszú pereskedés alatt, a bírósági döntés előtt jelezte, hogy bérleti szerződését megszüntetné, de mivel befektetéseinek értékét vissza akarta kapni, ezért megvárta, míg a város hajlandó volt azt neki megtéríteni. A felújítási költségek megtérítését a haszonbéri szerződés mondta ki.³²⁽¹⁹⁰⁾ A város – látván, hogy Kuntzi még az éves bérleti díjat sem fizette – a bérleti szerződést felbontotta, és hosszú alkudozás után a felújítási munkákért 16 000 forint kielégítést adott.³³⁽¹⁹¹⁾ Kuntzi a kapott pénzből a soproni sétatéri (Promenade) kávéházat vásárolta meg, melyet 1898-ban Ruisz Boldizsárnak adott el. Ruisz korábban a Soproni Kaszinó főpincére volt.³⁴⁽¹⁹²⁾

A fürdő eladása (1894–1898)

A félig rendbehozott fürdő nem tudta felporzsiítani a vendégforgalmat, így a létesímeny újra romlásnak indult. A fürdő állapotáról szóló 1895. októberi jelentés például kiemeli: „A fürdőházhoz tartozó kertben lévő árnyékszék nemcsak hogy düledező és életveszélyes, de oly gyalázatos állapotban van, hogy azt tisztességes ember fel nem keresheti”, vagy egy másik helyen „Roskadozó és düledező állapotban van az ugynevezett „Premenstube” tetőzete és falazata is. A forrás érdekében ugy a tetőzet, mint a falazat javítandó volna”.³⁵⁽¹⁹³⁾ Egy másik jelentés gyakorlatilag a fürdő részleges ²³⁴leállását mutatja be. A szivattyúk közül az egyik nem működött, s a fürdőkben 17 csap rossznak találtatott.³⁶⁽¹⁹⁴⁾

A jelentés írásakor a fürdőt már Bürger Gyula üzemeltette, aki 1894. április 15-én vette bérbe hat évre, évi 1600 forint bérleti díjért.³⁷⁽¹⁹⁵⁾ Érdekes megemlíteni, hogy a fürdőtől mindenképpen válni akaró Kuntzi jelentkezett Sopron 1894. január 24-i bérleti felhívására; a fürdőház bérletéért évi 1120 forintot ígért. Bürger Gyula nem volt szerencsés, alig egy év alatt a közben felmerült nehézségek miatt a fürdő a működésképtelenség határára került. Az 1894. évi fürdőidény 1/3-a alatt zárva kellett tartania, mert többszöri csőtörés történt (július 8. és augusztus 3.), s a kazán javítása is szükségessé vált. A költséges javítási munkák, a fürdőidény alatti zárva tartás anyagi erejét kimerítették, s a várost is perelte kártérítés címén. 1895 nyarán a haszonbér fizetésének elengedését, majd a szerződés felbontását kérte. A fizetésképtelen Bürger Gyula szerződését 1895. október 17-én egyezséggel felbontották, s pályázatot írtak ki a fürdő bérbeadására.³⁸⁽¹⁹⁶⁾ Mivel a november 23-án megtartott árverésen senki sem jelent meg, ezért azt az engedményt tették, hogy az új bérlő 1896. január elsejétől a kocsmáért, s a fürdőházért csak május 1. után fizessen bérleti díjat. Nagy nehézségek árán 1896. január 1-től a balfi fürdőtelepet három évre Bürger Ottónak, az egyetlen jelentkezőnek adták bérbe. A haszonbérleti szerződés azt is kikötötte, hogy a bérleti idő alatt a városnak jogában áll a fürdőt értékesíteni.³⁹⁽¹⁹⁷⁾ Az új bérlővel a helyzet semmit sem változott: a pereskedés folytatódott, az elhanyagolt állapot erősítette azt a nézetet, hogy az egyetlen lehetséges megoldás az eladás.

Az 1897. januárjában megtartott árverés még eredmény nélkül zárult,⁴⁰⁽¹⁹⁸⁾ de ugyanabban az évben a fürdő megvételére egy, 1898 elején két ajánlat érkezett. 1897 elején Guttman Fülöp, serfőzdei igazgató jelezte vásárlási szándékát, melyben 25 000 forintot ígért részletfizetésre. Az ajánlattevő a vásárlás pénzügyi alapját részvénytársaság alapításával biztosította volna. A törvényhatósági bizottság hajlott volna Guttman ajánlatának elfogadására, „...tekintettel arra hogy a város közönsége nem hajlandó az említett objectumokra annyit költeni, amennyi a magasabb igények kielégítésére szükséges volna”.⁴¹⁽¹⁹⁹⁾ Az adásvétel azonban nem jött létre, mert Guttman egy idő után nem jelentkezett, ajánlatát többször nem ismételte meg.⁴²⁽²⁰⁰⁾ Pongrácz Amandus, bécsi orvos, szintén 25 000 forintért kívánta megvásárolni a fürdőt több éves részletben, azonban a tárgyaláson nem jelent meg, s az árajánlatát sem volt hajlandó megemlíteni. Így az egyetlen komoly vevő, Wosinsky István, a Szombathelyen állomásozó 83. gyalogezred I. osztályú ezredorvosa, vette meg a fürdőt 27 000 forintért. A törvényhatósági bizottság előbb Bürger Ottó felmentéséről döntött (aki egyébként saját maga kérelmezte ²³⁵bérleti szerződésének felbontását),⁴³⁽²⁰¹⁾ majd 1898. február 11-én az eladásról. A jegyzőkönyvi kivonat jól tükrözi a város vezetőségének hozzáállását a kérdéshez. „A város közönsége már 1880-ban vette fontolóra a nevezett, a városnak semmiféle hasznát nem hajtó, hanem ellenkezőleg csak anyagi áldozatokat, illetve a várható eredménnyel

semmiféle arányban nem álló beruházásokat igénylő balfi fürdőnek eladását anyival is inkább, mert ezen fürdőnek bérbeadása tekintetében tett kísérletek is megfelelő bérlő hiányában várt eredményre nem vezettek.” [44\(202\)](#)

A fürdő és a kocsmá hasznóbérlőinek névsora és az éves bérleti díj összege

I. Balfi fürdő (Badehaus)

Időpont	név	összeg (forintban)
1865–1867	Streibl Mihály	775 45(203)
1867–1869	Preysz József	775 46(204)
1869–1872	Preysz József	775 47(205)
1872–1875	Preysz József	775 48(206)
1875–1881	Preysz József	775 49(207)
1881–1887	Preysz József	620 50(208)

II. Balfi Kocsmá (Gasthaus)

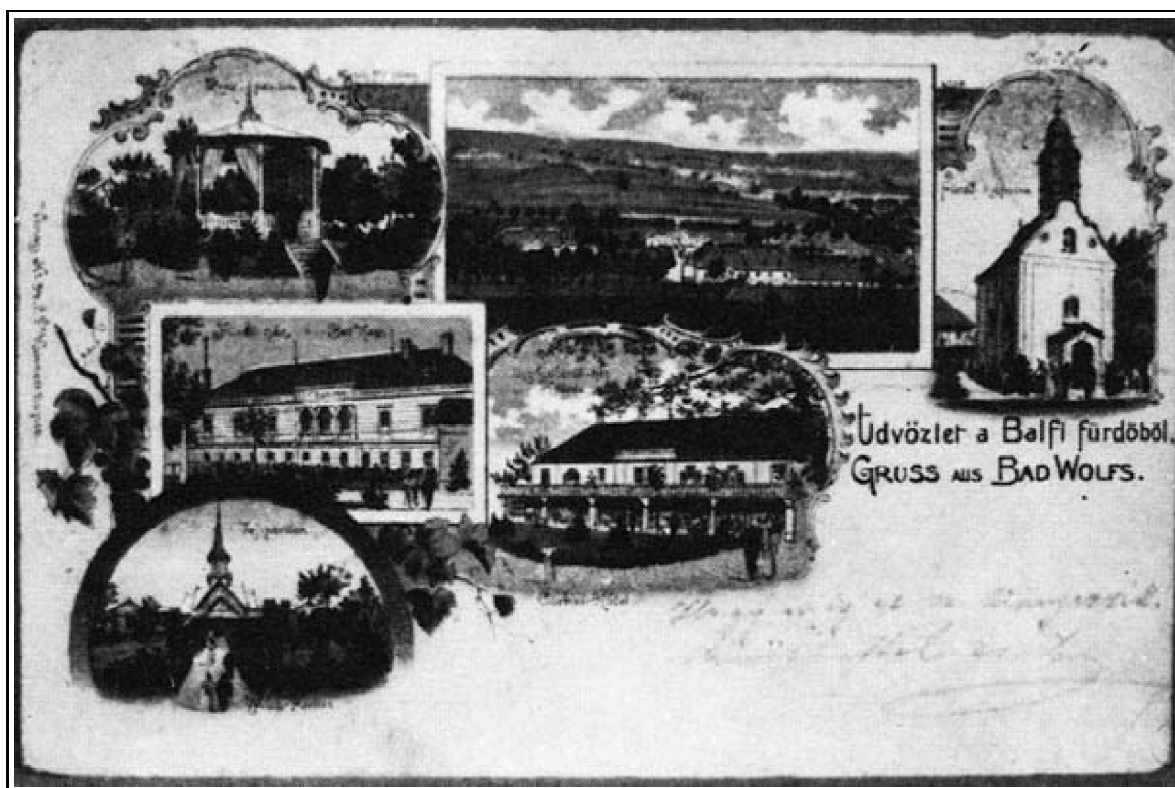
1866–69	Brumer József	1000 51(209)
1869–72	Kramer István	1050 52(210)
1872–75	Kramer István	1050 53(211)
1875–81	Kramer István	1520 54(212)
1881–87	Proszkovichs Ferenc	1200 55(213)

1887-től a fürdőt és kocsmát együtt adták bérbe

1887–1891	Kuntzi Mihály	300, 800, 700
1897–1895	Bürger Gyula	1600
1896–1898	Bürger Ottó	1000 56(214)
1898	Wosinszky István, tulajdonos	

236 Látogatottság

A fürdő látogatottságára vonatkozó adatok rendkívül hiányosak, csak Wachtel fürdőkalauzából, egy 1869. évi jelentésből, valamint Preysz Kornél statisztikájából nyerhetünk erre vonatkozó információt. E három időmetszet adatai alapján megállapítható, hogy az egyre rosszabb állapotba kerülő fürdőtől a vendégek is elpártoltak: 1858-ban többen látogatták, mint 1893-ban. Wachtel közli az 1858. évi látogatók számát, 245 állandó és 140 átmeneti vendég fordult meg Balfon. Érdemes a Wachtel által megadott vendégszámot összehasonlítani a szintén Sopron közelében fekvő fertőbozi fürdőével. 1856-ban a lényegében friss alapítású fürdő 356 állandó vendéget fogadott.⁵⁷⁽²¹⁵⁾ Fertőboz tehát népszerűbb volt a vendégek körében, mint Balf, s a közelség miatt feltételezhető, hogy sok soproni is látogatta.

„Üdvözlét a Balfi fürdőből.” (képeslap)

Visszatérve a balfi látogatók számához, mivel 1869-ben Balf 112 vendéget fogadott (13-mal többet, mint 1868-ban),⁵⁸⁽²¹⁶⁾ 1858 óta közel felére fogyott a látogatók száma. A vendégek számát illetően kisebb csökkenések és növekedések mindig lehettek, de 1868 igazi mélypontnak bizonyult, mivel a vendégek száma 100 alá esett, s ekkor merült fel az eladás gondolata is. Az 1870-es évek elején némi fellendülés lehetett, de az évtized végére mind a kocsmá, mind a fürdő bérleti díja csökkent; a fürdőt már Preysz is alig akarta kibérelni. A csökkenést a tanácsülési jegyzőkönyv is hangsúlyozza: „Tekintettel arra, miszerint a

balfi fürdő látogatottságának csökkenése következtében magasabb bér elérhető alig volna...”.⁵⁹⁽²¹⁷⁾

²³⁷Az 1887-ben Kuntzi Mihály által finanszírozott felújítási munkák sem növelték a fürdő forgalmát jelentősen: 1893-ban a fürdőt 145 állandó és 145 ideiglenes vendég látogatta.⁶⁰⁽²¹⁸⁾ Ezzel a vendégforgalommal a balfi fürdő – régi hírneve ellenére – a kisebb fürdők közé tartozott, a Preysz Kornél által rangsorolt 130 fürdő között a 84. helyen állt.⁶¹⁽²¹⁹⁾ Hozzá kell tenni, hogy a rangsorban 36 fürdő nem érte el a 100 állandó vendéget, 100 és 500 közötti vendéget 61, 500 és 1000 közöttit pedig 20 fürdő fogadott, míg 1000 fölötti vendégszámmal csak 13 fürdő büszkélkedhetett. A legtöbb állandó fürdővendéget 1893-ban Trencsén–Teplic (4885), Pöstyén (3657), Herkulesfürdő (3045), Félixfürdő (2513), és Balatonfüred (2052) fogadta. A Sopronhoz közeli, Vas megyei Tarcsafürdőt 693 vendég látogatta, míg Savanyúkút vendégeinek száma 260 volt. Balf jó földrajzi fekvésének köszönhetően az állandó külföldi vendégek számával emelkedett ki csupán valamelyest a középmezőnyből: 51 külföldi vendéggel a 14. helyet foglalta el.

Figyelemre méltó a fürdők vendégszámának változásait felrajzolni. Preysz Kornél 1877 és 1893 között állította össze a fürdők látogatottságát, melyben azonban az adatok hiánya miatt Balf nem szerepel. Az adatokból megállapítható, hogy a legkisebb fürdőtől eltekintve szinte mindegyik fürdő növekvő vendégszámot mondhatott magáénak, pl. Tarcsa vendégeinek száma 407-ről 693-ra emelkedett. Balf állandó vendégeinek száma 1869–1893 között 32 fővel növekedett, ami nem jelent lényeges vendégtöbbletet. A plusz 32 fővel azonban meg sem közelítette az 1893. évi vendégszám az 1850-es évekből. Figyelembe véve, hogy a többi fürdő ezen időszak alatt jelentős gyarapodást ért el, ezért Balf esetében stagnálásról lehet beszélni.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914) / A fürdő bővítése, a gyógyfürdői cím elnyerése és a védterület kijelöltetése

A fürdő bővítése, a gyógyfürdői cím elnyerése és a védterület kijelöltetése

Wosinsky István a fürdő megvételekor annak fejlesztésére kész tervvel rendelkezhetett. Első lépése a vásárlás után a gyógyfürdői cím megszerzése volt. Az 1876:XIV. tc. 101. paragrafusa belügyminisztériumi engedélyhez kötötte a „gyógyfürdő” elnevezés használatát, melynek odaítéléséért külön kérvénnyel kellett folyamodni a hatóságokhoz. A gyógyfürdői minősítés elnyerésének előfeltétele volt az egész fürdőidény alatt működő fürdőorvos, gyógyszerár felállítása (legalább kézi), fürdőszabályzat, valamint a megfelelő higiéniai viszonyok biztosítása. Balf a gyógyfürdő elnevezést az átlaghoz képest kicsit késve kapta meg, de ez nem mondható túl késeinek, figyelembe véve, hogy Tarcsa 1886-ban,⁶²⁽²²⁰⁾ Parád, Rudasfürdő, Marilla, Siófok 1893-ban,⁶³⁽²²¹⁾ a fürdők közül az egyik legtöbbet látogatott Félixfürdő pedig csak 1895-ben nyerte el.⁶⁴⁽²²²⁾ A Balfnak megítélt gyógyfürdői minősítést viharos gyorsasággal, pár nap alatt, 1898. április 8-án kapta kézhez Wosinsky.⁶⁵⁽²²³⁾ A fürdő korábban azért nem nyerhette el ezt a címet, mivel nem rendelkezett állandó fürdőorvossal és gyógyszerárral, s így nem felelt meg a ²³⁸törvény által előírt követelményeknek.⁶⁶⁽²²⁴⁾ A minősítés gyors odaítélése azzal magyarázható, hogy Wosinsky Balfnak nemcsak tulajdonosa, hanem egyben fürdőorvosa is lett, így a fürdő eladásával együtt a fürdőorvos problémája is megoldódott.

A kor követelményeinek megfelelően Wosinsky igyekezett a fürdő parkjának területét kiterjeszteni; a gyógyfürdő fejlesztéséhez 14 hold nagyságú soproni tulajdonú szántót kívánt vásárolni 1898-ban, de a város olyan magas árat szabott érte, hogy inkább lemondott a vételről.⁶⁷⁽²²⁵⁾ Hosszú levélváltás után

született eredmény a savanyúkút helyreállításáról is. A fürdő területén kívül fekvő savanyúkutat a város nem adta el a fürdővel együtt, hanem saját tulajdonában tartotta meg, s vállalta annak fenntartási költségeit. A kút 1899-ben részben az enyészet és a szándékos rongálás miatt használhatatlanná vált. Wosinsky a kút állapotára való tekintettel előbb a sürgős helyreállítást, majd nem látván a hajlamot arra, annak eladását kérelmezte. A városi közgyűlés a középítési bizottság javaslata ellenére sem adta el a kutat, inkább annak helyreállításáról gondoskodott eléggé megkésve.⁶⁸⁽²²⁶⁾

A gyógyfürdői cím megszerzése előfeltétele volt a védterület kijelölésének. Az 1885:XXIII. tc. 16. paragrafusa lehetővé tette a gyógyfürdők számára bizonyos területek elkülönítését. Ez azt jelentette, hogy a gyógyfürdők körüli területek birtokosait korlátozni lehetett tulajdonuk használatában. A törvény kimondja „*A védterületen belül ásásokat vagy furásokat csak hatósági engedély és az esetben is csak oly feltétel mellett végezhetnek, hogy az által a védterületen lévő gyógyforrás vagy gyógyvíz, se minőségben, se mennyiségben veszélyeztetve ne legyen.*” A védterület kijelölése sok problémát okozott a helybelieknek, pl. a védterületen belül csak a megállapított mélységig áshattak kutakat. Tarcsa gyógyfürdő esetében a szűkebb védterületen 2 méter mélyig, a tágabban 10 méterig lehetett csak kutat fúrni. A védterületen élők tiltakoztak is a megállapított mélység miatt, véleményük szerint 10 méterig ivóvizet képtelenség találni.⁶⁹⁽²²⁷⁾ A balfi gyógyfürdő a területi védettséget 1900-ban kapta meg; két belső és egy külső védterületet jelöltek ki,⁷⁰⁽²²⁸⁾ így rendkívül nagy kiterjedésű védterület jött létre, felettebb szigorú szabályozással. A külső védterületen 3–20 méter között lehetett kutat fúrni, azonban „*mélyebbre ható ásások, furások, akna mélyesztések csakis bányakapitánysági engedéllyel lennének foganatosíthatók*”. A két belső védterületen még kutak fúrását sem engedték meg, s a házak alapját sem lehetett mélyebbre helyezni engedély nélkül. Ez a lépés érthetően heves ellenállást váltott ki az érintett felekből – többek között Sopron is jelezte tiltakozását, mert a védterületen belül földbirtokai voltak –, de próbálkozásaik a védterület létrejöttének megakadályozására nem jártak sikerrel.

²³⁹Wosinsky újabb kísérletet tett a fürdő parkjának bővítésére 1900-ban; ajánlatot tett a fürdőház feletti 27 534 ölnyi erdő (két sétatúttal) megvásárlására ölenként 1 koronás áron.⁷¹⁽²²⁹⁾ Az említett területet azonban Sopron nem volt hajlandó eladni, annak ellenére, hogy a városi erdészeti szakbizottság az erdő eladását javasolta, „*a városnak semmi hasznát nem hozhat*”. A terület állítólagos széntartalma miatt – bár a szén kiaknázásának a jogát fenntartották volna a városnak – az eladást a törvényhatósági bizottság leszavazta.⁷²⁽²³⁰⁾ 1901-ben kérelmezte Wosinsky 4333 ölnyi terület eladását, melyen keskeny vágányú vasút építését tervezte a balfi vasútállomástól a fürdőig. A vasútvonalra azért lett volna nagy szükség, hogy megkönnyítse a fürdőhöz való eljutást. A törvényhatósági bizottság a városi tanács javaslata ellenére ennek a területnek az eladását megtagadta,⁷³⁽²³¹⁾ mert Wosinsky a döntés előtt, „*már előre kivágta a fákat a vágányok létesítésére, mintsem a területet neki eladták volna*”.⁷⁴⁽²³²⁾ Wosinsky valóban előre kiszélesítette az utat, de a kivágott fák értékét megtérítette, nem okozott kárt.⁷⁵⁽²³³⁾ A terület átengedését viszont az adásvételi szerződés kimondta,⁷⁶⁽²³⁴⁾ s így Wosinsky perre vitte az eladás ügyét. A város a belügyminisztérium közbelépésére sem adta el a szóban forgó területet, mert az ölenként 1 koronás árat keveselte, 2 koronát szeretett volna kapni a földért.⁷⁷⁽²³⁵⁾ Az ügyben végül a Győri Királyi ítéletábla mondta ki az utolsó szót; 1904-ben Wosinskynak ítélték a területet ölenként 1 koronáért.⁷⁸⁽²³⁶⁾ Wosinsky még 1903-ban kérelmezte a várostól, hogy anyagilag járuljon hozzá epileptikus gyógyintézetének fenntartásához, melyet a tanács javaslatára elutasítottak.⁷⁹⁽²³⁷⁾ A sok vita és a pereskedés ellenére Wosinsky a város szegényei felé szép gesztust tett; 1903-ban – valószínűleg nemcsak ebben az évben – a régi hagyományokat folytatva 200 darab ingyen fürdőjegyet adományozott nekik.⁸⁰⁽²³⁸⁾

Látható, hogy a város vezetősége, pontosabban a törvényhatósági bizottság, nem támogatta Wosinsky

fürdőfejlesztő terveit. A városi tanács javaslatai pedig a város érdekeit védték, pl. nem javasolta a fürdő eladását, viszont támogatta a 27 holdnyi erdő, a savanyúkút, valamint annak a területnek az eladását, melyen Wosinsky keskeny vágányú vasutat szándékozott építeni. A törvényhatósági bizottság, a város döntéshozó fóruma, azonban a tanács által előterjesztett javaslatokat sorra megbuktatta, sőt sokszor azokkal teljesen ellenkező döntéseket hozott. A bizottság a szakmai háttért nélkülözve, néha érzelmi alapon hozta meg döntéseit. A fürdő gyors fejlődésének pedig sok tekintetben Sopron saját polgárai látták volna hasznát. Egyrészt a vezetőség [240](#)által sokáig meg nem adott színvonalas fürdőzési lehetőséget tudták volna gyorsabban kihasználni, másrészt a Balfra látogató fürdővendégek szinte mindegyike Sopront is útba ejtette volna, növelve ezzel a város vendégforgalmát.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914) / A fürdő modernizálása

A fürdő modernizálása

Wosinsky munkájának köszönhetően a fürdő modernizálása szinte minden területen megnyilvánult. Ezek közül a fürdőtelep bővítése, újabb források feltárása, és a fürdő által kínált gyógyszolgáltatások növelése emelhető ki. Az 1902-ben és 1906-ban kiadott fürdőkalauzok már Balf átalakulását propagálták.[81\(239\)](#) A meglévő épületeket felújították, a fürdő egy részének téli használatát is biztosították, a telefont bevezették,[82\(240\)](#) az erdei utakat kivilágították, zenecsarnok, kávéház, a kávéházhoz tartozó tejszarnok, tenisz-, krikett- és tekepálya épült fel. A kávéházban billiárd-, kártya-, olvasó- és zongoraszobákat rendeztek be.[83\(241\)](#) A fürdőben egy fürdőkönyvtár is helyet kapott, mely a kor igényeihez feltétlenül hozzátartozott.[84\(242\)](#) Epileptikus gyógyintézetet és 100 férőhelyes mukáspanziót adtak át,[85\(243\)](#) s új forrásokat is feltártak, melyek száma így ötre emelkedett: Katalin, új, István, Mária, János források. A fürdő számára 1896-ban csak két forrás állt rendelkezésre; egyet a fürdéshez, egyet az ivókúrához használtak.[86\(244\)](#)

A gyógyfürdő modern orvosi eszközökkel lett felszerelve; röntgen laboratóriumot alakítottak ki, s új fürdőkúrákat vezettek be. A betegek gyógyulását a következő fürdők szolgálták: Reiter-féle szárazlevegő-fürdő, villamos fényfürdő, villamos kénfürdő, hideg és meleg vízű kénes tükörfürdők, vasas lápfürdő, kénes ásványvízfürdő. A fürdő modernizálása jelentős tökélet igényelt; Wosinsky a fürdőt 27 000 forintért vásárolta meg, de saját bevallása szerint 1901-ig 500 000 forintot költött rá. A tulajdonosváltás, az átalakítás miatt a fürdő hirtelen az érdeklődés középpontjába került, melynek hírnevét a lítiumos palackozott gyógyvíz forgalomba hozatala növelte. „Az általam csak néhány hónapja forgalomba hozott lythiumos balfi savanyú víz ma már nemcsak hazánkban, hanem külföldön Németországban, Olaszországban stb is el van terjedve.” [87\(245\)](#) A lítiumos víz egy 1911-ben kiadott fürdőkalauz szerint „a kontinens összes lithiumos forrásai között is a legkiválóbb helyet foglalja el”.[88\(246\)](#) Wosinsky a fürdő reklámjáról is gondoskodott, évente négyszer kiadta a Balf gyógyfürdő ismertetése című füzetet. A kiadvány szólt a fürdő történetéről és fekvéséről, az éghajlatról, a nyitvatartásról, a gyógyeszközökről, a gyógyhatásról, a szórakozási és közlekedési lehetőségekről.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914) / Balf helye a magyarországi fürdők között

241 Balf helye a magyarországi fürdők között

Ha az átalakított fürdő nagyságára vagyunk kíváncsiak, vagy arra, hogy Balf a korabeli magyarországi fürdők között hol helyezkedett el, akkor lényegében az egyetlen mérhető szempontot, a vendégszámot kell szemügyre vennünk. A fürdő modernizálásának eredményeként látogatottsága jelentősen növekedett. Pontos adat ugyan nem áll rendelkezésre az évi vendégforgalomról, de részadatok birtokában becslésre lehet vállalkozni. 1900. június 23-ig 286 állandó, s 2376 „futóvendége” volt a fürdőnek.⁸⁹⁽²⁴⁷⁾ Az egynapos vagy néhány órára átránduló, „futóvendégek” Sopron, Győr, Szombathely, Bécsújhely városok lakosai közül kerültek ki, s a fenti részadat birtokában egy évben a Balfon megforduló „futóvendégek” száma körülbelül 4500-ra tehető.

A Soproni Napló augusztus 5-i száma írta, hogy az akkor Balfon tartózkodó állandó vendégek száma 337.⁹⁰⁽²⁴⁸⁾ A közölt vendégszám pontosságával kapcsolatban azonban több okból kétségeink lehetnek. Első látásra azt hihetnénk, hogy elírás történt, mert ha a fürdő június 23-ig összesen 286 állandó vendéget fogadott, akkor nehezen képzelhető el, hogy pár héttel később Balfon egyszerre 337 fürdőző tartózkodott. Másrészt a fürdőidény Balfon május közepén, végén kezdődött,⁹¹⁽²⁴⁹⁾ de a főidény csak június 15-től augusztus 15-ig tartott.⁹²⁽²⁵⁰⁾ Tarcsa, Savanyúkút⁹³⁽²⁵¹⁾ május 26-án nyitotta meg az idényt, és a főidényük is megegyezett a balfi fürdőével. A főidény előtt és után egyes fürdők a vendégeket kedvezményekkel próbálták megnyerni, pl. Tarcsa a főidényen kívül, május 26-tól június 15-ig, s augusztus 15-től szeptember 20-ig olcsóbb árakkal kínálta szolgáltatásait.⁹⁴⁽²⁵²⁾ A főidényt általában a többi magyarországi fürdőben is június 15-től tartották, kivételt csak a nagyobb fürdők jelenthettek: pl. Balatonfüreden a főidényt már május 20-án elkezdték.⁹⁵⁽²⁵³⁾ Egy a június második feléből való adat igencsak a főidény kezdetéről ad felvilágosítást, és augusztus 5-ig jelentősen növekedhetett a balfi vendégek száma. Mivel az állandó vendégek 4–6 hetet is eltöltöttek egy fürdőben, ezért az is lehetséges, hogy a júniusban ott tartózkodó vendégek száma megközelítette az első részadatot, a 286-ot.⁹⁶⁽²⁵⁴⁾

Az igazság kiderítéséhez a korabeli fürdőtelep befogadóképességét kell szemügyre venni: körülbelül hány vendéget tudott Wosinsky egyszerre fogadni. Már 1898 végére elkészült a fürdőtelep rekonstrukciója, ekkor a fürdőszállóban 42 szoba, a fürdőépület első emeletén 16 szoba, az ún. „Bécsi” házban 16 elegáns szoba várta a vendégeket, s „azonkívül tiszta, kényelmes, nagyrészt új szobák kaphatók a községben is”.⁹⁷⁽²⁵⁵⁾ 1899-ben a helyek száma bővült a 100 férőhelyes munkáspenzionátus felépülésével, de ²⁴²azután a szobaszám nem növekedett; 1914-ben ugyanannyi volt, mint 1899-ben.⁹⁸⁽²⁵⁶⁾ Figyelembe véve, hogy a sokáig vegetáló fürdő átalakulása szenzációnak számított, és azt, hogy egy év elégségesnek bizonyult az átalakításokhoz, Balf valóban képes lehetett egyszerre 337 látogatót fogadni,⁹⁹⁽²⁵⁷⁾ így az állandó vendégek száma augusztus 5-ig több mint 623 volt. Mivel a fürdő egész évben nyitva tartott, az állandó vendégek száma 1900-ban körülbelül 800 és 900 közé tehető.

Az 1893. évi vendégforgalmi statisztikát nézve Balf az 1900. évi eredménnyel – figyelembe véve, hogy a többi fürdőnek is növekedhetett a látogatóközönsége ezen időszak alatt – a fürdők első negyedébe éppen, de az első harmadába mindenképpen bekerült. A fürdő az állandó szépítgetés, terjeszkedés, Wosinsky orvosi jó híre,¹⁰⁰⁽²⁵⁸⁾ és növekvő vendég száma ellenére azonban nem tudott kiemelkedni a középszerűségből, az igazán nagy fürdők közé bekerülni; a közeli Savanyúkút és Tarcsa fürdőkkel került körülbelül egy szintre. A fürdő modernizálása ellenére a nagy fürdőkhez képest (Trencsén–Teplic, Pöstyén, és Herkulesfürdő) – ahogy ezt Kupelwieser balfi fürdővendég leveleiben kicsit lenézően kifejezte – „kezdetleges” maradt.¹⁰¹⁽²⁵⁹⁾ A fejlesztések kevésnek bizonyultak, de az állandó és főleg a futóvendégek kiemelkedően nagy száma biztos

megélhetést nyújtott a Wosinsky családnak egészen az államosításig.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914) / Sopron polgárai és a balfi fürdő

Sopron polgárai és a balfi fürdő

A fürdő eladása előtti időszakban Sopron polgárai nemigen használták ki a gyógyfürdő közelségét. Az amúgy is elég alacsony látogatottságú fürdő vendégei között sok volt a külföldi (1893. évi adat szerint 35%), másrészt a várostól pár kilométerre lévő fürdőbe nem költöztek le a soproniak hosszabb időre gyógyulást keresve, hanem inkább távolabbi fürdőkbe utaztak. Az ilyen közeli fürdőköt általában egynapos fürdőzésre, kirándulásra, szórakozásra, és mulatozásra keresték fel a városlakók, azonban erre Balf, a Wosinsky által finanszírozott átépítés előtt – leromlott állapota miatt –, nem volt alkalmas. A város vezetősége a balfi fürdőre nem fordított figyelmet, az egyre rosszabb állapotba kerülő fürdőtől a fenntartási és felújítási költségek miatt mindenképpen szabadulni akart. A soproniak alacsony látogatókedvét talán az is okozta, hogy Balf a vasúti összeköttetés létrejötté előtt sokáig nehezen volt megközelíthető.

1898 után teljesen megváltozott a helyzet. A minden téren modernizált fürdő az egynapos kirándulások kedvelt célpontja lett; Balf tenisz- és tekepályája az új típusú szórakozást is ki tudta elégíteni, a zenepavilon és a kávéház is a vendégek mulatozását biztosította. A fürdővendégeket zenekar szórakoztatta hétköznapi 9–11 és 3–5 között, valamint az ebéd és a vacsora alatt. Vasárnaponként, ünnepnapokon egész délután szólt a zene.¹⁰²⁽²⁶⁰⁾ Wosinsky az állandó zenekar mellett meghívott neves művészeket hangversenyt adni, és táncmulatságokat is rendezett. Így nem csoda, hogy a sok szórakozást ²⁴³kínáló Balf 1899. évi fürdőidényének megnyitójára pl. 400 vendég érkezett.¹⁰³⁽²⁶¹⁾ Balfot ebben a tekintetben Félixfürdőhöz lehetne hasonlítani, mely Nagyvárads közelsége miatt a város kedvelt kiránduló és mulatóhelyének számított.

Balf egynapos jellegét az is erősítette, hogy vonattal mindössze 12 perc alatt el lehetett érni, bár 1915-ben egy osztrák fürdővendég, név szerint Kupelwieser, ismerősétől levélben azt kérte, hogy kerékpárját küldje utána vonattal, mert „*anélkül nagyon körülményes bejutnia*” Sopronba.¹⁰⁴⁽²⁶²⁾ Kupelwiesert nehéz megérteni, mert az 1915. évi vasúti menetrend szerint Sopronból naponta ötször indult vonat Balfra és vissza. A nagy érdeklődés miatt, a zsúfoltság enyhítésére, pl. az 1900. évi fürdőidényben június 3-tól, 1901-ben már május közepétől¹⁰⁵⁽²⁶³⁾ ünnep- és vasárnapokon különvonatot indítottak Balfra, délután 3 órakor.¹⁰⁶⁽²⁶⁴⁾ A soproni polgárok a fürdő sorsát nagy érdeklődéssel kísérték, a helybéli újságok szinte minden eseményről, az új tulajdonos minden tervéről írtak.

Balf mellett a soproniaknak sok más lehetőségük volt a fürdőzésre; a városi uszodákat, a Tómalmost, a Fertőt keresték fel fürdőzés céljából. Sopronban a századfordulón már több uszoda is létezett: 1845 után a Káposztás dűlön kiépült a Nagyszoda, 1868-ban a Kisuszoda, majd 1908-ban a Löverekben nyílt meg az „*Erdei Fürdő*”¹⁰⁷⁽²⁶⁵⁾. Az uszodák és a Fertő azonban a régitől eltérő, teljesen más igényű fürdőközönséget csábított, akik természetesen már nem a gyógyulást keresték. Az uszodák az akkortájt fellendülő újfajta, lényegében a mai normál vízi szórakozással megegyező igényeket tudták kielégíteni. Így a gyógyvízzel nem rendelkező uszodák a gyógyulást kereső vendégeket nem vonhatták el a balfi fürdőtől, konkurrenciát lényegében nem jelentettek neki. A Soproni Napló a balfi fürdővel kapcsolatban egy merész ötletéről is beszámol, abból az időszakból, mikor Sopron a villamosépítés lázában égett, miután 1900-ban megnyitották a város első villamosvonalát. A villamos útvonalának különböző fejlesztési tervei között felmerült, hogy a vágóhídi szárnyvonalat ki lehetne terjeszteni egészen Balfig.¹⁰⁸⁽²⁶⁶⁾ Azon a szárnyvonalon

a villamosforgalom 1900. május 26-án indult meg: a Várkerülettől a Vágóhídig üzemelt a Győri úton.¹⁰⁹⁽²⁶⁷⁾ Az ötlet merészsége vitatható: pl. volt olyan magyarországi város, ahol a városi közlekedés egészen az üdülónegyedig kiért. Kassán a Bankó töltötte be ezt a funkciót, ez a várostól távoli, nyári lakó- és fürdőhely. Kassán a városi vasutat 1891-ben adták át, melynek hossza 5,1 km volt, de ez a mai értelemben nem nevezhető villamosnak, mert gőzerővel üzemelt.¹¹⁰⁽²⁶⁸⁾ „Fával fűtött, láda alakú kávédaráló döcögött végig szabályos időközökben a Fő utcán, a város egyik nyaralótelepe, a Csermely felé; évtizeddel a villamosvasút előtt ez a különös, idomtalan közlekedési eszköz bonyolította le a városi forgalmat, de ezt ²⁴⁴is inkább csak nyáron használták a kirándulók”.¹¹¹⁽²⁶⁹⁾ A felsővezetékes villamosvonal kiépítése – a helyi viszonyokat is figyelembe véve – azonban nem volt reális. Az elgondolást persze Wosinsky támogatta és évi 40 000 menetjegy elhasználását garantálta! Ez a szám annak ellenére soknak tűnik, hogy a soproni villamos fővonalára (a két vasúti pályaudvar között működött a Várkerületet érintve) az első hónapban több mint 60 000 jegyet váltottak, s a havi átlagos forgalmat 50 000 fölé várták.¹¹²⁽²⁷⁰⁾ Az elképzelés azonban nem valósulhatott meg, mert az alacsony kihasználtság, a be nem váltott remények miatt maga a vágóhídi szárnyvonal is elég hamar, már 1903-ban megszűnt.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914) / A soproniak és más fürdők

A soproniak és más fürdők

Az átalakítás előtt Balf nem volt népszerű a soproniak körében, és a város közelsége miatt azután sem lehetett túl nagy a fürdőben a soproni állandó vendégek száma. A futóvendégek többsége viszont Sopronból érkezett, ezt a balfi különvonat indítása is jelzi. A soproni állandó vendégek alacsony száma pl. a közeli Savanyúkúton is megfigyelhető volt; 1899-ben a 653 állandó vendégből csak 50 volt soproni lakos.¹¹³⁽²⁷¹⁾ A futóvendégek Savanyúkutat is kedvelték, pl. 1892-ben egyik hangversenyét 500 vendég is látogatta.¹¹⁴⁽²⁷²⁾ Pedig az 1890-es években Savanyúkút, hasonlóan Balfhoz, még elhanyagolt állapotban volt. A „fürdőház és a vendéglő primitív állapotban van”, nincs olvasóterem vagy könyvtár.¹¹⁵⁽²⁷³⁾ Savanyúkút azonban hamarosan fejlődésnek indult; Grimm bécsi orvos kibérelte, s munkájának köszönhetően, „...a régi rozzant fürdőépület újra épült s csinos épületet emeltek a savanyúvíz forrása fölé is”.¹¹⁶⁽²⁷⁴⁾ Savanyúkút különlegességének az mondható, hogy rengeteg villa épült fel, 1893-ban ugyan még csak 30, 1899-ben 102,¹¹⁷⁽²⁷⁵⁾ de 1912-ben már 200 villa állt.¹¹⁸⁽²⁷⁶⁾ Ha a villák egy részét ugyan biztosan kiadták, akkor is jelenlétük állandó jelleget adott a fürdőnek, a visszatérő vendégek száma jelentősnek vélhető. Savanyúkút fekvése a kirándulások szempontjából is – hasonlóan Balfhoz – kitűnőnek mondható, Paraplui, Neustaedter (Hohe) Warte, Fraknó, Rozália voltak a kedvelt célpontok. A századfordulón a soproni közönség körülbelül egyenlő mértékben látogathatta a Sopronhoz közeli fürdőket (az állandó vendégek számát tekintve): Balfot, Savanyúkutat, Tarcsát, de biztosra vehető, hogy a soproni futóvendégek Balfot kedvelték leginkább, már a könnyű megközelíthetőség miatt is. Ha Balf, Savanyúkút inkább egynapos kirándulóhelyet jelentett, akkor hova utazhattak több heti szabadságra a soproniak? Sopron fekvése miatt a felvidéki, dunántúli, egyes ausztriai, csehországi fürdőhelyek jöhetnek szóba. A soproni újságok hirdetési is elárulhatják az utazások célpontjait; a Soproni Naplóban Balf mellett (az 1901. évi fürdőidény alatt Wosinsky minden számban hirdetett) Tarcsa, Savanyúkút, ²⁴⁵Balatonfüred és a szlavóniai Lipik fürdők hirdettek. A Sopron című újságban ezek mellett Gleichenberg (Ausztria),¹¹⁹⁽²⁷⁷⁾ az Oedenburger Zeitungban Bad Roncesgno (Dél-Tirol)¹²⁰⁽²⁷⁸⁾ fürdők hirdetési tűntek fel. Takáts Dénes, soproni királyi alügyész 1905. évi naplója¹²¹⁽²⁷⁹⁾ kiválóan alkalmas a fürdőzési szokások feltárására. 1905-ben megfordult Savanyúkúton egy napra, öt hétig tartózkodott Pöstyénben, ahonnan futó látogatást

tett Trencsén–Teplicbe, majd november elején Hévízen is járt, ahová az egész fürdőszezonban tartózkodó keresztzüleiért ment. Minden fürdőről részletes leírást adva rendkívül értékes információkat kapunk mind a fürdőről, mind az azokban zajló társas életéről. A soproni hagyatéki leltárakba beírt betegápolási költségek is ezen fürdők körét erősítik. Az 1881 és 1913 között felvett leltárak tulajdonosai közül kettő Savanyúkutat, egy Gleichberg-et látogatta meg.¹²²⁽²⁸⁰⁾ Rosinger Norbert, izraelita gabonakereskedő, pl. a halála előtti négy hónapot Savanyúkúton töltötte 1600 korona költségen 1902-ben.¹²³⁽²⁸¹⁾ Egy másik esetben a célpont Gleichberg volt, ahol Schöffmann József, soproni tanító, 5 hétig 700 forint költségen ápolgatta magát 1895-ben.¹²⁴⁽²⁸²⁾

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914) / Összefoglalás

Összefoglalás

1898 előtt a balfi fürdő eladása sokszor felmerült, korszakunkban először 1868-ban, de már akkor is olyan állapotban volt, hogy a város nem is gondolhatott az értékesítésre. 1882-ig azonban még ötletként sem merült fel semmilyen megoldás, ezekben az években a fürdő élte megszokott életét, pereskedések, hosszú viszályok nem fenyegették, a zavartalan működést a bérbevevők állandósága biztosította. Ez alatt a 30 év alatt (1868–1898) a teljes felújítás, modernizáció, de még egy komolyabb renoválás sem került szóba. A város pedig ezen időszak alatt milliókat ruházott be más építkezésekbe, pl. laktanyák építésébe. Igaz, a város sokat fordított a maga fejlődésére, a városiasodásra: új városháza és szálloda (Pannónia) épült fel, folytatódott a parkosítás, a színházat felújították, s a patakok beboltozásával új utcákat, tereket alakítottak ki (pl. Deák tér). Mindazonáltal az általános csatornázás elmaradt, a gázműveket, a vízvezetékrendszert, a villanyvilágítást, a villamost magántőke építtette meg; a város ezen beruházásoktól távol tartotta magát. A városi pótdó viszont városaink között az egyik legmagasabb, 77 százalék volt.¹²⁵⁽²⁸³⁾

Korszakunkban pedig a közszécsítés ideológiája már Angliában, Németországban és az Ausztriához tartozó Csehországban és lengyel területeken is általánossá vált, melynek értelmében az infrastruktúráls beruházásokat, pl. a városi közműveket, a városok – polgárok érdekeinek védelmében és a haszon reményében – saját kezelésben építtették ²⁴⁶meg, vagy a már korábban épített közműveket megváltották. A közszécsítés Magyarországon is elterjedt, Budapesten pl. az összes közműveket megvásárolták az első világháború végéig.¹²⁶⁽²⁸⁴⁾ Sopron a 19. század első két harmadában a modern urbanizáció útjára tudott lépni, annak egyik magyarországi élenjárójaként tartjuk számon. A századfordulón azonban a sok fejlesztés is kevésnek bizonyult; Sopron vezető szerepét már sok tekintetben elvesztette. A városvezetés hibás politikája, valamint a város gazdasági stagnálása miatt sok infrastruktúráls és más beruházás elmaradt. A városi infrastruktúra kiépítését tekintve pl. Éhen Gyula vezetésével Szombathely emelkedett követendő példává.

A balfi fürdő átépítésére, városi tulajdonban való megmaradására ebben a kontextusban nem is lehetett reménykedni. A város és az egész ország gyógyulást kereső lakói pedig szívesen fogadták volna a modernizált fürdő által kínált lehetőségeket. A város nem bizonyult jó tulajdonosnak; a fürdő eladásával felbecsülhetetlen értékű gyógyvizet herdált el. A fürdő felújítása pedig megérte volna, Wosinsky István számára a fürdő megvétele jó befektetésnek bizonyult. Mindezek mellett szomorú tény, hogy a városi fürdő eladásával leginkább a rászorultak maradtak ki a használatból. Sokáig a város szegényei korlátlanul használhatták a fürdőt, majd 1881 után, évi 100–200 ingyen jegy állt a rendelkezésükre. A fürdő eladása

után lényegében Wosinsky jóindulatától függött a polgármester által kért ingyenjegyek megadása.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914) / Rövidítések jegyzéke

Rövidítések jegyzéke

MOL=Magyar Országos Levéltár, *Közgy. jkv.*=Közigazgatási jegyzőkönyv, *SSz*=Soproni Szemle, *Közt. jkv.*=Köztörvényhatósági bizottsági jegyzőkönyv, *SVL*=Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, *Tan. jkv.*=Tanácsai jegyzőkönyv, *Tan. és Közgy. jkv.*=Tanácsai és közgyűlési jegyzőkönyv

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Turbuly Éva: A falutörténet-írás néhány feudális-kori forrása a Soproni Levéltárban

Turbuly Éva: A falutörténet-írás néhány feudális-kori forrása a Soproni Levéltárban

A történeti emlékezés igénye a közösségek identitásának fontos alkotórésze. Különösen így van ez a falvak, városok esetében. Ha egy-egy város jelentős anyagi áldozattal rászánja magát múltjának monografikus feltárására, a feladat összetettsége miatt többnyire szakemberekből álló szerzői csapat több éves, olykor évtizedes munkája testesül meg egy-egy vaskos kötetben. A falvak esetében ritkán van mód ilyen széleskörű összefogásra. Tapasztalataim szerint egy-egy főiskolai, egyetemi dolgozat mellett többnyire lelkes, a közösséghez szoros érzelmi szálakkal kötődő emberek vállalják fel [247](#)a fáradságos, széleskörű szakmai felkészültséget kívánó munkát, díjazás nélkül, a közösség iránti elkötelezettségből.

A falutörténet-írás rendkívül összetett feladat. A végeredménynek a történeti fejlődés teljességét kellene tükröznie, amelyhez a település- és gazdaságföldrajz, a politika- művelődés-, gazdaság- és társadalomtörténet, régészet, néprajz, nyelvészet területéről származó ismereteket kell összegyűjteni és rendszerezni. Elsőként a szakbibliográfiák, országleírások, statisztikák, a községre és környékére vonatkozó korábbi feldolgozások számbavétele szükséges, amelyekről a jegyzetben megadott munkák adnak alaposabb tájékoztatást.^{[1\(285\)](#)} Ezt követheti a levéltári anyag számbavétele. Mivel a Soproni Levéltár kutatóforgalmának jelentős hányadát teszik ki a helytörténészek, e rövid írással az ő munkájukat szeretném megkönnyíteni. A rendelkezésre álló terjedelem most csak néhány feudális kori forráscsoport bemutatására elegendő. A kiválasztás meglehetősen szubjektív volt. Részben a legkorábbi forrásokat szeretném bemutatni, részben pedig azokat, amelyek – bár jól használhatóak – különböző okokból eddig elkerülték a kutatók figyelmét. Idővel talán sor kerülhet egy, a Soproni Levéltárban őrzött teljes anyagot e sajátos szempont alapján áttekintő ismertető elkészítésére.

A falutörténet-írás első emlékei az 1526 előtt íródott oklevelek, amelyekből a Soproni Levéltár csaknem 6000 darabot őriz. Törzskönyvük csak a kibocsátót és a kiadás évét tartalmazza, tartalmi tájékoztatást nem ad. Az egykori városi levéltárban őrzött mintegy 4000 oklevelet Házi Jenő adta ki a két háború között két sorozatban, 13 kötetben.^{[2\(286\)](#)} Nagy számmal találunk e kötetekben az egyes falvak történetére vonatkozó adatokat is. Magyar nyelvű fejrésztáblák és mutatók segítenek az eligazodásban. A megyei vonatkozású okleveleket a múlt század végén Nagy Imre gyűjtötte össze az ország számos levéltárából, s

adta közre a legérdekesebb 833 darabot.³⁽²⁸⁷⁾ A Sopron Vármegyei Levéltárban őrzött okleveleket Sümeghy Dezső levéltárnok publikálta 1928-ban.⁴⁽²⁸⁸⁾ A történelem viharai azóta tovább tizedelték az értékes adatbázist, a közölt oklevelek egy része elpusztult, vagy őrzési helye változott meg.

A feudális kori megyei iratanyag gerincét a *közgyűlési jegyzőkönyvek és az ezekhez tartozó iratok* alkotják,⁵⁽²⁸⁹⁾ amelyek az egykori vármegye társadalom- és gazdaságtörténetének legfontosabb adatbázisai. A vármegyék a feudális korszakban közigazgatási és bíraskodási feladatokat egyaránt elláttak. Összeírták az adóalanyokat, beszédtek az országos és helyi adókat, foglalkoztak a végváarak, majd a beszállásolt katonaság ügyeivel. Itt történt a nemesi oklevelek bemutatása, a nemesség igazolások elfogadása is. A közgyűlési jegyzőkönyvek sora 1579-cel kezdődik. Nyelvük a 19. század elejéig néhány kivételtől eltekintve latin. A kötetek a 18. század közepéig hiányosan maradtak fent, eredeti példányaik erősen megrongálódtak. Másolataikból Dallos Márton levéltáros 1803-ig külön sorozatot készített. Az így keletkezett 57 kötetet, amelyek a tárgyalat iratok szövegét is tartalmazzák, díszes bőrkötésbe foglaltatta, és kötetenként ²⁴⁸mutatóval látta el. 1804-től az egyes gyűlések jegyzőkönyveit több példányban külön füzetekbe másolták.⁶⁽²⁹⁰⁾ Használatukat mutatók segítik.

A közgyűlési iratok 1579 és 1736 között évenként, 1736 és 1813 között évről-évre, gyűlésekre tagoltan, ezt követően évenként újratekintendő számozással kerültek megőrzésre.⁷⁽²⁹¹⁾ Az újrendezés során dobozolásra kerültek. A számozott iratok mellett található a jegyzőkönyvekbe fel nem vett, többnyire keltezetlen beadványok, összeírások, adó- és katonai vonatkozású iratok, kérvények, felterjesztési és átirat-fogalmazványok. Ezeket részben beosztották a jegyzőkönyvi tárgyakhoz, részben tárgyi csoportosításban az adott év végére kerültek. Az 1676 előtti csekély mennyiségű iratnál ajánlatos a laponkénti átnézés. Ezt követően a betűsoros mutatók használhatók. Az érdekesebb tárgyakat (adózással kapcsolatos ügyek, katonai kihágások, a beszállásolt katonaság helységenkénti széttelepítését tartalmazó diszlokációs kivetések és az ezzel kapcsolatos elszámolások) 1805-ig a kutatók érdekében a jegyzők készítöje, Tirnitz József külön is jelezte. Az egyes helységek élete szorosan összefonódott az ott élő nemesség sorsának alakulásával. A nemességkutatással foglalkozók számára a jól mutatózó *Nobilitaria*⁸⁽²⁹²⁾ és a *Juridica*⁹⁽²⁹³⁾ irategyüttesek ajánlhatók.

Az *úrbéri iratok* (1734–1848) fondja¹⁰⁽²⁹⁴⁾ részben gyűjtemény jellegű, egyes sorozatai a közgyűlési, illetve az igazságszolgáltatási iratok közül kerültek gyakorlati okokból egy őrzési helyre. A különböző sorozatokat az 1970-es évek elején az újrendezés¹¹⁽²⁹⁵⁾ egységes csomójegyzékkel látták el. Különös értékkel bírnak a helytörténészek számára a Mária Terézia-kori úrbérrendezés¹²⁽²⁹⁶⁾ során keletkezett urbáriumok¹³⁽²⁹⁷⁾, az úrbéri táblázatok, illetve a kilenc kérdőpontra adott válaszok.¹⁴⁽²⁹⁸⁾ A bennük foglalt nagytömegű, többnyire számszerűsített adatok az 1770 körüli évekre vonatkoznak, lehetővé teszik az adott helység úrbéres birtokviszonyainak felvázolását. A statisztikai jellegű források összegyűjtése, feldolgozása, kiadása a Dunántúlra vonatkozóan 1970-ben megtörtént.¹⁵⁽²⁹⁹⁾ A kötet birtokosok szerinti megyei összesítéseket is közreadott.¹⁶⁽³⁰⁰⁾ Az úrbéri tabellák a községek nyelvén előre nyomtatott, s a helyi viszonyok adataival pontosított urbáriumok végén kaptak helyet. Fejléceik a következők voltak: név, a jobbágytelek nagysága (egész, negyed, nyolcad), a hozzá tartozó szántó, rét, szőlő, gyalog és marhás robot, utóbbi hány marhával, az árenda forintban, valamint a szolgáltatások: a kilenced pénzben vagy terményben, tűzifa, fonás, kappan, csirke, tojás. Adataik alapján tájékozódhatunk az egyes községekhez tartozó telekszámról, a telkes jobbágyok, zsellérek és ²⁴⁹háztalan zsellérek számáról és rétegződéséről, a belső telek, ezen belül a szántó és a rétek nagyságáról és megoszlásáról.

Egyeztetett kiadási elvek alapján a táblázatokkal egyidőben készített leíró források publikálása is elkezdődött. Közülük a legjelentősebbek a kilenc kérdőpontra adott válaszok, ahol a falukba kiszállt

kérdőbiztosok központilag meghatározott kérdéseire a községek előjárói számoltak be részletesen korábbi urbáriumaikról, múltbéli és élő úrbéri kötelezettségeikről, gazdálkodásuk és megélhetésük módozatairól. E válaszok, amelyek többnyire a falu lakosai által használt nyelven, Sopron megyében magyarul és németül íródtak, jól használhatók a falvak és városok egymás közötti kapcsolat- és viszonyrendszerének kutatásához is. A kilenc kérdőpontra adott válaszok kiadása a jelen feladata. Elsőként a Dunántúlon 1998 végén kerül az olvasók kezébe a Burgenlandi Tartományi Levéltár és a Soproni Levéltár közös kiadásában megjelenő vaskos kötet. A fentiekén túl a következő sorozatok értékesek még az úrbéres anyagból a falutörténetek számára: 36 falu hegyvám összeírásai (1765), az 1836. évi rendezés iratai a hozzá kapcsolódó bizottsági jelentésekkel járasonként, a 19. század első évtizedeiben kiigazított urbáriumok és tabellák, a szerződések betartásával, illetve megsértésével kapcsolatos szolgabírói jelentések, a közgyűlési jegyzőkönyvekből kimásolt és együtt őrzött úrbéri ügyekkel foglalkozó bejegyzések, az úriszéktől fellebbezett perek (1734 és 1811 között). Az iratok nyelve latin, magyar és német.

A következő fontos forráscsoport, amelyből pontos adatokat tudhatunk meg az egyes falvak népességi és vagyoni viszonyairól, az összeírások, amelyek céljuk szerint népesség és adóösszeírások lehetnek. A *népesség-összeírások* két sorozatát őrizzük. A 2,6 folyóméternyi, csomóban őrzött *conscriptio populares* az évek során változatlan, előre nyomtatott latin nyelvű fejlécekkel készült, az 1804, 1811 és 1819–36 közötti évekből maradt fent. Az adatlap „A” változata rögzítette a helység megyéhez, földesúrhoz és egyházközséghez tartozását. Ezt követően vették fel a következő adatokat: családfő, feleség és gyermekek, a családban élő férfiak és nők száma, ezen belül a foglalkozás, kor és vallás szerinti összetétel, a háztartáshoz tartozó távollévő és külső személyek, a nem családfőnek számító felnőtt férfiak. A „B” típusú adatlap célja szemmel láthatóan statisztikai jellegű volt. A házakat betűjellel, a családokat sorszámmal jelölték. Nem, kor, vallás, foglalkozás, vallás és családi állapot szerinti felvételek történtek. Vannak helységek, ahol csak az utóbbi összesítések maradtak fent. A csomójegyzék alapján könnyen kikereshetők az egyes községekre vonatkozó iratok.

Az összesen egy doboznyi *népesség-változási jelentések* az 1788 novembere és 1789 decembere közötti időszakból maradtak fent részben német, részben magyar nyelven. Bennük a falvak előjárói jelentették havonta a születéseket és elhalálozásokat. Az anyag szálaz átnézéssel kutatható, felekezeti anyakönyvek hiányában szolgálhat hasznos adatokkal. [17\(301\)](#) Külön-külön fondot alkotnak a *cigány* [18\(302\)](#) és *zsidó* [19\(303\)](#) *összeírások*. Az előbbi évköre 1773–1778. 1773–74-ből maradt fent a cigány családfők összeírása járasonként, azon belül falvanként. A forrás latin nyelvű, a fejlécek az összeíró személyének függvényében változtak. Tartalmazták általában a családfő, vagy özvegy [250](#)nevét, jogállását (jobbágy, házas, vagy házatlan zsellér), van-e háza, kinek az alattvalója (földesúr, vajda, bíró), a megélhetési forrást, esetleges mesterséget, földesúri függés esetén az adó és robot mennyiségét. Különösen fontos volt a gyermekek nevének, korának feltüntetése, mivel királyi rendelet értelmében a kiskorúak nevelőkhöz kerültek, akik a tartás fejében napi egy garast kaptak a megye kasszájából. Az összeírás az ő nevüket is tartalmazta. Két füzet az 1774/75. és az 1777/78. évből a gyermekek tartásának költségeit írta össze járasonként és falvanként. Az anyag jól kiegészíthető a megyei közgyűlési jegyzőkönyvekben és iratokban található összeírásokkal.

A zsidóság jelenléte a megyében a 18. század végéig néhány településre korlátozódott a soproni felső járásban, ahol földesúri védelem alatt éltek. (Kismarton, Nagymarton, Neufeld, Lakompak, Németkeresztúr stb.) A *zsidó-összeírások* 9 füzetének dátumai 1725, 1735, 1746, év nélkül, 1784, kettő 1800 körül, egy 1801–1810 körül, egy 1831-ből. Az 1725-ös összeírás megadta az összeírtak nevét, státuszát (zsellér, külső, idegen), házat, ha volt, iparát. Az 1735. évi összeírás részletesebb, összeírta az egész háznépet

(kisebb-nagyobb gyerek, feleség, szolgák), az állatokat is, kinek a protektorátusa alá tartozik az összeírt, van-e háza a helységben, vagy máshol. Az 1831. évi összeírás magyar nyelven készült, az egész megyére kiterjedt. Járásonként, azon belül falvanként írta össze a háztartásokat a teljes háznép felsorolásával. Jelölte, melyik hitközséghez tartozónak vallja magát a család, s azt a megnevezett közösség elfogadja-e. A hiányos és változó részletességgel készült összeírások adatai bővíthetők az adószedői iratok irat-együtteseinek átnézésével.²⁰⁽³⁰⁴⁾

Sopron vármegye adószedőjének iratgyűjteménye (*perceptoralia*) jelentős terjedelmű. A nagyszámú kisebb fondból és sorozatból kettőt emelünk ki, az országosan végrehajtott regnicoláris,²¹⁽³⁰⁵⁾ valamint a természeti és tűzkár-összeírásokat.²²⁽³⁰⁶⁾

A *regnicoláris összeírások* közül az első az 1715. évi, amelynek adatait 1720-ban helyesbítették. Főbb rovatait a Központi Statisztikai Hivatal még a múlt század végén számszerűen feldolgoztatta és megjelentette.²³⁽³⁰⁷⁾ Az összeírás jelentőségét növeli, hogy olyan időpontban készült, amely lezár egy hosszú és véres háborús korszakot, és a romokon meginduló új élet kezdetét jelenti.²⁴⁽³⁰⁸⁾ Helységenként és név szerint írta össze az adózó népességet, számba vette a külső birtokosokat és honosítottakat (*indigena*). Jelölte a szántó, rét, a szőlő nagyságát, a pusztá telkeket. A kötet végén található a városok összeírása és egy betűrendes mutató, amely megkönnyíti a használatot. Az általános megjegyzések értékes információkat tartalmaznak: Hány nyomásos gazdálkodást folytat a helység, egy köből gabona hányszoros termést hoz, a rétek milyen mennyiségű és minőségű szénát teremnek, van-e erdő, az úrbéres népesség milyen feltételekkel juthat épület- és tűzfához. A szőlőhegyen mennyit terem egy kapás szőlő, mi a bor vödörkénti ára, a lakosság hol talál piacot terményeinek.

1717-ben készült el az összeírás részben módosított és helyesbített összesítése. Nevek nélkül, uradalmak illetve tulajdonosok, azon belül járások szerint csoportosították ²⁵¹a helységeket. A rovatok: Házzal és telekkel bíró jobbágyságok, zsellérek, pusztá telkek, szántók pozsonyi mérőben, ezen belül puszták és megműveltek, irtások. A réteket, szőlőket az 1715. évi összeírás rovatainak a mintájára írták össze, a szőlőknél elkülönítették a falubeliek, a szomszédos idegenek és az osztrákok által művelteket. Megadták a korábbi és az újonnan kirótt porciós számot²⁵⁽³⁰⁹⁾. A kötet második felében községenkénti, kevésbé részletes összesítés található. Nagyon rossz állapotú. Az oldalak alsó részének kb. a fele kétoldalt hiányzik.

Az 1715-ös összeírás 1720. évi *korrekcióját* Turóc megyei küldöttek készítették el. A kötetben az adatok közlése helyett gyakran csak visszautalnak arra, hogy az előző összeírás adatai érvényesek. Az új jövetelűeket név szerint is felsorolják, így a változások, a betelepülések jól követhetők.²⁶⁽³¹⁰⁾ Az általános szövegben jelzik a hospesek²⁷⁽³¹¹⁾ számát, utalnak a természeti csapásokra, tűzvészre. A rovatokban az előző összeírásokhoz képest újként szerepel a hegyvám, kilenced, tized, földbér megadása. Az 53. oldaltól a két összeírás alapján készített összesítések találhatók.

Az 1728-as összeírás három vaskos kötetnyi. A megye városait, így Kismartont és Rusztot is összeírták. Az eligazodást a köteteken belül betűrendes helységnévmutató segíti. A rovatok száma megnőtt. Megadják a családfőkhöz tartozó gyermekeket, az egy és külön kenyéren élőket. A pusztá telkeknél megkülönböztetik a parasztok, a földesúr, a külső birtokosok és a nemesek által használtakat. Az irtásoknál hasonlóképpen differenciálnak. Külön rovatba kerültek a telki és az osztatlan rétek, legelők. A szőlőknél név szerint sorolják fel a külső birtokosokat a származási hely megadásával. Az újonnan telepített szőlőknél is jelzik, ki a birtokos (nemes, falubeli nemtelen, extraneus, *indigena*). Az általános magyarázatok nagyon részletesek, kitérnek a földek fekvésére, minőségére, a terményekre, van-e malom, vagy halastó, magyarázatokat fűznek az egyes rovatokhoz. Jelzik, ha nem úrbéres lakosok (zsidók, örmények, kereskedők

stb.) is élnek a helységben.

A következő jelentős összeírás, amely hozzásegíti a kutatót, hogy folyamatában lássa át, hogyan alakultak népesség, a gazdaság és az úrbéri függés viszonyai Sopron megyében a 18. század elejétől az úrbérrendezés koráig, az 1754. évi, amelyet összeírójáról, gróf Nádasdy Boldizsárról²⁸⁽³¹²⁾ Nádasdy féle összeírásnak neveznek. Az előbbiekhöz hasonlóan latin nyelvű forrás már községenként külön füzetbe íródott. Az 1728-as összeírásnál annival nyújt többet, hogy nagyon részletesen, kor és nem szerint is számba veszi az állatállományt (marha, ökör, juh, kecske, sertés), a földesúrnak járó haszonvételeket (méhtized, kender, len, dohány stb.), a kézműiparból és kereskedésből élőket, a paraszti kezelésben lévő malmokat. Az összeírás végén felsorolja a nem úrbéres népességet (házatlan, nem adózó nemesek, iskolamester, közösségi szolgálók, például csordás, pásztor, templomi szolgálólány), valamint a szántót, rétet, szőlőt bíró, vagy bérlő külsőket származási helyük megjelölésével. Itt is nagyon részletesek az általános megjegyzések, kitérnek a szántók rétek, legelők és szőlők minőségére, ²⁵²mennyiségére, a termelt növényekre, lehet-e legeltetni az erdőben, van-e közös erdő, jut-e belőle épületfára, mennyit kell fizetni érte a földesúrnak. Van-e tölgyerdő a közelben, a mezőket károsítják-e szarvasok és vaddisznók, természeti és tűzkárok miatt engedtek-e el adót.²⁹⁽³¹³⁾ Kitérnek a lakosság bormérési jogaira, a bor árára, a húsmérésre, a termények piaci áruba bocsátásának lehetőségeire a piachely megnevezésével, végül megadják az elmúlt három évben a község által fizetett adó (országos és megyei) összegét. Az összeírás további értéke, hogy összeírja a zsidó lakosokat is a következő rovatokkal: Név és foglakozás, ház, lovak, marhák, ökrök, juhok száma, kézműiparból, kereskedésből, kalmárkodásból származó jövedelem.

Az 1828-as összeírás a feudális korszak utolsó nagy méretű, Erdély kivételével az ország egész területére kiterjedő adóösszeírása,³⁰⁽³¹⁴⁾ amelyet az 1827. évi VII. törvénycikk rendelt el. Végrehajtási utasítás adta meg, kik mentesültek az összeírás alól: A nemesek mellett többek között a lelkészek, tanárok, tanítók, molnárok, kocsmárosok, elbocsátott katonák, honoráciorok. A nyomtatott fejlécű, latin nyelvű összeírás első rovatában a családfő nevét adta meg, függetlenül attól, hogy nő, vagy 60 éven felüli-e. Ez utóbbit a megjegyzés rovatban közölték. A második rovatba jegyezték be a családban együtt élő mindkét nemű 18 és 60 év közötti személyeket, beleértve a rokonokat és alkalmazottakat is. A harmadik rovatban jelezték, hogy közülük hány polgár, jobbágy, gyermek, szolga, iparos, kereskedő stb. van. Ezt követte a családfő gyermekeinek és a szolgálknak nemek szerinti megadása. Az iparosok, kalmárok, kereskedők rovatba ott tettek megjegyzést, ha ez volt a családfő főfoglalkozása, vagy jövedelmének jelentős részét adta. Az izraelitákat a keresztyényekkel együtt írták össze, a családfő nevénél utaltak vallási hovatartozásukra. A negyedik rovatban írták össze azokat a házakat, amelyek után bért fizettek. Ezt követték a belső telek, gabonatermés, rétek, szőlők, almások, szilvások, nagyobb állatok, aprómarha, erdők, kocsmáltatás rovatok a megfelelő alrovatokkal. Végül következtek az egyes rovatokhoz fűzött, nagyon részletes megjegyzések. Az összeírás körülményeit, az összeírók nevét a fedőlapon, vagy a megjegyzéseket követően tüntették fel. Megyei összesítők is készültek. Egy korábbi rendezés során a levéltárban a községek betűrendje szerinti eredeti irattári rendet megbontották, a ma Ausztriához tartozó községeket külön sorozatba sorolták be. A dicális összeírások fondcsoportjába³¹⁽³¹⁵⁾ beosztott összeírások ismertetésére ez alkalommal terjedelmi okokból nem kerülhet sor. Közülük azonban feltétlenül a kutatók figyelmébe ajánlandó az 1696. évi, amely az utolsó *portális* összeírás, ugyanakkor az első, a megye egész területére kiterjedő összeírásunk. Községenként készült, az adózó erőt még nevek nélkül veszi számba. Megadja a jobbágyok, zsellérek számát, a teleknagyságot, a hozzá tartozó szántók, rétek, szőlők nagyságát, a negyed, nyolcad telekhez járó tartozékokat (pertinenciák). Az általános megjegyzésekben feltünteti a portaszámot, az adókönyvitéseket és azok okát (katonaság, áradás), jelzi az erdőket. A kötet végén sajnos nincs betűrendes helységnev-mutató.

253 Még egy összeírást szeretnék kiemelni, a *természeti károk és tűzvészek összeírását*.³²⁽³¹⁶⁾ Mivel adóelengedéssel jártak, együtt kezelték őket. A négy csomónyi kárösszeírás évköre: 1729,³³⁽³¹⁷⁾ 1754, ezt követően egy-egy katonai évre írták össze járásonként, azon belül községenként az áradás, jég, állatpestis és tűz okozta károkat készpénzben, valamint az elengedett adó (általában 10 %) összegét. A következő évek anyaga maradt fent: 1773/74, 1775/76, 1781/82, 1785/86, 1786/87, 1797/98–1835/36, 1838–1847. Az anyag feltétlenül összevetendő a megyei közgyűlési jegyzőkönyvekkel és iratokkal. Az 1840-es évekből egy-egy részletes községi kimutatás is fellelhető. Mutató hiányában az egyes helységekre kutatóknak szükséges az iratok szálsankénti átnézése, ez azonban a csekély terjedelem miatt megoldható.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Turbuly Éva: A falutörténet-írás néhány feudális-kori forrása a Soproni Levéltárban / Ajánlott szakirodalom

Ajánlott szakirodalom

Belitzky 1928: Belitzky János: Sopron vármegye története Bp. 1938.

Danyi-Dávid 1960: Dányi Dezső-Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787) Bp. 1960.

Drinóczy 1830–1843: Drinóczy György: Böngészet Sopron vármegye ismérééhez 1830–1843 kézirat SL XII.2. A Csornai Premontrei Rend Magánlevéltára Kéziratok.

Felhő 1970: Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában I. kötet Dunántúl Szerk.: Felhő Ibolya Bp. 1970. 529.

Házi 1922: Házi Jenő: Név- és tárgymutató A Sopron vármegyei oklevéltár I. és II. kötetéhez Sopron, 1922.

Házi 1921–1943: Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története I–II. rész. 13 kötet Sopron, 1921–1943.

Horváth 1964: Horváth Zoltán: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében Sopron, 1964.

Horváth 1976: Horváth Zoltán: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében Bp. 1976.

Kovacsics 1957: Kovacsics József szerk.: Bevezetés a magyar történeti statisztika forrásaiba Bp. 1957.

Mollay 1956: Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története In: Csatkai Endre-Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1956. 39–112.

Nagy 1889–91: Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár 1156–1653. I.–II. Sopron, 1889–1891.

Sümeghy kézirat: Sopron vármegye levéltára, kézirat. 109. SL XIV. 44. Sümeghy Dezső vármegyei főlevéltáros hátrahagyott iratai. 1913–1943.

Sümeghy 1928: Sümeghy Dezső: Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye I. Középkori

oklevelek (1236–1526) Sopron, 1928.

Thirring 1938: Sopron vármegye községeinek népesedési fejlődése az utolsó 150 év alatt. In: Soproni Szemle 1938. 186–195.

Tóth 1994: Tóth Péter: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1579–1589 Sopron, 1994.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni arcok

254 Soproni arcok

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni arcok / Szála Erzsébet: Payr Sándor élete és munkássága (1861–1938)

Szála Erzsébet: Payr Sándor élete és munkássága (1861–1938)

60 éve halt meg a magyarországi evangélikus egyház legnagyobb történetírója. Tudása, szellemisége tovább él műveiben, amelyek közül sokat napjaink történészei, kutatói is forrásmunkaként használnak. Az egyházi zene története, Sopron története, az evangélikusság hazai históriája nem közelíthető meg ma sem Payr Sándor műveinek ismerete, használata nélkül.

Kutatói, történetírói alaposságát jelzi, hogy Hóman Bálint és Szekfű Gyula éppúgy hivatkoznak az egyháztörténész Payr Sándorra (Magyar Történet III. és IV. kötet), mint a tízkötetes Magyarország Története (4/2. kötet), vagy Kosáry Domokos a „Művelődés a XVIII. századi Magyarországon” című munkájában. Payr Sándor könyvei és tanulmányai nélkül nem lehetne teljes Bárdos Kornél alapvető műve, amelyet a 16–18. századi Sopron zenéjéről írt. A soproni helytörténészek, Mollay Károly és Csatkai Endre szintén felhasználták Payr Sándor munkáit a város történetének vagy muzsikájának leírásakor. (lásd: Mollay Károly bevezető tanulmánya Csatkai–Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei című kötetben, vagy Csatkai Endre: A soproni muzsika története.)

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni arcok / Szála Erzsébet: Payr Sándor élete és munkássága (1861–1938) / Payr Sándor élete

Payr Sándor élete

Payr Sándor 1861. február 25-én született Pápán Payr Sámuel és Feigl Erzsébet gyermekeként. Iparos családból származott, amelyben híven őrizték nagyapjának, a balfi papnak emlékét, s aki nagy nehézségek között tartotta el nagyszámú családját a szegényes parókia javadalmazásából.

Mint szülei elsőszülött gyermeke, a pápai népiskolában kezdte meg tanulmányait Tompa Zsigmond tanító keze alatt. Hatodik osztályos lett, amikor Gyurácz Ferenc pápai lelkész, a későbbi püspök is tanította már,

akinél „katonai fegyelem alatt álltunk, annyi bizonyos. De sok szépet is tanultunk. Szégyen lett volna nem tanulni” – írta.¹⁽³¹⁸⁾

Később, a középiskola nyolc osztályában Gyurácz Ferenc volt a vallástanára, s ez meghatározta lelki és szellemi fejlődését, érdeklődését. Valószínűleg Gyurácz testesítette meg a fiatal diák számára azt a vonzó lelkipásztori példát, akinek hatására a papi pályát választotta hivatásául. A hittudomány alapelemeit a soproni teológián sajátította el Payr Sándor, abban az Alma Materben, amelyben akkor még együtt működött a gimnázium és a hároméves bölcsészeti-teológiai képzés. Itt kezdett elmélyedni a történelem tudományában, s professzorai már ekkor tanári pályára szánták.²⁽³¹⁹⁾

255Sopron után a bázeli egyetemen folytatta tanulmányait. 1886-ban hazatért, s Karsai Sándor püspök avatta lelkésszé. 1886. szeptemberétől 1887. márciusáig Sárvárott, majd 1888. májusáig Győrött volt segédlelkész. 1888. tavaszán a Fejér megyei Pusztavám gyülekezete választotta meg segédlelkészének az akkor 27 éves fiatal papot. Történeti kutatásai, tudományos felkészültsége alapján már 1889-ben meghívták a soproni teológiai akadémia egyháztörténeti tanszékére tanárnak. Payr Sándor elfogadta az állást, s lelkiismeretesen tanította mind az egyháztörténetet, mind az újtestamentumi bibliai történeteket és az őtestamentumi ismereteket, hiszen azidőtájt e tudományok még nem váltak külön tanszékekre az oktatásban. Talán éppen lelkiismeretessége volt az oka annak, hogy fél év múlva lemondott tanári állásáról, és visszament lelkésznek pusztavámi gyülekezetéhez. Mint a fáma tartja: nem érezte még elég felkészültnek magát a tanításhoz. Egy másik anekdota szerint: óráján egyszer észrevette, hogy a hátsó padokban nem figyelnek, mással foglalkoznak a hallgatók. Ekkor felállt, s annyit mondott: „Akik a tudományos munkát csak ennyire becsülik, azoknak én nem tartok előadást!”³⁽³²⁰⁾

Kerek tíz év telt el, amíg Payr Sándor újra a tanári katedrára állt, 1899-ben, amikor az egyháztörténeti tanszékét elválasztották az ószövetségi tárgyak előadásától. Ettől az időtől kezdve kizárólag szaktudományának élt. Nem tudták többé elvonni a tanítástól akkor sem, amikor hívei őt szerették volna látni a dunántúli egyházkerület püspöki hivatalában Gyurácz püspök nyugalomba vonulása után, 1916-ban.⁴⁽³²¹⁾ Payr Sándor akadémiai, majd 1923-tól nyilvános rendes egyetemi tanár maradt egészen 1930-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig, s történetíró, szorgalmas kutató haláláig. „Csak három hetet adna még az Isten” – mondta halála előtt, akkor elkészült volna utolsó művével, a Zengedező Mennyei Karról írt nagy tanulmányával.⁵⁽³²²⁾

1938. január 30-án halt meg.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni arcok / Szála Erzsébet: Payr Sándor élete és munkássága (1861–1938) / Payr Sándor munkássága

Payr Sándor munkássága

Cikkeinek, tanulmányainak, könyveinek száma több százra rúg. Hangyaszorgalmú, bámulatos munkabírásu ember volt, aki legkedvesebb kutatási területként mindvégig megőrizte régi szenvedélyét, a himnológiát. Egyháztörténeti kutatásainak eredményeként a hazai evangélikus egyház négy évszázados múltját tárta elénk monográfiákban, tanulmányokban, életrajzokban, s szakértője volt az egyházi énekköltészetnek.

Payr az első történész, aki a Dunántúl evangélikus egyháztörténetét – alapos levéltári kutatómunka lapján –

kiadta. Munkájához Egyháztörténeti Emlékek címmel forrásgyűjteményt is készített, amelyhez különféle egyházi és magángyűjteményekből, (pl. Gamauf, Hrabovszky iratok a Soproni Evangélikus Levéltárban), illetve a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárából merítette az anyagát. E forrásgyűjtemény és sok helyi monográfia előzte meg Payr legnagyobb művét, az egyházkerület megbízásából kiadott "A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület Története" című művét (Sopron, 1924.) Munkájának csak az első kötetét tudta a szerző elkészíteni: 932 oldalon írta meg az 1522 és 1647 évek közötti eseményeket. Ötszázharminc egyházközség adatait, történetét [256](#)dolgozta fel, a filiákkal együtt ugyanis ennyi evangélikus gyülekezetet számlált a Dunántúl az ellenreformáció előtt. Monográfiájában számtalan kultúrtörténeti adatot is kiemelt, hogy hangsúlyozza az evangélikus egyháznak a magyar művelődés történetében játszott fontos szerepét. [6\(323\)](#)

Payr Sándor (1861–1938)

Az Evangélikus Egyház és Iskola 1895. számában tette közzé a „Történeti adatok a dunántúli evangélikus püspökök és kerületi felügyelők sorrendjéhez” című dolgozatát, az Evangélikus Népiskola 1903. számában „A dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület vázlatos története” címmel írt tanulmányt, s a Harangszó 1922. 44. számában foglalkozott a Dunántúl reformációjával. „A nádorispán udvara” című írásában (Sopron, 1903.) történeti képet ad a reformáció korabeli Sárvár életéből, a „Mária, a humanista magyar királyné” című könyvében pedig (Bp. 1905.) Budának a mohácsi vész előtti szellemi és lelki képét festi meg. [7\(324\)](#)

A reformáció évszázados ünnepeiről, a reformáció lantosairól, Luther és a magyarok kapcsolatáról írt tanulmányokat a Protestáns Szemlében, az Evangélikus Egyházi Életben és a Harangszóban.

Kedvelt kutatási témája volt a gályarabság története. A legtömörebb összefoglalást „A magyar protestáns

gályarabok” (Bp. 1928.) című könyvében adta.

A pietizmus magyarországi hatásával foglalkozó két értékes tanulmánya a „Magyar pietisták a XVIII. században” (Bp. 1898.) és „A pietizmus paedagogikája” (Pozsony, 2571908.) Sopron város evangélikus egyháztörténetének monografikus feldolgozása mellett (A soproni evangélikus egyházközség története I. kötet. Sopron, 1917.) ezzel a témával több mint húsz írása foglalkozik. Művei különnyomatokban, valamint a soproni újságok hasábjain jelentek meg.

„Magyar énekesbe felveendő dallamok” – kézirat.

Sopron egyháztörténetének feldolgozása mellett kutatta és számos publikációban megírta Csepreg városának történetét, azét a virágzó városét, amelyet az ellenreformáció véres harcai pusztítottak el. (Pl. „Az evangélikus Csepreg pusztulása” = Protestáns Szemle, 1898.)

Payr Sándor sokat foglalkozott szülővárosának, Pápanak a történetével is. (Pl. „A pápai ág. hitv. ev. egyházközség rövid története” = Pápai Évkönyv, 1899.) Négy különböző tanulmányban írt Nemeskér artikuláris gyülekezetéről, és fontos adatokat kapunk Payrtól Kőszeg életéről is. (Pl. Kőszeg és vidéke egyházunk történetében. Sopron, 1903.) Kisebb gyülekezeteink történetéről egy-egy monográfiában emlékezik meg, pl. Uraiújfalu, Nemescsó, Szilsárkány, Rábaszentandrás, Balf, Nagyvázsöny, stb.

A monográfus Payr Sándor kitűnő életrajzíró is volt. Az általa megrajzolt alakok a hazai reformáció kiemelkedő személyiségei. Közülük jónéhányat éppen Payr Sándor emelt ki életrajzával az ismeretlenség, az elfeledettség homályából. Ilyen művei pl. a Szeniczei Bárány Györgyről, Simonides Jánosról, Hegyfalusi Györgyről, Schneitzel Mártonról, Fábri Gergelyről, Sartorius Szabó Jánosról. stb. írt biográfiái. A lelkes 258életrajzok mellett az egyház világi vezetőiről, sőt, írókról és közéleti személyiségekről is készített életrajzokat (Pl. Nádasdy Ferkó, a bécsi deák = Jó Pásztor, 1903., Péczeli József, a meseíró = Harangszó, 1912., Petőfi Kolbenheyer ebédjén = Harangszó, 1922., Ferencz József és a protestánsok = Ev. Egyházi Élet, 1917., Liszt Ferenc és Király József Pál = Sopron Vármegye, 1933., stb.)

Aki gyakran forgatja a Keresztyén Énekeskönyvet, sokszor találkozik benne Payr Sándor nevével: több önálló műve mellett tizenhárom átdolgozása és harmincnégy énekfordítása szerepel benne. Főelőadója volt

annak a szerkesztő bizottságnak, amely az 1893-ban megalakult énekügyi bizottságon belül, – Zábrák Dénessel, Bancsó Antallal és Kapi Gyulával együtt – az addig ismeretes 40-50-féle magyar fordítás közül a legalkalmasabb változatot kívánta kiválasztani az „Erős vár a mi Istenünk” német szövegére. Végül, 18 évi munka után, egy névtelenül benyújtott fordítást fogadtak el, mint legjobbat. Ez a fordítás Payr Sándor munkája volt. Azóta is az ő tolmácsolásában csendül fel az „Erős vár a mi Istenünk” minden magyar evangélikus templomban.⁸⁽³²⁵⁾

A költészet és a zene szakavatott mestereként több írása is megjelent a vallásos költészet tárgyköréből (Pl. A magyar protestáns vallásos költészet napjainkban = Ev. Népiskola, 1889., A wittenbergi fülemile, Hans Sachs versének fordítása, Pozsony, 1893., Hárfahangok. Vallásos versek gyűjteménye. Bp. 1906. Ki volt a „boldog férj” versírója? = Luther-Naptár, 1925.p.167., stb.)

Payr Sándor írói, történetírói és előadói munkásságának feldolgozása, a róla szóló életrajz elkészítése még várat magára. Munkáinak összegzését, bibliográfiáját Fabiny Tibor egyháztörténész, az Evangélikus Teológiai Akadémia egyháztörténeti tanszékének professzora készítette el az Evangélikus Élet 1963. évi számában.⁹⁽³²⁶⁾

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni arcok / Köves Elemér: Geleji Sándor (1898–1967) emlékezete

Köves Elemér: Geleji Sándor (1898–1967) emlékezete

Dr. Geleji Sándor^{*(327)} akadémikus, professzor születésének 100 éves ünnepén először elődeire kell emlékezni.

A Greilingerek Bajorországból jöttek Magyarországra. Először Pinkafőn a pinka patakon létesítettek vízimalmot, majd Greilinger András Kristóf Sopronba költözött és az Ikva patakon – a volt nagyuszoda helyén – létesített vízimalmot. 1739. október 9-én lépett a soproni polgárok sorába, utána még hat Greilinger folytatta a molnármesterséget Sopronban. Később a Greilingerek városi tisztviselők lettek. Sándor édesapja Greilinger Frigyes először Somogyba, majd német nyelvtudása folytán a Bánátba került tanítónak, s nevét 1896-ban Geleji-re változtatta.

²⁵⁹Geleji Sándor 1898. május 17-én született Nagyikindán. Iskolai tanulmányait már Sopronban végezte. 1917-ben a soproni Állami Főreáliskolában érettségizett, ahol Barta Miksa mennyiségtan-természettan tanára már korán felfigyelt matematikai képességeire. 1917-ben Budapesten beiratkozott a József Nádor Műegyetem gépészmérnöki karára. 1919-ben a Galilei Körben működött és ennek folytán tanulmányait megszakították. Sopronban könyvelő lett a Schwarz Viktor gőzmalomban, és a családnál házitanítóskodott.

Dr. Geleji Sándor (1898–1967)

Geleji Sándor 1922-ben a soproni Főiskolán kohómérnök-hallgatónak iratkozott be, és 1926-ban kitűnő minősítésű vaskohómérnöki oklevelet szerzett. Budapesten a Magyar Rézhengerműveknél helyezkedett el, ahol megismerkedett a fémeket alakító gépekkel és a fémek technológiájával. 1934-ben műszaki doktori oklevelét dr. Pattantyus Á. Imre a Rézhengerművekben adta át neki. 1935-ben főmérnökké nevezték ki, ugyanakkor műegyetemi magántanári címet is szerzett. Az 1940–42 években Deniflé Sándor kohómérnök igazgatóval új alumíniumhenger-művet és sajtólóművet létesített.

1945-ben a Csepeli Fémművek igazgatójává nevezték ki, ahol az ostrom alatt szenvedett károkat rövid idő alatt helyrehozta. 1946-ban a Műegyetem soproni karán a Kohógéptani Tanszék egyetemi tanárává nevezték ki, emellett 1949-ig még megmaradt a Csepeli Fémművek igazgatói beosztásában.

1948-ban a Mérnöki Továbbképző Intézet kiadásában megjelent „A fémek képlékeny alakításánál fellépő erők és erőszükségletek meghatározása számítás útján” c. könyve és erre a könyvére építette a további munkáit. 1949-ben „Alumínium Kézikönyv”-et, [260](#) 1952-ben pedig „Színesfémek félgyártmányainak technológiája” c. könyvet szerkesztett, mely kötetek nagy segítséget nyújtottak a fémalakító kohómérnököknek.

1949-től kezdve a tudománynak és oktatásnak szentelte életét. A Kohómérnöki Kart Miskolcra helyezték az új egyetemre, és vele együtt a Kohógéptani Tanszék is, melyet azután Dr. Geleji Sándor Kohógéptani és Képlékenyalakítási Tanszékké szervezett át.

Dr. Geleji Sándor 1951-ben levelező, 1955-ben az MTA rendes tagjává választották, és ettől kezdve ott is dolgozott, mint az MTA Műszaki Osztályának elnöke. Ebben az időben szervezte meg az MTA Kohászati

Munkaközösséget, mely munkájával irányt mutatott a hazai kohászat fejlesztésének. Ő szerkesztette az „Acta Technica”-t és az „Osztályközlemények”-et.

Geleji professzor Miskolcon iskolát szervezett munkatársaival, Schey Jánossal és Voith Mártonnal a képlékeny alakítás fejlesztésére. A fejlesztés tárgyait a gyakorlati életből vette, mert az üzemi életből került egyetemi katedrára. Kísérletei és nagy matematikai tudása folytán olyan képleteket szerkesztett, melyekkel a fémek alakításához szükséges erőviszonyok könnyen számíthatók.

Dr. Geleji Sándor kiterjedt tudományos szakirodalmi munkásságot fejtett ki. Mintegy 120 munkája (könyv, könyvrészlet, egyetemi jegyzet, stb.) jelent meg, melyek közül többet német, angol és japán nyelven is kiadtak.

A freibergeri Bergakademie 1965-ben műszaki doktorává, a Lengyel Tudományos Akadémia 1966-ban tiszteleti tagjává választotta.

Itthon számtalan kitüntetéssel, pl.: 1951 és 1955. években Kossuth-díjjal ismerték el kimagasló érdemeit, de mindennél nagyobb elismerés volt számára, hogy tanítványai, munkatársai és az egész kohász társadalom szerette segítőkész természete miatt.

Feleségének 1966-ban bekövetkezett halála után a fiatal Neubauer Irén mérnöknővel kötött házasságot, aki támasza volt utolsó nehéz hónapjaiban. 1967. november 3-án halt meg Budapesten, és a farkasréti temetőben temették el az egész kohász társadalom nagy részvéte mellett.

Születésének 100 éves évfordulóján 1998. május 18-án, a Miskolci Egyetemen emlékünnepséget szerveztek, majd a Központi Könyvtárban emlékkiállítást rendeztek, ahol Dr. Prohászka János akadémikus méltatta Geleji Sándor professzor kimagasló érdemeit. Délután tudományos konferencia zárta az ünnepséget.

A Miskolci Egyetem Közleményei II. sorozat Kohászat 40. kötete terjedelmesen foglalkozik Geleji Sándor életével és munkásságával.

Geleji Sándor lélekben mindig soproni maradt, ezért lapunkban tisztelettel emlékezünk rá.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni arcok / Kubinszky Mihály: Emlékezés Boronkai Pál városi főmérnökre (1897–1970)

261 Kubinszky Mihály: Emlékezés Boronkai Pál városi főmérnökre (1897–1970)

Sopronban született 1897. június 27-én, Bergmann Adolf és Mangold Mária soproni szülők gyermekeként. Itt is járt iskolába, a Soproni m. kir. főreáliskolában (a mai Széchenyi Gimnázium elődjében) tett sikeres érettségi vizsgát 1916-ban, s ezt követően a M. Kir. József Nádor Műszaki Egyetem mérnöki karán folytatta tanulmányait.

A háborúban is dolgozott a MÁV a dalmát tengerpartot feltáró hadifontosságú vasútvonal építésén. A munkák Gospic térségében folytak, amikor Bergmann Pál egyetemi hallgatóként a háború utolsó évében itt kezdte szakmai pályafutását. Gyakornokként közel négy hónapot töltött itt (1918. jún. 1–szept. 15.), biztosra vehetjük, hogy zord körülmények között. Majd a monarchia összeomlása után 1921. december

19-én szerezte meg mérnöki oklevelét. Szimbolikus értékű ez az időpont, öt nappal a Magyarország mellett döntő népszavazás után lesz mérnök az a Bergmann Pál (majd nevét csak 1948-ban magyarosítja Boronkaira), aki egész életét a magyar Sopron szolgálatába állítja. Már 1922. április 1-jén – egyelőre tiszteletbeli mérnökként – alkalmazza őt szülővárosa, néhány nap múlva leteszi a hivatali esküt is. Két év múltán magasabb kategóriába lép, s fiatalon, 28 éves korban kinevezi őt a főispán városi főmérnökké. 1925. június 12-én leteszi az esküt ebben az új – és mondhatnánk végleges – munkakörben. Mert Boronkai Pál egészen nyugdíjba vonulásáig, egy és ugyanazon munkakörben dolgozott Sopron város főmérnökeként. Ez kötődést jelent a munkához, a városhoz, a soproniakhoz egyaránt. Egyben a műszaki fejlődéssel történő lépéstartást igazolja, ami igen figyelemre méltó teljesítmény.

Az 1920-as években Sopron városban a műszaki tevékenység élénk volt. A város, mintegy jutalomként a népszavazáskor tanúsított hazafias magatartásért jeles középületek egész sorát építhette, a Pénzügyi palotát az Erzsébet utcában, az Erzsébet Tudományegyetem evangélikus hittudományi karának épületét a Deák téren, az Isteni Megváltó Leányainak iskolaépületét (a mai Ferenczi János utcában). Főleg a teológia épülete volt az, amelyik kiterjedt városrendezési munkákat kívánt a Deák tér délkeleti szakaszának kiépítésével. Az itt végzett patakburkolat tervezése és kivitelezése volt Boronkai Pál egyik legfontosabb korai munkája Sopronban. Ezt alig egy évtizeddel később követi a Rák-patak burkolása a Frankenburg úton is, amelyhez ismét jeles városrendezési munkák tervezése, felmérése, kitűzése és ellenőrzése kapcsolódik: a lakóházakkal szegélyezett Vörösmarty utca és a Zsilip utca létesítése.

Különös érdemeket szerzett Boronkai a vízben oly szegény Sopron város vízellátásának biztosítása terén. Mint a város részéről a Városi Vízmű cégjegyzési joggal felruházott felügyelője (1935–1942) új víznyerő források felkutatása és feltárása terén munkálkodott. Ezért is működött közre a Hidrológiai Társaság tudományos munkájában (nyugdíjba vonulását követően is még igen aktívan). Nemkülönben felügyelt a város csatornázási munkáira is. Átfogó tevékenységként a városi főmérnöki poszton a városrendezés egésze volt főfeladata. Ennek a szép munkának tanúbizonyságát adta az 1939-ben társszerzőkkel együtt kidolgozott városrendezési terv készítésével, amely 262 harmad évszázad után a Wälder- féle városrendezési terv immár nagyon szükséges korrekcióit tartalmazta. Ehhez a tervhez kötődött a várost átszelő forgalmi út megújítása, a Lackner Kristóf utca folytatásaként a városból kivezető út kiépítése, és főleg a régi macskaköves Várkerület megújítása, amely addigra már kinőtte a piacot, a taxistandokat, az autóbusz-végállomást egyaránt. A háború idején létrehozott országos családiház-építő mozgalomnak az élén az ONCSA-házak típusterveinek megvalósítását is reá bízták (1941–1943).

Boronkai Pál (1897–1970)

Különös értékű a szakirodalmi munkássága, mely egyben sokoldalúságát is híven tükrözi, földtani, mélyépítési, útéépítési és városrendezési kérdéseket egyaránt tárgyal. A Soproni Szemlében, melynek szerzői között rögtön a lap alapítása után megtaláljuk, és országos szakfolyóiratokban egyaránt. Különös értékű a második világháború pusztításait tükröző és az újjáépítést elemző tanulmánya, de több más írása is hézagpótló a város története, az építészettörténet és a technikatörténet tárgykörében. A műemlékvédelemmel is foglalkozott. Emlékszem reá, hogy ez a kérdés volt bizonyára a leginkább szívügye. Amikor fiatal építészként az 1950-es években részt vehettem a műemléki albizottság egyes ülésein, már feltűnt nekem, milyen szeretettel beszél egy-egy elhanyagolt ház megmentésére tett sikeres kezdeményezésről, milyen szakszerűen találta a műemlék megmentésének részletkérdéseit, és ő maga mennyire örült, hogy ismét megújulhat egy épület szeretett városában.

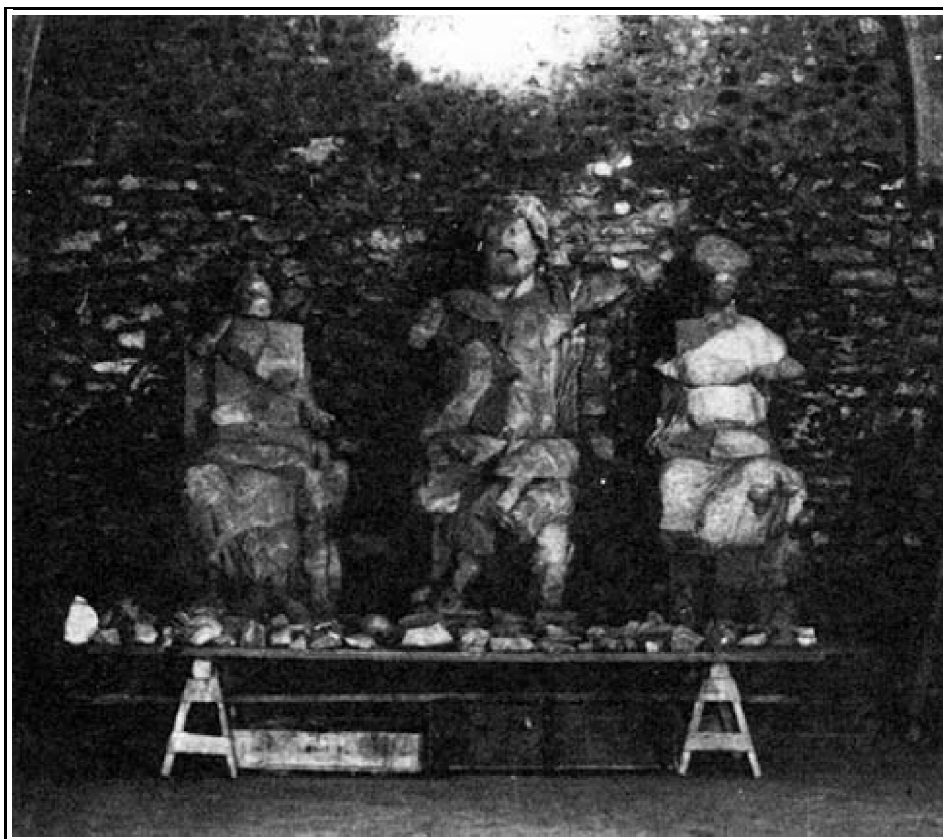
Boronkai Pálnak három főnökkel kellett a négy évtizedes munkája során együtt dolgoznia, a várospolitikát szem előtt tartó Balogh Kovács Sándorral, a precíz mérnök Hantó Gézával és a néphatalmat képviselő Hargitai (Holzmann) Nándorral. Az elsőre [263](#)támaszkodhatott, a másodikat kiegészítette, a harmadikat vezette. Egyik sem lehetett számára könnyű feladat. Mégis, mindegyik mellett megmaradt a város műszaki tekintélyének. 1929-ben nősült, felesége Seifert Gabriella. A boldog házasságból három gyermek született. Sarolta (1930), Zoltán (1934) és László (1939). Legfiatalabb gyermekében ő még csak a sikeres mérnököt élhette meg, sajnos azt már nem, hogy Boronkai László ma a Soproni Egyetem professzora és a Faipari Mérnöki Kar dékánja. Benne folytatódott apai örökségként a mérnöki pontosság és a szülővároshoz való kötődés egyaránt.

Emlékszem egy vitára, amelyben Boronkai Pál mindenáron meg akarta menteni az Erzsébet kerti zenepavilont. Ebben a városi parkban 1945-ben a megszálló hadsereg autójavító-állomása működött, és a tüzelőellátás hiányosságai miatt a fából ácsolt szép zenepavilon támasztó oszlopai közül az idegen katonák néhányat kifűrészeltek. Megrogygiant állapotban állt (helyesebben éktelenül billent) a tető. Boronkai egyedül maradt azzal a véleményével, hogy meg kellene tartani a pavilont, viszonylag olcsón helyreállítható. De mivel Sopronban már nem volt katonazenekar, ennek az „ócskaságnak” pedig műemléki értéket nem tulajdonítottak, senki nem támogatta a nemes kezdeményezést. Nagy kár. Ma már egészen biztosan tudom, hogy neki volt igaza. Szerencse, hogy sok más – bizonyára lényegesebb – dologban azért hallgattak reá. Azokban az években is, amikor egy városi főmérnök ezt csak magas diplomáciai érzékkel tudta elérni. Hívő keresztény volt, a soproni evangélikus egyház presbitere, sokat fáradozott a soproni gyülekezetért. 1963-ban vonult nyugdíjba, élete utolsó éveit újabb szakirodalmi munkáknak szentelte. 1970. január 21-én távozott az élők sorából. [1\(328\)](#)

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni arcok / Sedlmayr János: Szakál Ernő, a műemlékvédelem Európa-díjasa

Sedlmayr János: Szakál Ernő, a műemlékvédelem Európa-díjasa

Majdnem ötven éve történt, hogy megismerhettem Szakál Ernőt, az akkor már neves szobrászművészt. Szállásadónőm vitt el hozzá, hogy megtekintsük egyik új művét, a nagyméretű Pieta-t. Az első találkozásból leginkább a csodálat maradt meg, ekkor még kevésbé a szobrász tudása és egyénisége. Talán már előtte is láthattam őt Sopronban, a Szent György templom terének és stukkóinak visszaállítása idején, valamint a káptalanterem restaurálásakor. E munkákat Szakál Ernő irányította, és a magyar műemlékvédelem kiemelkedő eredményeiként tartjuk számon őket. Vajon ki más tudta [264](#) volna a Szent György templomban a levált mennyezeti stukkókat megtartani és felette a boltozatot újjáépíteni? Ugyancsak bravúros volt a káptalanteremben lévő, körbefalazott és túlterhelt gótikus pillér kibontása és cseréje is. Ezen sikerek jelentőségéről akkor még keveset sejtettem, de kamasz diáktársaimmal együtt időnként el-elálmélkodtunk e munkáknál.

A kapitoliumi triász felállítása a Fabricius-ház római kőkiállításába.
Szakál Ernő rekonstrukciója, munkaközi felvétel.

Néhány év múlva, 1954 nyarán már szorosabb ismeretség fűzött hozzá, miután Gerő Lászlóval együtt Bükkszentléleken, a pálos kolostornál dolgozott, és mi egyetemisták ugyanott felméréseket készítettünk. Nagy kínlódások árán sem sikerült egy hálóboltozat csomópontját értelmesen felrajzolni. Ekkor Szakál Ernő megmutatta annak egyszerű módját: a feje fölé emelte a követ, hogy láthassam térbeli helyét a boltozaton. Munkakapcsolatunk újabb helyszínét a diósgyőri vár jelentette, ahová irányítóként Ernőt küldte ki a hivatal, és ott néhány hétig én helyettesítettem. Munkáját azután a nagyvázsonyi várban ténylegesen is követtem, ahol a primitív körülményekkel dacolva ő indította el a helyreállítást. A nehézségekkel azonban sohasem törődött, csak a feladat megoldása érdekelte.

Az első közös munkánkra 1957. végén került sor, amikor a soproni helyreállításokba OMF tagként én is bekapcsolódhattam. Ekkor indult két, számomra fontos műemlék kutatása és helyreállítása: az Új u. 11. számú házban előkerült középkori zsinagógáé és a Fabricius-ház hátsó szárnyáé. Utólag visszagondolva munkakapcsolatunk erősen egyoldalú volt, mert ő megmondta vagy megmutatta azt, amit csinálnunk kell. Én azért büszkén hangoztattam, hogy együtt kutatunk és közösen dolgozunk. A kutatások [265](#)Sopronban ekkor még kevés tapasztalattal folytak, a beépítés módjára például nem is terjedtek ki. Izgalmasak voltak a tudományos kérdések, amelyek Ernőt ugyanúgy lázba hozták, mint a kutatókat és a tervezőket.

Szakál Ernő a kezdeti tervezési feladataimban is igen sokat segített. Nem egyszer sokáig töprengett, hogy valami jó megoldást találjon. Legjobban azonban akkor csodáltam, amikor éjszakákba nyúlóan

gondolkodott egy-egy megoldandó geometriai feladaton. Egyszer például a visegrádi kutak szerkesztőhálóját kereste, amelyben a körbe írható érintőkörös szerkesztés módszerét akarta megtalálni. Mérhetetlenül imponált kitartása és a geometriában való jártassága, amelyhez képest a mi egyetemi tanulmányaink nem sokat jelentettek. Szellemi erőfeszítése eredménnyel járt: megoldotta e feladatot, amelyre azután néhány pohár kékfrankost hörpintettünk le.

Ernő támogatói az ötvenes évek második felében sikerként könyvelték el, hogy végre sikerült őt fizikai állományba besorolni. Így valamivel többet kereshetett, mint addig. Bizonyára sohasem panaszkodott kis fizetésére, noha a nélkülözés határán élhettek ekkor. Őt azonban az anyagiak és a pozíció egyáltalán nem érdekelt; önmagában már ez is példaképemmé avatta. Imponált fizikai ereje is. Láttam, hogy mekkora köveket emelt föl a Nemzeti Szalonban 1959-ben rendezett műemléki kiállításunkkor. Megjelenése valóban a dór oszlophoz tette hasonlónvá, ahogy az igazi férfit jellemezni szokták. Utólag is köszönöm neki, hogy soproni kiszállásaimkor több alkalommal otthonába meghívott: így beeláthattam békés életükbe, megismerhettem végtelenül kedves feleségét. Szellemi táplálékként pedig sok-sok érdekességet tudhattam meg a középkori építőművészetről. Ernőtől sokat lehetett tanulni a vendéglők fehér asztalai mellett is – bizonyára keveset sikerült ezekből igazán megjegyeznünk. Ilyenkor a Deák kerthelyiségből Ernő éjfél után tíz perccel szokott futva hazasietni, de sokszor ültünk együtt az Alm vendéglő fái alatt vagy a „Haladás”-ban. A Caesar-ház pincéjében ugyancsak többször okított bennünket. Nem feledhetem ilyenkor elhangzott egy-egy mondatát, mint például azt, hogy „sok betegség létezik, egészség azonban csak egy van”, vagy azt, hogy „nem bánt, ha nem értenek meg, csak az, ha félreértenek”. Mindnyájan tudtuk, hogy szakterületén nála jobb nincs a világon. Méltón kapta meg a műemlékvédelem Európa-díját 1982-ben. Az euklidesi geometriát tökéletesen ismerte, magas szintet ért el a figurális szobrászatban, a műemlékvédelem elméletét és gyakorlatát úgy ötvözte, mint senki más. A kőtöredékek összeillesztésében hozzá hasonló sem akadt: mondják, hogy egy váci követ egy székesfehérvárral egyesített, összetartozásukat törésfelületük alapján ismerte fel. Ha ő valamit kimondott, azt szentírásként fogadta el mindenki. Viták során a „Szakál Ernő megmondta...” volt az abszolút adu, azt „überelni” nem lehetett. A negyven-ötven év alatt végzett munkái mindennél többet mondanak. Halottnak hitt emlékeket támasztott fel, amelyek azóta újra élnek, újra beszélnek. Életre keltette őket néha pár töredékből, tudással, türelemmel, szakértelemmel, szeretettel. Ennél többet szakmájában senki sem művelhet! A szakmai tudáshoz és tekintélyéhez ugyanolyan személyi kvalitások társulnak – e kettő egymás nélkül bizonyára nem is létezik – , mint a szerénység, a segítőkészség és a nemes lelkiület.

Jó egészséget kívánok a kitűnő embernek, a kőkonstrukciók művészának és mesterének, mindnyájunk példaképének!

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni arcok / Sedlmayr János: Szakál Ernő, a műemlékvédelem Európa-díjasa / Szakál Ernő műemlékvédelmi munkái

266 Szakál Ernő műemlékvédelmi munkái

1946.	Sopron, Orsolyita templom kőfaragványainak helyreállítása
1947–48.	Sopron, Szt. György templom stukkódíszének és gótikus részleteinek helyreállítása
1948.	Sopronbánfalva, Mária Magdolna templom belsejének helyreállítása

1948. Mád, a zsinagóga oltárának, az Áron-fülke korlátjának és olvasóasztalának helyreállítása
1949. Sopron, Szt. Mihály templom főkapubéllet helyreállítása
1949. Visegrád, királyi palota, a díszudvari kerengőboltozat helyreállítása
1950. Sáropatak, vár, a Vöröstorony reneszánsz faragványainak visszaállítása
- 1950–51. Sopron, Káptalanterem, pillérkiváltás és gótikus ablak rekonstrukciója
1951. Győr, Apátúr ház (ma múzeum) barokk erkélyének helyreállítása
1951. Pécs, Székesegyházi kőtár rendezése
1952. Eger, Vármúzeum, kőtár-rendezés
1952. Visegrád, királyi palota, a díszudvar ballusztereinek rekonstruálása, helyreállítása
1952. Sopron, Szentháromság oszlop helyreállítása
1953. Sopron, Szt. Mihály u. 9. a Két Mór-ház homlokzatának rekonstruálása, visszaállítása
- 1953–54. Bélapátfalva, cisztercita apátsági templom belső helyreállítási munkáinak vezetése
1953. Tihany, Apátsági templom altemplomának helyreállítása, művezetése
1953. Révfülp, román kori templomrom kapukeretének helyreállítása
1954. Győr, a káptalandombi Szt. Mihály szobor helyreállítása
1954. Bükkszentlélek, pálos romok állagmegóvása
1954. Sopron, Szentlélek templom toronysisakjának helyreállítása
1954. Tahitótfalu, temető, Pollack Mihály síremlékének helyreállítása
1955. Siklós, vár, a Várkapolna boltozatának és ablakainak rekonstruálása
1955. Nagyvázsony, a Kinizsi torony és pálos romok helyreállítása
1955. Tata, vár, múzeumi kőtár rendezése
1956. Sopron, Fövényverem u. 29. barokk stukkóinak helyreállítása
1956. Szombathely, a múzeum kőtárának rendezése
- 1956–59. Visegrád, királyi palota, az oroszlános kút rekonstrukciója és másolatának elkészítése
1956. Sopron, Szentlélek templom gótikus homlokzatának rekonstrukciója és helyreállítása
1959. Sopron, Új u. 11. Zsinagóga gótikus ablakainak rekonstrukciója
1960. Sümeg, püspöki palota kapuzatának helyreállítása

1960. Szentendre, Rác templom, oromzati vázák rekonstrukciója és helyreállítása
1960. Sárospatak, vár, Lórántffy-erkély rekonstrukciója és helyreállítása
1961. Veszprém, Szt. György kápolna kapuoromzat és a Vetési sírlap helyreállítása
1961. Gödöllő, Kálvária szobrok helyreállítása
1961. Tata, Mária oszlop rekonstrukciója, helyreállítása, új obeliszk állítása
- 267 1961. Székesfehérvár, Városháza, a kapuzatok rekonstruálása és helyreállítása
1961. Pásztó, rk. templom gótikus ablakainak rekonstruálása, helyreállítása
- 1960–64. Visegrád, királyi palota, Anjou-kútház rekonstrukciója, elhelyezése
1961. Budapest, Mátyás templom, Mária kapuja rekonstrukciója és helyreállítása
- 1960–62. Sopron, Szt. György templom homlokzatán a tympanon gót reliefjének helyreállítása
1962. Sopron, Fabricius-ház, a Capitoliumi triász szobrok felállítása
1962. Székesfehérvár, kőtár, Szt. István szarkofág
- 1962–65. Vác, Szentháromság oszlop helyreállítása szoborpótlásokkal
1962. Sopron, Pék-kereszt helyreállítása és elhelyezése a múzeumkertben
- 1962–66. Visegrád, Anjou-kori falikút rekonstrukciója, Nemzeti Múzeumi elhelyezés
1963. Székesfehérvár, Romkert, sz. egykori bazilika pillér alapjainak helyreállítása, konzultációja
1963. Mátraverebély, rk. templom gótikus ablakok helyreállítása
1963. Fehérvárcsurgó, rk. templom gótikus kapukáva restaurálása
1963. Tata, Kálvária kápolna oromzati vázáinak rekonstruálása, másolatok készítése
- 1963–64. Eger, Minorita templom oromzati szobrainak és vázáinak rekonstrukciója, helyreállítása
1963. Gödöllő, Nepomuki Szt. János szobor restaurálása
- 1963–64. Sopron, Mária oszlop helyreállítása (a reliefek kivételével)
1964. Sopron, Cézár-ház, az erkélyes szoba stukkó mennyezetének helyreállítása
1964. Berhida, rk. templom gótikus ablakainak és pastoforiumának rekonstruálása, helyreállítása
1964. Felsőőr, rk. templom kapuzatának rekonstruálása, helyreállítása
- 1964–71. Siklós, vár, gótikus erkély rekonstrukciós terve és kivitelezése
1965. Egregy, rk. templom ablakfaragványainak és konzolainak restaurálása

1965. Esztergom, vár, Studió, vörösmárvány padló restaurálása
1965. Pápóc, temetőkápolna kapuzatának helyreállítása
1965. Fertőszéplak, Kálvária szobrok helyreállításának konzultációja
1965. Győr, Frigyláda szobor rekonstrukciója és helyreállítása
1965. Fertőrákos, kastély, oromzati szobrok restaurálása
1966. Ják, rk. templom kegyúri karzata fülkeoszlopainak pótlása
1967. Árpás, rk. templom, a románkori diadalív, sarokoszlop és boltozat helyreállítása
1967. Eger, cisztercita templom homlokzati stukkóinak restaurálása
1967. Litér, rk. templom déli kapujának rekonstrukciója, kiegészítése
1968. Nógrádsáp, rk. templom gótikus ablakok helyreállítása
1968. Salföld, pálos templom és kolostor gótikus ablakok rekonstrukciója, kiegészítése
1968. Mosonmagyaróvár, Nepomuki Szt. János szobor helyreállítása
- 1968–72. Sopron, Orsolya tér, Mária kút rekonstrukciója, helyreállítása
1968. Kisnána, vár, vízköpők, oroszlánreliefek rekonstrukciója, helyreállítása
1968. Márévár, reneszánsz töredékek restaurálása
- 268 1968. Simontornya, vár, reneszánsz kandalló helyreállítása
1968. Szarvas, Tessedik Sámuel síremlék restaurálása
1968. Csempezkopács, rk. templom déli kapuzatának restaurálása, kiegészítése
1968. Szeged, Kálvária szobrok restaurálása, konzultálása
- 1968–70. Veszprém, Szentháromság szobor állagvédő restaurálása
1968. Sopron, Szt. György u. 14. lakóház ülőfülke sorának helyreállítása
1968. Visegrád, királyi palota, kerengő sarokboltozatának rekonstrukciója, helyreállítása
1969. Győr, patika múzeum stukkódíszjeinek restaurálása
1969. Hatvan, Szt. Sebestyén szobor restaurálása, kiegészítése
1969. Sümeg, Szt. Flórián szobor restaurálása, kiegészítése
1969. Visegrád, Salamon torony, reneszánsz kiállítás rendezése (IV. em)
1969. Egervár, rk. templom gótikus ablakainak rekonstrukciója
1969. Szombathely, ferences templom, gótikus ülőfülke helyreállítása
1969. Szentendre, Szőlősgazdák keresztjének rekonstrukciója, konzultálás
1969. Székesfehérvár, görögkeleti templom oromzati vázáinak restaurálása, másolása

- 1971. Simontornya, vár, gótikus kandalló helyreállítása
- 1971. Lébény, rk. templom nyugati és déli kapujának restaurálása, konzultáció
- 1971. Sopron, Fő tér, gótikus kútkáva rekonstrukciója, kiegészítése
- 1972. Esztergom, Vitéz János Stúdió zodiákus ív rekonstrukciója, elhelyezése
- 1974–76. Budapest, Budapesti Történeti Múzeumban a budavári gótikus szoborlelet restaurálása
- 1983–84. Székesfehérvár, Csók István u. 1. gótikus erkély rekonstrukciója, helyreállítása

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Sopron kulturális élete

269 Sopron kulturális élete

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Sopron kulturális élete / Nikolics károly: 30 éves a Soproni Patikamúzeum

Nikolics károly: 30 éves a Soproni Patikamúzeum

Az ország első gyógyszerészeti gyűjteményének jubileuma alkalmából emlékezem meg az alapításról és ennek előzményeiről,

Sopron belvárosában már a 17. században két gyógyszertárat alapítottak. Az egyik a „Fekete Elefánt” volt, amely később „Oroszlán” néven működött (1623). a másik az „Angyal” (1680), Az előbbi a Várkerület kiképzése után oda költözött, A régi gyógyszertárakból különböző munkaeszközök, könyvek maradtak meg. Különösen Molnár Lajos, az Oroszlán gyógyszertár egykori tulajdonosa őrzött meg értékes tárgyakat. Így a korábbi szárnyas ajtón lévő két festményt, amelyen Kozmát és Damjánt orvosnak, ill. gyógyszerésznek ábrázolták. Egy 1771-ből származó mozsáron az akkori tulajdonos, Maria Theresia de Ehrlinger nevét tüntették fel. Ezeket édesapám, az Oroszlán gyógyszertár későbbi tulajdonosa megőrzésre a Városi Múzeumnak adta át. A tárgyak először az 1954-ben rendezett gyógyítástörténeti kiállításon, a Múzeum Deák téri épületében kerültek bemutatásra.

1967-ben az Országos Műemléki Felügyelőség felújította a Fő téri Angyal gyógyszertár épületét, ekkor került kibontásra több építészeti emlék, így többek között két oszlopfő és egy boltíves ablak. Így a gyógyszerkiadó helyiség (officina) bútorzatát nem lehetett eredeti helyére visszahelyezni. A győri Gyógyszertári Központ akkori vezetése ezért itt ún. gyógyszereszközök, csupán gyári készítményeket kiadó egységet kívánt működtetni. Mi, soproniak, ezt elleneztük. Javaslatomra múzeum létesítését határoztuk el.

Korábbi egyetemi ismeretségem révén kapcsolatba léptem Antall Józseffel, aki akkor a Semmelweis

Orvostörténeti Múzeum h. igazgatója volt. Tervünket lelkesen támogatta. Az akkori országos begyűjtési rendeletet Sopronra nézve felfüggesztette. Így minden helybeli emléket itt tudtunk kiállítani.

Tíz havi munkával, 1968. június 10-11-én országos konferencia keretében került megnyitásra a gyűjtemény. Együttműködésem Dr. Domonkos Ottó múzeumigazgatóval és Dr. Horváth Dénes gyógyszerésszel eredményes volt. Emellett Dávid Ferenc az építéstörténetről, Jéhn Antal a helybeli gyógyszerterek múltjáról gyűjtött adatokat. Ezek is megjelentek a megnyitás alkalmából kiadott könyvünkben.

Néhány adat a Patikamúzeumban kiállított tárgyak gyűjtéséről

A Városi Múzeumból ide hoztuk az Oroszlán gyógyszerter egykori felszerelési tárgyait, állványedényzetét. Kiegészítettük az Angyal gyógyszerter és több helybeli gyógyszerter edényzetével. Érdekes volt a könyvanyag gyűjtése; Österreicher Jeromos a 17. század végén az Oroszlán gyógyszerter tulajdonosa volt. Végrendeletében felsorolta a birtokában levő szakkönyveket. Ezekből kutatásaink során többet sikerült megtalálni 270a Líceum (Berzsenyi Gimnázium) régi könyvtárában – Pröhle Jenő ny. igazgató, könyvtáros segítségével, melyeket letétként megkaptunk a gyűjtemény számára.

A gyógyszerészeti emlékek közül említendő még Molnár Lajos oklevele és indexe Than Károly aláírásával. A Gensel gyógyszerész család volt az Angyal gyógyszerter tulajdonosa. Legifjabb tagja, Ádám, neves orvos és meteorológus volt, emlékeiket kiállítottuk. Egy szülésznő oklevelén Semmelweis Ignác aláírása szerepel. Ritkaság a történelmi Magyarország gyógyszerészeti térképe is. A gyűjtemény belső helyiségében – a tablókön bemutatott levéltári adatok mellett – olyan okmányokat- iratokat helyeztünk el, amelyek a múltat kutatók számára hasznosak.

A Magyar Gyógyszerészeti Társaság Megyei Szervezete öt évenként tudományos ülést rendezett a Múzeumban. Ezeken Antall József is részt vett és előadást is tartott.

A Patikamúzeum jelenleg a Városi Múzeum tulajdona. A győri Gyógyszerter Központ átszervezése után az üzemeltetést is átadta.

Az ország első Patikamúzeumának létrehozása helyi kezdeményezésből indult el -gyógyszerészek és a Múzeum vezetőinek Összefogása révén. A gyűjtemény azóta több tárggyal, könyvvel, helybeli emlékekkel bővült. Ismeretes, hogy kevés város rendelkezik annyi gyógyszerészeti emlékekkel, mint Sopron. A város ezen szakirányú gyűjteményének létesítése helytörténeti szempontból is hasznos volt, Bemutatja az egészségügyi s elsősorban a gyógyszerészet több évszázados fejlődését.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Sopron kulturális élete / Környei Attila: Beszámoló a 25 éves Széchenyi István Emlékmúzeum munkájáról

Környei Attila: Beszámoló a 25 éves Széchenyi István Emlékmúzeum munkájáról

A Sopron és Sopron megye kulturális életét figyelemmel kísérő olvasó ne várjon a jelen beszámólótól ünnepi hangütést, esetleg csak szubjektív véleményt, Miután az itt leírandó folyamatnak, eseményeknek kezdettől napjainkig szereplője, alakítója és elszenvetője voltam, meddő kísérlet lenne száraznak és tárgyilagosnak lennem, ezért döntöttem úgy, hogy egyes szám első személyben közlöm a közlendőimet.

De ünnepélyes és fennkölt sem lehetek és nemcsak azért, mert stílusom idáig fel nem emelkedhet, hanem elsősorban azért, mert a lefutott 25 év igazán Örvendetes eseményeiről, eredményeiről már beszámoltam a soproni közönségnek, azok már nem lehetnek a jelen írás témái. Eddigi közleményeimben a Soproni Szemle valamennyi olvasójának és az egész magyar társadalomnak örömét nyugtázhattam az intézmény és nagyméretű, szép kiállítása megszületése fölött,¹⁽³²⁹⁾ majd hatalmas eredményekről, sikerekről és fejlődésről írhattam, amit a múzeum a magyar társadalom érdeklődésének felkeltésében és kiszolgálásában, Nagycenk község és környéke kulturális életének szervezésében elért,²⁽³³⁰⁾ és végül a jól végzett munka örömét és hatalmas eredményeit ²⁷¹tolmácsolhattam, amikor a Széchenyi emlékévé (1991) és abban a múzeum és egyesülete, a Széchenyi Kör szerepének értékelését próbáltam adni.³⁽³³¹⁾

Pedig jól esik ma is visszagondolni a 25 év előtti szeptember 21-ikére, amikor 72 órás alvatlanság után sebtében megborotválkozva próbáltunk a többezres tömeg előtti hosszú avatási ceremónián végig állva maradni. Mert már akkor is úgy volt vagy akkor még inkább úgy volt, hogy a hosszadalmas építkezésnek és berendezésnek egyetlen rögzített határideje volt, a nagyságok: miniszterek és PB tagok által kitűzött átadási ünnep, s csak az utolsó munkafázis dolgozóinak kellett megdögölni. Majdnem meg is tettük, de pl, a banketten már nem voltunk ott, – igaz, meg sem voltunk hívva. De -mégis mekkora boldogság volt!

Milyen boldogan cipeltem a múzeum és lakásom összes ülőalkalmatosságát a díszterembe, hogy a sok-sok kulturális rendezvény esetenként százra menő résztvevőjét leültethessem. És milyen őszinte nosztalgiával gondolok munkatársaimmal együtt vissza arra a 10-15 év előtti küzdelemre, amellyel megpróbáltunk a múzeumra zúduló tömegből érdeklődő múzeumlátogatókat faragni, amikor a kiállítás és az épület szét-tiprását megelőzendő korlátozni voltunk kénytelenek a belépők számát. Hogy közben milyen finom megjegyzéseket kellett zsebre vágunk azt már nagyjából elfelejtettük.

Mindezekről a nagyszerű dolgokról már nem regélhetek, mert kívül esnek a beszámolási időszakon, mert már beszéltem róluk az idézett közleményekben. Ami azóta a múzeumban és a múzeummal történt, amiről be kell számolnom, előre elárulom, hátha nem derül ki az elbeszélésből: egyenes vonalú, egyenletes leszállás, visszafejlődés. Egyetlen igazi és értékes novum van azóta a múzeum életében: 1990-ben a Széchenyi István Emlékmúzeum – nevét megtartva – múzeumi emlékhelyből gyűjtő múzeummá, tudományos intézménnyé lépett elő. Mint már említettem korábbi beszámolómban, országos gyűjtőkörrel rendelkezik a Széchenyi család és a Széchenyi kultusz emlékanyagának gyűjtésében. Azóta gyűjtjük e témakörök sokféle anyagát: irodalmát, képeket, érmekeket, bútorokat stb. stb., – és több – kevesebb eredménnyel. Mindenesetre: ma már a múzeumnak nemcsak adattára figyelemre méltó, de rendelkezik könyvgyűjteménnyel is. Minthogy – illegálisan, a soproni és a győri múzeum partnerségét fölhasználva – már 1990 előtt is megszereztük több e gyűjtőkörbe vágó tárgyat, legújabb, 1991-ben nyitott állandó kiállításunk már szép számmal tartalmaz a kölcsönzött tárgyak mellett saját tulajdonú tárgyat is. Tévedés volt azt hinnünk 1973-ban, hogy ami Széchenyiről és koráról a múzeumban érdekes lehet, az már mind régen közgyűjteményben van, az élet bebizonyította, hogy bőven van még a piacon mit begyűjtenünk. Még nagyobb tévedés volt azt hinnem, hogy fenntartónk majd biztosítja a megnövekedett feladat ellátásának költségeit, mint ahogyan azt korábbi beszámolómban leírtam. (SSz. 1991. 203. o.) Mert bizony, az fogalmilag igaz, hogy a múzeum, amely gyűjt, leltároz, restaurál stb., már tudományos intézmény, de még igazabb lehetne, ha a fenti igei állítmányok mellé módhatározókat is tehetnénk: tudatosan, módszeresen, tervszerűen, Erre pedig gondolni sem lehet, Le merem írni: ha nem lenne a Széchenyi Kör által alapított Széchenyi István Múzeumi Alapítvány, és ha nem ²⁷²lennének olyan különleges esetek, hogy az alkotó művész a nekünk szánt képe mellé megszerzi a támogatókat is, akik a képet helyettünk nekünk megveszik, nos ezek nélkül gyűjteményeinket csak ajándékokból tudnánk gyarapítani. Ilymódon a múzeum, mint a

legtöbb magyar múzeum már régóta, csak véletlenszerűen gyarapodik s a szerzeményező muzeológus tudományos erénye csupán arra szorítkozhat, hogy figyelemmel kíséri a felbukkant tárgyat, hátha egyszer „lecsaphat rá” vagy legalább kölcsön kérheti.

De a szerzeményezés közben is tapasztalhattam, mekkora nagy magaslaton áll a nyközőnség megítélésében a múzeum. Az a cenki polgár, akinek az orra előtt vásároltam össze jó pénzért 1972/73-ban a kastélyból „megmentett” tárgyakat, aki ajándékba kapta az államtól a falu szegényfoltja helyébe az újjáépített kastélyt, benne munkahelyekkel s általa a hatalmas idegenforgalmat, aki személyesen talán engem sem utál, mert egymás után kétszer megválasztott képviselőnek – feltételezem, hogy ő is, mert sok szavazatot kaptam – a Bazárban hirdette eladásra a tulajdonában volt Széchenyi képet és eszébe sem jutott, hogy fölvegye a telefont és a múzeumnak kínálja föl megvételre. Nemrégiben Sopronban tartott árverésre hoztak az utolsó pillanatban egy Széchenyi képet, mert „közel van Nagycenk” s hátha megveszi a múzeum. Megvettem – az Alapítvány pénzén – a valós értéke duplájáért, hogy el ne tűnjön a múzeumok szeme elől. Holott, ha az illető tulajdonosnak esetleg megfordult volna az az eretnek gondolat a fejében, hogy a múzeum is jogi személy, s a múzeumigazgató is ember, a múzeum olcsóbban vásárolhatott volna, s az eladó mégis ugyanazt az összeget kapja. Személyes ismerősöm vitt bennünket érdeklő darabot budapesti aukcióra s az aukció vezetője értesített: ha érdekel, menjek licitálni. Ezt is megvettem ugyanabból a forrásból, s amikor a volt tulajdonost megkérdeztem, miért nem ajánlotta nekünk közvetlenül, visszakérdezett: „Akkor honnan tudtuk volna, mennyit ér?”

Mindezeket nem panaszként írtam. Harmincöt évi múzeumi szolgálat után a legkevesebb, hogy tudomásul tudjam venni a fenti esetekben megnyilvánult vélekedést. Csak azért hoztam az Olvasó tudomására, hogy ha esetleg megtekinti a 25. évfordulón megnyitott új szerzeményi kiállításunkat, ne csodálkozzon annak viszonylagos szegényességén, ne tegye föl a kérdést: huszonöt év alatt csak ennyire futotta? Bizony csak ennyire, a szegénység miatt is, a műtárgypiac lélektelensége miatt is és amiatt is, hogy az igazán értékes és érdekes tárgyak azért mégis, és hál' istennek már valóban régen közgyűjteményben vannak.

Utódaimnak nagyon sok sikert kívánok, mégis meg merem kockáztatni a jóslást: a Széchenyi István Emlékmúzeum, bármilyen sikeres gyűjteménygyarapítást valósít meg a jövőben, sohasem lesz képes egyedül, más közgyűjtemények anyagának igénybevétele nélkül igazán jó Széchenyi kiállítást csinálni.

Más a helyzet a könyvtárral, jobban mondv a könyvgyűjteménnyel. Csak türelem, pénz és egy kis szakértelem kell hozzá és Nagycenké lehet az ország legteljesebb reformkori vagy 19. századi könyvgyűjteménye. Hogy hol állunk ettől, az még ki sem fejezhető, de – az alapítvány pénzével – ott vagyunk minden könyvaukción. A múzeum elsődleges és igazi küldetése: a Széchenyi ismeret terjesztése s ezáltal Széchenyi eszméinek, erkölcsiségének a mai nemzedékekkel való megismertetése, elfogadtatása. Már évek óta túl vagyunk a három milliomodik múzeumlátogatón, 1997 273végéig 3 127 918 látogatója volt a múzeumnak és további néhány százezer az ország különféle pontjain bemutatott sok-sok vándorkiállításának. Folytassuk az 1983-ban félbehagyott számjelentést:

év	látogató	rendezvény	év	látogató	rendezvény
1983	151 830	155	1991	119 117	239
1984	158 626	89	1992	106 608	107
1985	183 478	151	1993	95 256	151

1986	189 733	88	1994	91 653	89
1987	190 573	121	1995	79 139	80
1988	157 708	146	1996	57 036	84
1989	148 689	166	1997	42 883	86
1990	125 233	134			

Nyilván az Olvasó is megkísérli, én is megkíséreltem a látogatási adatok alakulását elemezni, értelmezni. Talán, mert nem vagyok elég önkritikus, sokkal több tanulságot tudtam eme elemzésből levonni az életszínvonalról, a kirándulási szokásokról, az értékrend megváltozásáról, mint saját kijavítandó és kijavítható hibánkat, mulasztásunkat fölfedezni. Többféleképpen tudnám bizonyítani az igazamat, ha hagytam volna rá helyet, tehát ne keresse az Olvasó a fenti csökkenés okát a múzeumi belépő árában. Az ma is egy-másfél kiló kenyér, liter tej, egy pohár sör ára, gyerekeknel két gombóc fagylalt ára, mint 20, 30, 40 évvel ezelőtt. És ugyebár, sokkal kevesebben kirándulnak. De az is igaz, hogy ma a soproni üdülőkből pontosan annyi kiránduló busz megy a szafari parkba, mint korábban jött Nagycenkre, ahova ma egy sem megy. (Utolsó zárójeles megjegyzés: Nem merem megérdeklődni, hány látogatója van a kenderesi temetőnek.) A mi oldalunkról: Rohamos elszegényedésünk ellenére állítom, hogy szolgáltatásaink színvonala nem csökkent, de csökkent – télen – a nyitvatartási időnk. Azt is el kell ismernem, hogy míg korábban háromévente meszeltük az épületek külső homlokzatát, 1991 óta hozzá sem nyúltunk, s a park – nem a mi kezelésünkben áll – kezdi az 1973 előtti formáját fölvenni. – azaz: elvadul. Tehát: a kastély és környezete nem bír már igazi vonzerővel, a mindenről lerívó szegénység bizonyára taszít.

A közművelődési rendezvények száma még ma is elismerésre méltó. De ezek túlnyomó része a múzeum székhelyén kívül zajlik és egyesületünk, az Országos Széchenyi Kör munkája. A Kör tartja fenn a Széchenyi István Népfőiskolát is, melynek februári nagycenki tanfolyamai ismeretesek az Olvasó előtt is. Valójában az 1982-ben legalizált Körnek, kétezernél több tagjának és harminc vidéki tagszervezetének – mint mondani szoktuk: Sepsiszentgyörgytől Bécsig – és az általuk alapított Széchenyi István Múzeumi Alapítványnak köszönhetjük, hogy a rohamos elszegényedés és leromlás ellenére a múzeum, az általa szolgált és terjesztett ismeretek, eszmék és erkölcs jelen lehetnek a mai magyar társadalomban, hogy általuk a múzeum még ma is betölti hivatását. Prózaibbra lefordítva: hogy a múzeum gyarapodhat, hogy egyáltalán végezhet szakmai munkát, hogy jelentős kiállításokat hozhat létre Szegeden, Makón, Debrecenben, Nagymányokon és Budapesten, hogy van fénymásolója, számítógépe, és hogy a 25 éves beszámolót azzal az őszinte kijelentéssel fejezhetem be: lesz ez még jobban is.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Sopron kulturális élete / Szemán Attila: A Soproni Múzeum felújított brennbergbányai kiállítása

274 Szemán Attila: A Soproni Múzeum felújított brennbergbányai kiállítása

Mindig öröm, ha egy új múzeumi kiállítás kerül megrendezésre, még nagyobb öröm azonban, ha a mai viszonyok között egy bányászattörténeti kiállítás nyílik meg. Bányászatunk jelentős mértékű visszaesése

negatívan hatott a bányászati múzeumok és kiállítások fejlődésére. Ezek valójában létüket is a bányászat áldozatkész szakmaszeretetének köszönhették. A brennbergiek ma is büszkéek településük bányász múltjára, s ezért cselekedni is képesek voltak. Az elmúlt időszak helyben gyűjthető anyagából nem kellett egyetlen darabot sem pénzért megvenni a múzeumnak, azok mind ajándékozás útján jutottak a közgyűjteménybe. A Brennbergi Kulturális Egyesület tevékenysége jelentős eszmei segítséget nyújtott ahhoz, hogy a kiállítás megszülethessen. Az, hogy a brennbergi múzeumi kiállítás mily fontos volt a helyi lakosoknak jól mutatja a megnyitón párját ritkítóan magas számban megjelent közönség is.

A kiállítás forgatókönyvét írta és rendezte dr. Körney Attila múzeumigazgató, bányászati szaktanácsadó Kromp Károly, geológiai szaktanácsadó Horváth Csaba volt. A kiállítás berendezője Bánkúti Albin volt, az ő munkáját dicséri a szakszerű, állagvédelemre és az érdekes, szép látványra egyaránt koncentráló megvalósítás. A feliratok német fordítását dr. Macher Frigyes készítette. Az anyag zömét Körney Attila gyűjtötte, és Brennberg valamint Ágfalva lakossága ajándékozta. Néhány értékes dokumentáció és tárgy kölcsönanyag, a Központi Bányászati Múzeum és a Soproni Levéltár tulajdona. A feliratok kétnyelvűek, párhuzamosan magyar és német nyelven készültek, amit a brennbergi németajkúság, de a bányászati szakma máig érezhető németnyelvűsége is indokol.

A felújított és tartalmában is megújult kiállítás természetesen jelentős mértékben őrzi a régi, mintegy 30 évet megért kiállítás anyagát, de több új darab is szerepel benne. A kiállítás felépítésében két szervezőelv figyelhető meg. Egyrészt a rendező időrendben vezeti végig a látogatót a bánya megindulásától a bezárásig, másrészt az egyes helyiségekben sor került az életmód és munkahely bemutatására is.

Találunk itt a szén 1753-as felfedezésének helyéről származó széndarabot, kalapácsot és vésőfűrőt, régi bányahatárkövet, és – nagyon helyesen – térképet is a brennbergbányai tájékozódáshoz, (Ez utóbbin a megszokottól eltérően késsel jelölték az utat. Ez természetesen nem hiba, hiszen a jelmagyarázatban pontosan szerepel, mégis kissé zavaró, Ez a szín ugyanis térképolvasó ember számára a folyóvizet jelöli.) Nagy erénye a kiállításnak, hogy sok a személyes kötődésű tárgy. Ilyen többek között Nagy János bányászkompassza, Hofer György bányamester bányász díszkardja és csákója. Igazi ritkaság az újonnan kiállított bányász személyi azonosítójának (dögcédula) fém tokja, ékkel és kalapáccsal, mely a szakmai közönség előtt is inkább csak katonai változatban ismert.

275

A brennbergbányai részvény

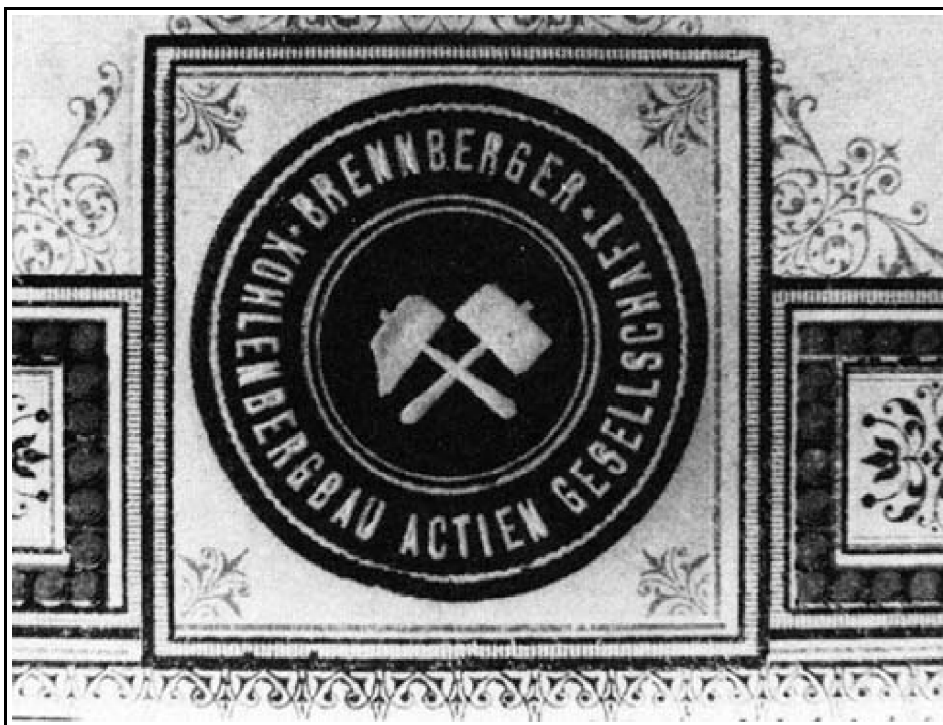
Ugyancsak először van kiállítva a munkásmozgalmi részek ellentételezésének is tekinthető régi brennbergbányai részvény is. Ez utóbbiról, minthogy a Soproni Múzeum egészen új szerzeménye, s meglehetősen ritka részvény, kicsit bővebb ismertetést érdemes nyújtani.

1881-ben lovag Dräsche Henrik halála után fia örökölte a bányabérletet, de – mivel a korabeli kutatások eredménytelennek bizonyultak – annak jogait az 1882-ben megalapított Brennbergi Szénbányászati Rt-ra ruházta át, Nagyjából ez a tőkés csoport birtokolta a bányát 1928-ig. A részvénytársaság tehát 1882-ben alakult meg, részvényeket azonban csak 1889-től bocsátottak ki. E kibocsátás valószínűleg tőkeemelést jelentett, amit a nagy aknamélyítési munkálatok tettek szükségessé, a 800 db 1000 forint-os kötvényt adtak ki, a valóságban persze ezek egy részét is egy lapon, összevonták.

A kiállított darab kétnyelvű (magyar-német), s a Brennbergi Köszénbánya Rt. bocsátotta ki Sopronban. 1889. január 2-án. A részvény sorszáma 525, s a részvénykönyv 105. lapján jegyezték be. A soproni C, ROMWALTER & SOHN ÖEDENBURG nyomdában készült, igényes és szép részvény, Neoreneszánsz stílusban készült bordó-feketeokker keretben, ennek sarkaiban dohányársárga allegorikus alakokkal és vonalas díszít-ményekkel. Fent a keretben Sopron város címere szép fekete vonalas rajzban. Sárga alaponyomatban két keresztezett ék-kalapács bányászjelvény között az 1000-es szám látható. Alul a két igazgató eredeti aláírása található.

A részvényt Lenek Viktor, az 1889-ben már halott alapító részvényes Lenek Samu fiának nevére állították ki. A köpeny hátoldalán a tulajdonos „Victor Lenc” sajátkezű aláírása olvasható. A darab különlegessége, hogy annak alsó középső részén érvényesítésre a szokásos szárazbélyegző helyett a Brennbergi Szénbányászati Rt. viaszos pecsétnyomójának [276](#)(typarium) fekete bélyegzőtintás lenyomatát alkalmazták. Ez a pecsétnyomó a Központi Bányászati Múzeum gyűjteményében megtalálható.

A pecsétnyomón a vonalkör és kettőzött vonalkör között az alábbi körirat olvasható: • BRENNBERGER• KOHLENBERGBAU ACTIEN GESELLSCHAFT. A belsejében keresztbe tett bányászékből és kalapácsból álló bányász-szimbólum látható, tipikus múlt századi megfogalmazásban. Baloldalt kapott helyet az egyik oldalról hegyezett, és ezért inkább kalapácsra emlékeztető ék, jobboldalt pedig a két végén lapos kalapács. A szerszámnyelvek a vasakhoz képest vékonyak és túlnyúlnak a vasakon. A vastagság abból adódik, hogy a pecsétviaszra készített bélyegző a lapolt látszati képet formázta, ami jól látható a lecsapott szegleteken, de a kinyomott viaszpecséten is. (Átm.: 30 mm.) A szelvényív 1904-től 1910-ig a szelvényutalvánnyal együtt megmaradt.

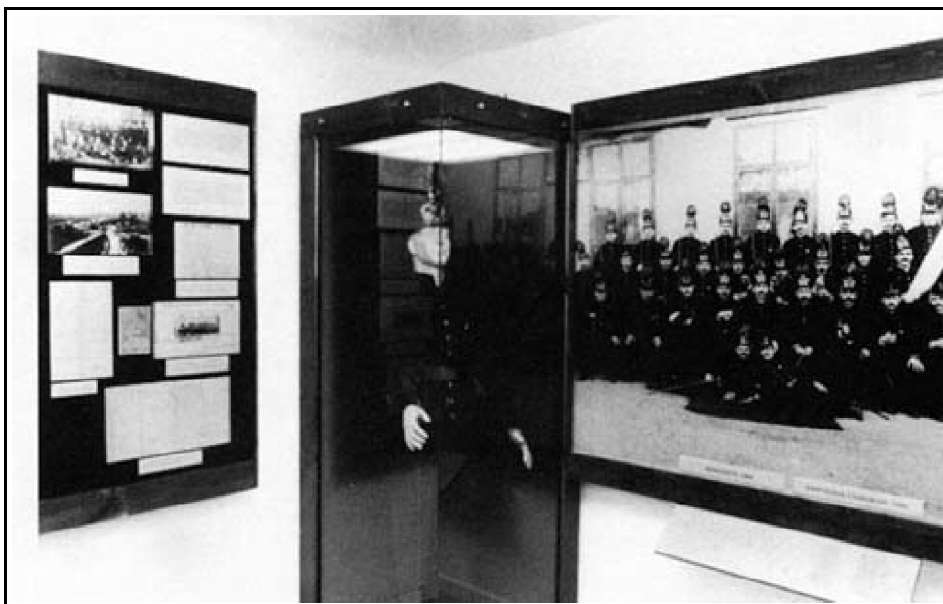

A részvény hitelesítő pecsétje

Az életmódot bemutató szobában néhány alapvető bútordarab, s bányász vonatkozású képek láthatók. Különösen érdekes a színes bányász témájú nyomtatás, s a német feliratos, kétoldalt egy-egy bányász rajzával díszített himzett falvédő. A bekeretezett bányász-egyenruhás családi fényképek a bányászélet közvetlen, emberi vonásait emelik ki.

A munkahely bemutatása fa bányabiztosítást utánozva kialakított, szénrel fedett kisebb térben történik. Itt meg kell említeni, hogy a jelenlegi kiállítás egészében jóval több munkaeszköz van kiállítva, amit jelentős mértékben újjólaj ajándékoztak a brennbergiek. Ezen a helyen különböző korú munkaeszközöket, bányászfejszét, csákányt, réselőt, szénfúró és szivattyút is kiállítottak. Itt látható – üveggel lefedve – az utolsó csille brennbergbányai szén is. Maga a vaskerekes fa csille is fontos ipari emlék, melyet egykoron fa deszkákból kialakított sínen toltak. Ez a helyiség persze kicsi és természetesen messze áll egy bányarealitásától, de a körülmények csak hangulatfestésre adtak lehetőséget. A bányahangulatát idézi a megvilágítás, két elektromos világításra átszerelt bányalámpa, egy olajmécses és egy karbidlámpa is.

277 Az utolsó szoba mutatja be a régi bányászélet társadalmi vonatkozásait, a dalárdát, a zenekart, régi bányász-egyenruhát, bányászszászlót, s bár szűkebben azt, amit azelőtt munkásmozgalomnak neveztek. Kiemelném a jó állapotú, teljes, csákóval és farbőrrel is kiegészített bányász díszegyenruha jelentőségét, bár sajnos ennek megfelelő leírását nem találom a feliratok között.

Az új brennenbergbányai kiállítás részlete a bányászegyenruhával.

A kiállítás mindent egybevetve, nagyon gazdag brennenbergbányai anyagot vonultat fel. a meglevő lehetőségeket jól kihasználva. A szépen Összegyűjtött, tartalmas anyag azonban csak publikációkkal lehet teljes. Bár a rendező a régi kiállítás kapcsán már közölt tanulmányt Brennenbergbánya történetéről, de nem írt még eddig a kiállítás darabonként is nagyon érdekes tárgyi anyagáról. Nagyon reméljük, hogy az új kiállítás apropójából végre a kiállítás egyes tárgyainak feldolgozásával is többet tud foglalkozni, és egy bőséges – lehetőleg kétnyelvű – katalógusban közreadja ezirányú ismereteit.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni könyvespolc

278 Soproni könyvespolc

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni könyvespolc / Kubinszky Mihály: Ribai M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei Ribai. M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei. In: Egyháztörténet! Vázlatok. Regnum (Essays in church History in Hungary) Budapest, 1997/1-2. 155-191. Különlenyomat.

**Kubinszky Mihály: Ribai M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei
Ribai. M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei. In: Egyháztörténet!
Vázlatok.**

Regnum (Essays in church History in Hungary) Budapest, 1997/1-2. 155-191.

Különlenyomat.

Városunk legújabbkori történetének sajátos és dicső eseménye az 1948, június 7-i tüntetés az egyházi iskolák államosítása ellen. Korunkban, amikor lépten-nyomon az erőszak és az erkölcstelenség megnyilvánulásaiba ütközünk, emlékezzünk meg azokról, akik bátran kiálltak hitükért, és ezzel a rend és az erkölcs mellett is. Az esemény a második világháborút követő ál-demokráciával szemben országos viszonylatban is jelentős ellenállás volt, amit mi sem bizonyít jobban, mint a fegyveres testületek reakciója. Ma már kevesen emlékeznek arra, hogy nemcsak vízsugárral oszlatták szét a tüntetők 2000 főre becsült tömegét, de ezt követően még a Széchenyi téren géppuskaállást is létesítettek a várható további ellenállás letörésére. Erről az eseményről, előzményeiről, a katolikus diák-önkormányzatok szervezkedéséről szülői és részben tanári figyelmeztetések ellenére emlékezik meg ez az írás,

Megszólalnak a kortársak, a szerző és az Isteni Megváltó Leányai rend emlékeit írásba foglaló nővérei (Juszticia, Aristella) mellett Polán Géza Hildebrand bencés tanár, akkori diák, Kerecsényiné Németh Marianne és Borossné Horváth Teréz, akik küldöttségben jártak a Hercegprímásnál, G-né Bellák Magdolna, egykori tanuló, Gombás László kohómérnök, akkor egyetemi hallgató és Nagy István – tavaly elhunyt – prépost kanonok. Az írás ezenkívül a tárggyal kapcsolatos részleteket közöl már korábban megjelent könyvekből, a korabeli napisajtóból. Végül ismerteti a bírósági ítéleteket. Hajlamosak vagyunk a közelmúlt eseményeivel kapcsolatban a feledésbe merülés veszélyét lebecsülni. Ez a tüntetés, mely városunk politikai történetéből a jövőben nem mellőzhető eseményt képvisel, most már lényegében meg van világítva. Fontos e helyütt erre emlékeztetni, hiszen kényszerűségből az elmúlt évtizedekben a Soproni Szemlének is el kellett hanyagolnia a legújabb kori egyháztörténelemhez is fűződő témákat. Annál inkább kell ezt most pótolnunk.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni könyvespolc / Keveházi László: Új kegyesség. Fejezetek az osztrák-magyar protestáns kapcsolatok történetéből Szerk. Nagy Márta, h. n. 1997.

**279 Keveházi László: Új kegyesség. Fejezetek az osztrák-magyar protestáns kapcsolatok történetéből
Szerk. Nagy Márta, h. n. 1997.**

Aki a múlttal foglalkozik, a jövő útját is egyengeti. Külön öröm, ha ez a jövőbe mutató történeti munka közös összefogás gyümölcseként jelentkezik. Egy ilyen könyvet üdvözölhetünk a „*Neue Frömmigkeit in Niederösterreich und Westungarn im 17. Jahrhundert*” című projekt keretében.

A könyvet három történészprofesszor írta: Gustav Reingrabner, aki a bécsi egyetem teológiai tanszékén tanít, Fabiny Tibor a budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetem tanszékvezető professzora, és Szála Erzsébet tudománytörténész, a Soproni Egyetem és a Pedagógiai Főiskola tanára, Nagy Márta, aki e könyv németül megszületett részének fordítója is, a könyv előszavában nagyszerűen összefoglalja a három tanulmányt külön-külön. Igaza van, amikor így hívja fel a figyelmet a könyv tartalmára: „*Sokat menthetnek belőle a történelem és teológia-szakos egyetemi hallgatók is (ezt a kört kibővíteném mindazokra, akik szívesen foglalkoznak a történelemmel): ők a 17. századi tanulmányaikat magyar nyelven itt először hozzáférhető tudással egészíthetik ki és pontosíthatják.*”

Engedtessek meg nekem a könyvet úgy megízleltetni és bemutatni, hogy nem a három tanulmányról szólok

külön, inkább azt emelném ki, ami a három tanulmányban közös, s így jelentős lehet számunkra.

Közös „nyugtalan korról” – közös múltról és sorsról tanúskodnak egyaránt a tanulmányok. A reformáció természetesen már előbb jelentkezett az egész érintett területen. Ausztria különböző területein sorban megszülettek a „*reformációs bizottságok*”, amelyek valójában az ellenreformáció szolgálatában álltak. Így született meg különösen Ausztriában a „Nikodémus-lét”, a „titkos evangélikusok egyes csoportjai”, más szóval: „*az evangélikus csoportosulások egy furcsa, lelkészi szervezet nélküli... formája...*”. Mégis: ez a sok helyen titokban vallott és Őrzött hit elmélyült – olvassuk, s ez a későbbi Burgenlandra nézve különösen is érvényes, ahol nem is volt annyira titkos. Kell-e itt sokat beszélni arról, amit ugyanerről a korról a másik két tanulmány ugyanígy leír? Hogyan folyt a küzdelem a főúri családokért, hogyan küzdöttek a nyugatdunántúli városok az evangélikus gyülekezetek fenntartásáért és megmaradásáért? Ennek a közös sorsnak kiugró példája az 1621-es mészárlás Csepregben, amelynek 1223 vértanúja volt. Ugyanerről a sorsról ír a soproni tanulmány is, amikor ugyanebben az időben „el kellett bocsátani” a lutheránus prédikátorokat.

A könyv tehát nemcsak közös területet, közös időszakot, hanem a megpróbáltatás közös múltját is feltárja a „protestáns kapcsolatok történetéből”.

A literatúra és spiritualitás összefüggése a második közös vonás. Ebben a nyugtalan korban „belső békességet a kultúra művelése és a kegyesség gyakorlása nyújthatott” – írja Fabiny Tibor. De ugyanerről szól az osztrák tanulmány is. Igaz, „a hit hallásból van” – írja Pál apostol, de a könyv azt a gondolatot támasztja, hogy történhet ez olykor [280.](#) „olvasásból” is. Mindhárom tanulmány erre is bőséges példát szolgáltat. Az osztrák részen is – az említett okból – fontosak lettek a traktátusok, levelek.

Külön érdekes ebből a szempontból Josef Schaitberger „bányász lutheri meggyőző-sű pietistává válása”, – története és nagy szolgálata is Ausztriában. De utalhatok a nyugat-magyarországi főúri családok szolgálatára is, amikor nyomdákat állítottak, iskolákat hoztak létre. És arra a tényre, hogyan jelentek meg az itteni városokban egymás után a könyvek, hogyan lettek ezek a városok a nyugat-magyarországi egyházi és kulturális élet centrumaivá. S ugyanez domborodik ki Sopron történetével kapcsolatban is, nem lehet mondani, hogy mint „csepp a tengerben”, mert Sopron már ekkor sem „csepp” volt egyházunk életében. De érdekes és fontos, ahogyan itt a lelkészi és tanítói szolgálat egymásmellettiségéről, összefonódottságáról olvassunk. Talán érdemes volna mindhárom tanulmány e vonatkozását könyvtártörténeti kutatással folytatni.

S valóban „új kegyesség” született ebben a korban és az előbb vázolt úton. Az új kegyesség egyik jellemzője: megjelennek felelősen a világiak a lelkészek mellett. Sokszor helyettük is! Ahogyan legalábbis az osztrák tanulmányban olvassuk. De ugyanezt a folyamatot láthatjuk a magyar nyugat-dunántúli területről is. Az egyház, talán pontosabban az evangélium és kultúra ügyét főúri családok hordozzák, majd megjelenik a polgári réteg a városokban, mint egyházat hordozó erő. Talán éppen ez a 17. század és az új kegyesség egyik lényeges vonása.

Megint utalok itt mindkét magyar tanulmányban említett ragyogó tényre: Lackner Kristóf polgármester életére és szolgálatára. Így születnek most már a nyomdák és iskolák, így erősödik az evangélikus egyház minden „nyugtalanság” ellenére. Így lesz a későbbi Burgenlandot is magába foglaló Nyugat-Magyarország a lutheránizmus egyik centruma: innen indul ebben a korban a katolicizmussal szembeni vitairódalom, és innen indul a reformáció két ágának szétválása is.

Ennek az új kegyességnek „virágzását” mutatja be a soproni tanulmány, amikor a városi tanács „felügyeli”

és segíti a lelkeszi szolgálatot. Ez az új kegyesség voltaképpen átmenet a lutheri ortodoxiából a „lutheri” pietizmus felé, talán megkockáztathatjuk: a kettő értékes keveredése ez.

Aki a múlttal foglalkozik, a jövő útját is egyengeti, Köszönjük a három történész „egybehangzó” és alapos munkáját, a Metronóm könyvek kiadásában egybekötött három tanulmányt. Reméljük, jövője is lesz ennek a múlttal foglalkozó összefogásnak, s lesznek, akik folytatják a közös múlt tanulmányozását, mert érdemes. És reméljük, hogy ez a közös múlttal foglalkozás így a jövő útja is lesz, a közös jövő felé egyengeti az utat. Ebben a jóreménységben ajánljuk jó szívvel a könyvet olvasásra, okulásra és tanulásra is.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni könyvespolc / Askercz Éva: Székely Zoltán: A Cziráky ősgaléria Xantus János Múzeum Győr, 1997.

**281 Askercz Éva: Székely Zoltán: A Cziráky ősgaléria
Xantus János Múzeum Győr, 1997.**

A győri Xantus János Múzeum „Artisticum et Historia” kiadványsorozatának 3. füzeteként jelent meg Székely Zoltán művészettörténész tanulmánya. Az ősgaléria tulajdonképp az ősök galériája, a 17-18. században szokásos képsorozatot jelent, amelyben a családtagok képeit gyűjtötték össze a kastélyok termeiben. Ezen túlmenően egy sajátos ábrázolási típust is jelent, mint azt a tanulmányból, s a legutóbbi évek vonatkozó kutatásaiból ismerhetjük.

A dénesfai Cziráky kastélyból 1951-ben kerültek a tanulmányban ismertetett festmények sok más egyéb műtárggyal együtt a győri Xantus János Múzeumba, s ezen képek közül 27-ről állapítja meg a szerző minden kétséget kizáróan azt, hogy a Cziráky család ősgalériájához tartozott. A képek keletkezése 200 évet fog át, és tartalmazza a Cziráky ősökön kívül a velük házasságra lépett arisztokrata famíliák tagjainak képeit is, így a Barkóczy, Pálffy, Széchenyi, Zichy családok tagjainak 18. és 19. században festett képeit is.

A gondosan elkészített tanulmány első fejezetében a Cziráky család történetét dolgozza fel a család birtokviszonyainak, társadalmi helyének, szerepének ismertetése mellett figyelve a helyzetüknek megfelelő reprezentációs szokásaikra is. Külön fejezetben tárgyalja az ősgaléria képtípus ismertetését, és a Cziráky család ősgalériája kialakulásának történetét. A családtagok képi reprezentációs szokásait társadalmi helyzetük függvényében tárja elénk.

Természetesen sok szó esik a különböző időben keletkezett képek festőiről, a típus képeinek változó stílusáról. Befejezésként tudományos katalógusban közli az egyes képekre vonatkozó adatokat, mester és keletkezéstörténeteket és stilisztikai összefüggéseket.

Az imponálóan gazdag apparátussal dolgozó ifjú kutató munkájából a család történeti szerepe mellett így bontakozik ki a 18. és 19. századi portréfestészet egy sajátos ágának művészettörténeti képe, a hazai festészettel való összefüggései.

De van a kötet megjelenésének muzeológiai vonatkozása is, és pedig az az út, amely csaknem 50 éve kezdődött a képek „államosításával”, s amely e kötetrel fontos állomásához érkezett a képek helyének, szerepének, a róluk való tudnivalóknak összefoglalásával. A tanulmányból az is kitetszik, milyen feladatai vannak az érdemi muzeológiának a begyűjtött műtárgyakkal az Őrzésen túl.

Ez a nagyközönség által alig ismert muzeológiai tevékenység is megmutatkozik e kötetrel, a tudományos

eredmények közlésén túl.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni könyvespolc / Flórián Mária: Domonkos Ottó: A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630-1838. Bibliotheca Humanitatis Historica A Museo Nationali Hungarico Digesla. Sorozatszerkesztő: Németh Gábor. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest, 1997. 356 oldal.

282 Flórián Mária: Domonkos Ottó: A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630-1838.

Bibliotheca Humanitatis Historica A Museo Nationali Hungarico Digesla. Sorozatszerkesztő: Németh Gábor. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest, 1997. 356 oldal.

A viseletekről általában olyan ábrázolásokat ismerünk, amelyek felöltve, használat közben mutatják a ruhadarabokat. Domonkos Ottó könyve, a készítő, a szabók szempontjából, az előzőektől eltérő rálátást nyújt a viselettörténetre. Kötete a történeti Magyarország területéről a megrendelésre dolgozó váltómíves szabócéhek mesterremek-mintakönyveit teszi közzé, A viseletkutató a szabásrajzok révén pontos felvilágosítást kap egyes öltözetdarabok szerkezetéről, ugyanakkor bepillantást nyer a céhes mesterség, a szabók műhelyébe.

Bár történeti szabásmintákat korábban is idéztek, így Diderot Encyclopedie-ja is, a szabásminták, a viselettörténetnek e legeklektánsabb – a főúri és polgári divatáramlatok legapróbb részleteit és ezeknek változását is követő – forrástípusa felé csak századunkban fordult fokozott figyelemmel a nemzetközi viseletkutatás, Egyrészt kiadtak -mint pl. Max Tilke vagy Norah Waugh – régi öltözetdarabokról készített szabásmintagyűjteményeket, másrészt a legkorábbi ismert, 16. századi spanyol, Alcega-féle mintakönyv mellé sorra feltárták a nyugati európai, legújabbban a közép-európai, így az osztrák, cseh, svájci, lengyel szabásminta-könyveket is.

Domonkos Ottó – a kézművességgel, a céhes mesterségekkel, céhes étellel, az öltözködési iparokkal kapcsolatos kutatásai kapcsán – az 1950-es évek elején figyelt fel egy, a Soproni Múzeumban őrzött, 1679-ben készült mesterremek-mintakönyvre, és ekkor kezdte meg a szabók mintakönyveinek Összegyűjtését. A már korábban is idézett, az Iparművészeti Múzeumban őrzött kassai, kisszebeni és nagyszombati szabásminták mellé felkutatta a szepesbélai, pozsonyi, soproni, győri és gyöngyösi mintakönyveket és az esztergomi, váci, egri remek-előírásokat. Mint a felsorolás mutatja, Domonkos Ottó több évtizedes kutatómunkája az egykori királyi Magyarország területén volt eredményes. Ott zavartalanul fejlődtek a váltómíves szabócéhek, és ezért ott találhatta meg a 17-18. századi remek-mintakönyveket. A háborgatott hódoltsági területen ilyenek nem készültek vagy nem maradtak fenn, a szerző erőfeszítései ezen az országrészen eredménytelenek maradtak. A Domonkos Ottó által közzétett gyűjtemény napjainkban teljesnek mondható. Domonkos Ottó törekedett is a teljességre. Az anyaggyűjtés során kilátástalannak látszó helyzetekben is győzött türelme, kutatói elszántsága, pl. amikor a poprádi Okresni Archív levéltárosát kellett megnyernie, hogy ne engedje dolgvégezetlenül hazatérni a szepesbélai rajzok nélkül. A kiadás szempontjai között is fontosnak tartotta, hogy a teljes, ma rendelkezésre álló forrásanyagot közlétegye: gyűjteményében a többször kiadott mintakönyvek (pl. a kassai céh négyszer meghosszabbított mintakönyve), a töredékek, vagy éppen az elveszettekről tudott adatok (esetenként csak a rémekelőírás

maradt meg) is megtalálhatóak.

283A kötet ismerteti azokat a történelmi, társadalmi körülményeket, amelyek között a remek-mintakönyvek létrejöttek. Ismerteti a szabóremeklés eszközeit, a szabásmintakönyvekben említett anyagféleségeket, a remekmunka elfogadásának rendjét, a mesterlakomát. Témáit eddig kevésbé vagy egyáltalában nem ismert metszetekkel, tárgyfotókkal illusztrálja.

Domonkos Ottó a váltómíves, vagyis megrendelésre dolgozó szabócéhek történetének ismertetése után, a statútumaik, protokollumaik és más dokumentumaik alapján, foglalkozik más, a ruházkodással foglalkozó mesterségek művelőinek, például a vásármíveseknek, zubbonyosoknak, német és szoknyaszabóknak tevékenységével is. Maguknak a mintakönyveknek bemutatása lelőhelyük, állapotuk, terjedelmük ismertetésével kezdődik, ezt követik az egyes mintalapok szöveges magyarázatai az eredeti sorrendben, és ezután jelennek meg a mintakönyv lapjai. A többször is kiadott mintakönyvek a kötetben időrendben sorakoznak fel,

A mintakönyvekből megismerhetjük a múzeumi gyűjteményekben őrzött vagy csak írott forrásokból, hagyatéki leltárakból, árszabásokból ismert öltözetdarabok szerkezetét, azaz szabását. Megtudhatjuk, hogy egy-egy öltözetdarabhoz mennyi szükséges a különféle minőségű, szélességű anyagokból, esetenként azt is, egy adott anyagféleségen hogyan célszerű a szabásmintát elhelyezni. A magyarázó szövegek segítségével megtudhatjuk, hogy például egy szabásmintaként megjelenő mente egyházi vagy városi, polgár emberhez, iparoshoz illet-e, hogy a szűr vagy a boroszlói posztóból, csuklyával szabott köntös csak pórnak és barátnak készült, vagy hogy mi volt a különbség a ráncos és sváb szoknya között. Nyomon követhető, hogy az egyházi öltözetdarabok változatlanságához képest egyes polgári ruhafélék szabása hogyan változott, követte a divat alakulását.

Csupán néhány, szembetűnő tanulságot emeltem ki a kötet iránti figyelem felkeltésére. A forráskiadvány azonban ezeknél sokkal több: a művelődéstörténet, szorosabban a viselettörténet kincsesbányája, a hazai és az összehasonlító viseletkutatás számára nélkülözhetetlen gyűjtemény, ami közelebb visz bennünket saját történeti öltözetdarabjaink megismeréséhez, az öltözködéssel kapcsolatos fogalmak immár képileg is azonosítható, pontos definiálásához. A hazai viseletkutatást pedig felzárkóztatja a tőlünk nyugatabbra folyó kutatás lehetőségeihez. Mindezt Domonkos Ottó egy teljes tudományos életműjén átnyúló, következetes gyűjtő és feldolgozó munkájának köszönhetjük.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Soproni könyvespolc / Macher Frigyes: 100 Jahre Karfreitagsaufführungen der „Sieben letzten worte des Erlösers Am Kreuze” Szerk. Elisabeth Hübner, Eisenstadt, 1998., 32 o.

284**Macher Frigyes: 100 Jahre Karfreitagsaufführungen der „Sieben letzten worte des Erlösers Am Kreuze”
Szerk. Elisabeth Hübner, Eisenstadt, 1998., 32 o.**

A kis könyvecske annak a világviszonylatban is páratlan hangverseny-sorozatnak állít emléket, amelyet a Soproni Zeneiskola néhai tanára, Zupancic Miklós Károly indított el 1898. április 8-án, nagypénteken. Kismarton polgármestere, Ing. Alois Schwarz beköszöntő szavai után a zenemű egyes tételeinek ismertetése következik, majd egy rövid történeti áttekintés Haydn életéről és a mű keletkezéséről, annak különböző

feldolgozásairól. A kismartoni előadás kezdettől fogva mind a mai napig a vonósnegyes változatot adta, ill. adja elő, az egyes szólamokat többször megerősítve, az egyes tételeket (szonátákat) az oratóriumi változatból átvett négyszólamú korálok egészítik ki. A következőkben 1898-1929, 1930-1948 majd 1949-1996 és 1997-től időrendi beosztásban tárgyalják a szerzők a hangversenyek történetét. Az első időszak Zupancic 1929. 11. 13-án bekövetkezett halálával zárul.

A második időszakot Hoffer Ottó és Klafsky Henrik fémjelzik, akik a soproni H-M-B Club (Haydn-Mozart-Beethoven Club) tagjaival biztosították a hangversenyek folytatását. Megtudjuk a könyvecskéből, hogy Klafsky Henrik szavát adta mesterének és barátjának a kismartoni nagypénteki hangversenyek folytatására. 1930-ban ő helyeztetett el emléktáblát a kismartoni Hegyi templom kórusán; MEMÓRIÁM NIC. CAR. ZUPANCIC conditoris societatis musicalis Soproniensis „Haydn-Mozart-Beethoven Club” qui per XXXIII annos exponebat in hoc choro Oratórium Josephi Haydn „Septem Verba Salvatoris, ” MCMXXX. (A soproni sajtó többször is megemlékezett az előadásokról 1930, 1931, 1933, 1934, 1935 és 1937 években.)

Csak egyszer, 1945-ben nem tudtak Eisenstadtba (Kismarton) kizarándokolni a soproni zenészek. Ekkor Sopronon át vonult a front. De már 1946-ban, majd 1947-ben és 1948-ban újra felhangzik a „Hét szó” a soproni zenészek előadásában a Bergkircheben (Hegyi templom). 1949-ben már nem kaptak engedélyt kiutazásra a soproni zenészek. Klafsky táviratban kérte fel a „Hübner-fiúkat” a hangverseny megrendezésére. 1963. júniusában volt csak lehetősége a soproni zenészeknek, hogy ismét kiutazzanak Kismartonba, megkoszorúzták az emléktáblát és eljátszották a „Hét szó” utolsó tételét. A harmadik időszak sajnos már nem kapcsolódik Sopronhoz, hiszen 1949 óta Hübner Vilmos vezette haláláig, 1996-ig, a rendezvényt. 1980 óta Hübner Vilmos gyermekei) Wilhelm Alexander (cselló) és Elisabeth (ének) is közreműködnek. A kórust felesége, Lydia szervezte, aki maga is a bécsi állami opera kórusának tagja. A zenészek elsősorban a bécsi filharmonikusok tagjai.

A negyedik időszak, 1997-től. A folytatásért ettől kezdve Dr. Wilhelm Alexander Hübner, Hübner Vilmos fia felelős, aki 1980 óta csellósként vett már részt a rendezvényeken. A továbbiakban Zupancic M. K., Hoffer Ottó, Klafsky Henrik (mind soproniak), majd Zupancic gyermekeinek Wilhelm C. Zupancic (Willy I.) Walburga Zupancic, [285](#)Nicolaus P. Zupancic (Niko I.), Nikolaus Hübner (Niko II.), Margarethe Hübner, Wilhelm Hübner (Willy II.). Wilhelm Alexander Hübner és a mai művészeti vezető Rainer Honeck rövid életrajza következik. A könyvet az eddig elhangzott hangversenyek évenkénti felsorolása zárja, megadva a résztvevők neveit.

A borítólapon 2. és 3. oldalán Zupancic eredeti feljegyzésének facsimiléjét találjuk az első előadásról. A kiadványban számos képet találunk, amelyeken a régi soproni zenei élet ismert szereplőit ismerjük fel.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Közlemények

Közlemények

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Közlemények / Közlemény: A Házi Jenő Honismereti Alapítvány jelentése

Közlemény: A Házi Jenő Honismereti Alapítvány jelentése

A Házi Jenő Honismereti Alapítvány ezúton mond köszönetet mindazoknak, akik 1996. évi adójuk 1 százalékával támogatták tevékenységét. A beérkezett 46 062 forintból az alapítvány Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái II. 1555-1569 Sopron, 1997. című munkájának nyomdai költségeit és Dr. Horváth Zoltán: Sopron szabad királyi város vagyonos polgárságának gazdasági és társadalmi szerepe a város életében 1828-1914 című munkájának technikai szerkesztését (begépelés, szerkesztés) támogatta.

dr. Turbuly Éva, a kuratórium elnöke

Sopron, 1998. szeptember 1.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Közlemények / Közlemény: A Soproni Levéltár jelentése

Közlemény: A Soproni Levéltár jelentése

A Soproni Levéltár ezúton mond köszönetet mindazoknak, akik 1996. évi adójuk 1 százalékával támogatták tevékenységét. Az intézmény a beérkezett 11 291 forintot az Office '97 számítógépes programcsomag megvásárlásához használta fel.

dr. Turbuly Éva, levéltárigazgató

Sopron, 1998. szeptember 1.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Közlemények / Közlemény: A Soproni Múzeum Alapítvány jelentése

286 Közlemény: A Soproni Múzeum Alapítvány jelentése

Az alapítvány (székhelye: Sopron, alapítási éve: 1990, nyilvántartási száma: 80., adószáma: 19111579-1-08) 1997-ben az adófizető polgárok adományaként (a szja. 1%-a) 192 564,- Ft támogatásban részesült. Ezt az összeget a Soproni Múzeum 1848-as emlékkiállításának rendezésére (megnyílt 1998. március 15-én) és a múzeum újkori kőtárában lévő régi színházi szoborcsoport restaurálására (még befolyezetlen munka) fordította. A támogatást a múzeum és az alapítvány kuratóriuma nevében hálásan köszönöm.

dr. Környei Attila titkár, múzeumigazgató

Sopron, 1998. szeptember 1.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Közlemények / Közlemény: Az Országos Széchenyi Kör jelentése

Közlemény: Az Országos Széchenyi Kör jelentése

Az egyesület (székhelye: Nagycenk, alapítási éve: 1982., nyilvántartási száma: 310., adószáma: 19759252-1-08) 1997-ben az adófizető polgárok adományaként (a szja. 1%-a) 488 034,- Ft támogatásban részesült.

Ezt az összeget egyenlő arányban elosztva az erdélyi és vajdasági ifjak nyári képző táborára, a Kör Ifjúsági Szárnyának Óbecsén megtartott táborára és közgyűlésére (mindkettő még 1997-ben) és a Széchenyi István Népfőiskola 1998 februári tanfolyamára fordította. A támogatást az egyesület tagsága és elnöksége nevében hálásan köszönöm.

dr. Környei Attila titkár

Nagycenk, 1998, szeptember 1.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Közlemények / Közlemény: A Széchenyi István Múzeumi Alapítvány jelentése

Közlemény: A Széchenyi István Múzeumi Alapítvány jelentése

Az alapítvány (székhelye: Nagycenk alapítási éve: 1991., nyilvántartási száma: 460., adószáma: 18526097-1-08) 1997-ben az adófizető polgárok adományaként (a szja. 1%-a) 129 476,- Ft támogatásban részesült.

Ezt az összeget a Széchenyi István Emlékmúzeum 1998. május 18-án megnyitott „Képek a magyar reformkorból” című kiállításának megrendezésére és a kiállítás katalógusa nyomdaköltségeire fordította. A támogatást az alapítvány kuratóriuma nevében hálásan köszönöm.

dr. Környei Attila titkár, múzeumigazgató

Nagycenk, 1998. szeptember 1.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Közlemények / Közlemény: Az Ikvai Nándor Múzeumi Alapítvány jelentése

287 Közlemény: Az Ikvai Nándor Múzeumi Alapítvány jelentése

Az alapítvány (székhelye: Sopron, alapítási éve: 1992., nyilvántartási száma: 253., adószáma: 19111445-1-08) 1997-ben az adófizető polgárok adományaként (a szja. 1%-a) 13 239,- Ft támogatásban részesült. Ezt az összeget néprajzi gyűjtemény megvásárlására fordította, amennyiben 50 000, – Ft-tal támogatta a Soproni Múzeum vásárlását. A támogatást az alapítvány kuratóriuma nevében hálásan köszönöm.

Sopron, 1998. szeptember 1.

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Levélszekrény

Levélszekrény

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Levélszekrény / A Kitaibel cikk kapcsán

A Kitaibel cikk kapcsán

Dr. Sziklai O. professzor (Vancouver, University of British Columbia, Faculty of Forestry) hívta fel figyelmünket a Szemle 1998/2. számának 156. és 167. oldalán Kitaibel Pál iskoláztatásával kapcsolatban leírt két megállapítás közötti ellentmondásra, Természetesen Andrassy Péter és Hoczek László újabb kutatások alapján közzétett eredményeit tekinthetjük mérvadónak, Olvasónk megjegyzését ezúton is köszönjük,

1998. LII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Askercz Éva művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

de Chevins, Marie-Madeleine egyetemi adjunktus, 76. rue Saint-Balsème, F-10700 Le Chene, Franciaország

Dr. Flórián Mária néprajzkutató, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 1014 Bp., Országház u. 30.

Güntner Péter történész, ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, 1364Bp., Pf, 107.

Keveházi László ev. lelkész, egyháztörténész, 9730 Kőszeg, Malomárok 23.

Dr. Kovács József László ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8.

Dr. Környei Attila múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Dr. Köves Elemér ny. okl. fémkohómérnök, 1137 Bp., Katona J. u. 41.

Dr. Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kőkényes köz 3.

Dr. Macher Frigyes ny. mérnök, tudományos tanácsadó, Központi Bányászati Múzeum, 9400 Sopron, Templom u. 2.

Dr. Nikolics Károly c. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kis J. u. 1.

Sasfi Csaba történész, ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, 1364 Bp., Pf. 107.

Sedlmayr János építész. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1250 Bp., Pf.

Dr. Szála Erzsébet tudománytörténész, főigazgató, Benedek Elek Pedagógiai Főiskola, 9400 Sopron, Ferenczy J. u. 5.

Szemán Attila régész-muzeológus, Központi Bányászati Múzeum, 9400 Sopron, Templom u. 2.

Dr. Turbuly Éva levéltárigazgató, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Hermann E: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig, München 1973, 90; Mályusz E., Egyházi társadalom a középkori Magyarországon, Budapest 1971, 275; Pásztor L., A magyarság vallásos élete a Jagellók korában, Budapest 1941, 6–9.

2 (Megjegyzés - Popup)

Harsányi A., A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt, Debrecen 1938, 317–321; Karácsonyi J., Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, 2 vol., Budapest 1923–1924, passim.

3 (Megjegyzés - Popup)

Kivéve Pásztor, A magyarság..., 6–9, aki néhány adalékot közöl e kapcsolatok igen homályos képéről.

4 (Megjegyzés - Popup)

A kérdés egyfajta első közelítése előkészületben van, és előreláthatólag 1999-ben jelenik meg a Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung c. folyóiratban „Clercs de paroisse et frères mendiants dans les villes hongroises à la fin du Moyen Age: coopération ou concurrence?” címen.

5 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi J., Szent Ferencz rendjének ..., 251-252.

6 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., Sopron középkori egyháztörténete, Sopron 1939, 18-19 és 171-172.

7 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron...*, VI.

8 (Megjegyzés - Popup)

Holl I., „The Development and Topography of Sopron in the Middle Ages”, in: Gerevich L. (szerk.), *Towns in medieval Hungary*, Budapest 1990, 98; Házi J., *Sopron ...*, 19-21 és 197-198.

9 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 157; Csatkai E.-Dercsényi D., *Sopron és környéke műemlékei*, Budapest 1953, 100.

10 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 157.

11 (Megjegyzés - Popup)

Nem idézhetjük itt az ezt kimutató összes monográfiát. Általános áttekintésül ld. M.-M. de Cevins, *L'Eglise dans les villes hongroises aux XIVe et XVe siècles*, Doktori értekezés, Université de

Paris-Sorbonne, 1995 (kézirat), 1.vol., 104-130 és „A plébániák és a városi környezet. Plébániatemplomok a 14. és 15. századi magyar városokban”, *Aetas* 1991 n° 3-4, 62-64.

12 (Megjegyzés - Popup)

A Szent Mária Magdolna, majd a Szent Péter mártír templomra vonatkozóan a 15. század elejéig ld. Kubinyi A., „Topographic Growth of Buda up to 1541”, in *Nouvelles Etudes Historiques* – XII. S.I.S.H. 1965, 138-139.

13 (Megjegyzés - Popup)

A Szent Jakab templomra vonatkozóan az 1380-as vagy 1390-es években ld. Jakab E., *Kolozsvár története*, I, Buda 1870, 362.

14 (Megjegyzés - Popup)

A Szent Katalin templomra vonatkozóan, egy 1526-os oklevél alapján, ld. M.Matunak, *Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice*, Kremnica 1928, 282.

15 (Megjegyzés - Popup)

Kubinyi A., in Gerevich L. (szerk.), *Budapest története*, Budapest 1973, 149-150.

16 (Megjegyzés - Popup)

V.Bucko (szerk.), *Reformné hnutie v arciviskupstve ostrihomskom do r.1564. Reformatio in archidioecesi Strigoniensi ad a.1564*, Bratislava 1939, 219.

17 (Megjegyzés - Popup)

Nem a Szent Jakab, hanem a Szent Péter templom számára, melynek papja 1455-ben keresztelt, 1466-tól pedig saját plébánia körzettel rendelkezett. Jakab E., *Kolozsvár ...*, I, 448.

18 (Megjegyzés - Popup)

Holl I., „The Development ...”, 98; Házi J., *Sopron ...*, 19-21 és 197-198.

19 (Megjegyzés - Popup)

M.-M. de Cevins, *L'Eglise...* 1, 213.

20 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 172; Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, 251.

21 (Megjegyzés - Popup)

Mohl A., *A soproni Szent György templom és plébánia rövid története*, Győr 1926, 5. Ez a kápolna nem volt plébánia a középkorban: még a 15. század végén is a Szt. Mihály templom plébánosa látja el a vezetését. Házi J., *Sopron ...*, 227-228.

22 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, passim.

23 (Megjegyzés - Popup)

Magyarország tekintetében megemlítendő, hogy 1256-ban VI. Sándor pápa erőfeszítéseket tett a világi és a rendi papságnak a lelkipásztori tevékenység vonatkozásában kiálló ellentétének elsimítása érdekében, hivatalosan elismerve, hogy a világi hívek eleget tehetnek vasárnapi misehallgatási és húsvéti szentáldozási kötelezettségüknek a ferences templomokban is, továbbá hogy joguk van oda is temetkezni. Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 19; Házi J., *Sopron ...*, 189, Kubinyi F. (szerk.), *Magyar történelmi emlékek. Monumenta Hungariae Historica* I, Pest 1876, 31 nyomán. A későbbiekben visszatérünk ennek a szabályozásnak a részleteire és magyarázatára.

24 (Megjegyzés - Popup)

A magyar városok vallási privilégiumaira vonatkozóan ld. (az újabb tanulmányok közül) Fügedi E., „Középkori magyar városprivilegiumok”, *Tanulmányok Budapest múltjából* 1961, 17-104; Kubinyi A., „Egyház és város a későközépkori Magyarországon”, in: *Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára*. Budapest 1994. 74-87; M.-M. de Cevins, „Relations de dépendance spirituelle entre corps de ville et églises paroissiales en Hongrie au bas Moyen Age”, *Revue d'Histoire Ecclésiastique* vol. XCII (1997), n° 2, 395-418.

25 (Megjegyzés - Popup)

Csizmadia A., *A magyar városok kegyurasága*, Győr 1937, 101, Fügedi E., „Középkori magyar...”, 74; Házi J., *Sopron...*, 10.

26 (Megjegyzés - Popup)

Csizmadia A., *A magyar ...*, 11; Házi J., *Sopron...*, 11. Ezt a jogot 1515-ben ismét megerősítették.

27 (Megjegyzés - Popup)

...quod ipsi [cives civitatis Soproniensis] eligendi, conservandi et deponendi quemcumque voluerint plebanum, habent facultatem. Idézi Házi J., *Sopron ...*, 11.

28 (Megjegyzés - Popup)

Nevezetesen ebben az esküben az új plébános ígéretet tett arra, hogy megszerzi a városi hatóságok hozzájárulását, mielőtt bármilyen intézkedést tenne a plébániaegyház világi javait illetően.

29 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 8-10.

30 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 20-21.

31 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 31-32.

32 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 203.

33 (Megjegyzés - Popup)

E ritka elhelyezkedés lehetséges okairól ld. Házi J., *Sopron ...*, 4-5. Az időközben végzett régészeti kutatások bebizonyították az ispáni váron kívüli korai települések meglétét, amelyek egyikének a Szt. Mihály templom a plébániája volt. (a szerk.)

34 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 5.

35 (Megjegyzés - Popup)

Holl I., „The Development ...”, 100 (térkép).

36 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., „Az 1379. évi soproni telekkönyv”, *Soproni Szemle* 12 n° 2 (1958), 109.

37 (Megjegyzés - Popup)

Szabó I., „Magyarország népessége az 1330-as és 1526-os évek között”, in: Kovacsics J.(szerk.), *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig*, Budapest 1963, 96-97.

38 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron...*, 173-177. Ez az anyagi segítség kétségkívül megérte a soproni polgároknak, hogy a rend tagjainak imáiba foglaltassanak, az 1409-es segesdi tartományi gyűlésen hozott döntések értelmében. Házi J (szerk.), *Sopron szabad királyi város története*, t.I, vol.2, Budapest 1921, 15. Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 252 összefoglalja e dokumentum tartalmát, 1405-re keltezve, melyet a soproni Városi Levéltárban őriznek.

39 (Megjegyzés - Popup)

1450-ben a soproni tanács egyszerre írt a székesfehérvári városi tanácsnak, valamint az ottani ferences kolostor gvárdiánjának, egy 16 forint értékű *breviárium* megtalálásának érdekében, melyet a soproni kolostornak Fehérvárott elhalálozott gvárdiánja vitt magával. Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 252; Házi J., *Sopron ...*, 173-174.

40 (Megjegyzés - Popup)

Csak 1508-tól, vagy méginkább 1519-től, mikor egy növekvő antiklerikális közegben egyébként olyan intézkedéseket kezdenek hozni, melyek fékezni hivatottak az egyházi intézményeknek adott adományokat,

igazolható, hogy a városi tanács egy világi gondnokot (*Kirchenvater, Klostervater*) helyezett a kolostorba, kötelezve őt arra, hogy egy részletes számadást készítsen. Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 253; Házi J., *Sopron ...*, 44 és 176-177.

41 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 173.

42 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 252; Házi J., *Sopron ...*, 174.

43 (Megjegyzés - Popup)

Holl I., „The Development ...”, 102 és 100 (térkép).

44 (Megjegyzés - Popup)

Kétségtől ez az oka annak, hogy mindezekig Magyarországon senki sem kutatta a plébániai papság és kolduló barátok kapcsolatának részleteit.

45 (Megjegyzés - Popup)

Bullarium Franciscanum, VI, 296. Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 251 összefoglalja a tartalmát.

46 (Megjegyzés - Popup)

Ezt az oklevelet Házi J. (szerk.), *Sopron ...*, t.I, vol.3, 182-183 n° 217 közli.

47 (Megjegyzés - Popup)

Kiadatlan oklevél. Soproni Városi Levéltár, Lad. I et.A fasc.1 n° 10. Tartalmát összefoglalta Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 253 és Házi J., *Sopron ...*, 19.

48 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/5, 254–255. Házi-féle okmánytárra hivatkozás Sopr Okl. formában, mint az 1. szám cikkeiben.

49 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 172; Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 251 adománylevélként beszél róla, melyet (amint említettük) 1250-re keltez.

50 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/1, 305–6., 363–5., 397–9., 411–3.

51 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 44 és *SoprOkl. II/5*, 254-255.

52 (Megjegyzés - Popup)

Karácsony J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 205-206; Harsányi A., *A domonkosrend ...*, 320; Breznyik J., *A selmecebányai ágost.hítv. Evangélikus egyház és lyceum*, Selmecebánya 1883, 37-38.

53 (Megjegyzés - Popup)

Mályusz E., *Egyházi ...*, 120-121 és 130-136.

54 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 7-8 és 25. Emlékeztetni kell, hogy ebben az időben évi 30 forint jövedelem tisztos megélhetést biztosított, és hogy a kis- és középnemesség tagjai (egy közepes méretű birtok esetében) évi 60-80 forint jövedelemre számíthattak.

55 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 251 a *Bullarium Franciscanum* (VI, 296) alapján; Házi J., *Sopron ...*, 172.

56 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 253.

57 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. I/3, 183.

58 (Megjegyzés - Popup)

Gaudemet, J., *Le gouvernement ...*, 292; Hourlier, J., *L'âge classique (1140-1378). Les religieux.*, in: Le Bras, G. (szerk.), *Histoire du droit et des institutions de l'Eglise en Occident*, t.X, Paris 1974, 481-482.

59 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 189-191.

60 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 189.

61 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 189-190 és *SoprOkl. I/3*, 393-395.

62 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 191, *SoprOkl. II/6*, 309–311.

63 (Megjegyzés - Popup)

Ad nostram audienciam, qualiter inter dominum Nicolaum plebanum vestrum et fratres in clauistro beate

Virginis Sopronii degentes super celebrationibus missarum, predicationibus (...) gravis esset altercatio. SoprOkl. I/3, 182-183.

64 (Megjegyzés - Popup)

Breznyik J., *A selmecbányai ...*, 38; Harsányi A., *A domonkosrend ...*, 320.

65 (Megjegyzés - Popup)

... benedictionibus cereorum, florum, frondium et aque benedicte. SoprOkl. I/3, 182-183.

66 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 19 és *SoprOkl. II/3*, 157.

67 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. I/3, 183.

68 (Megjegyzés - Popup)

1279-ben még a budai zsinat kikötötte, hogy a hívek vasárnapi misehallgatási kötelezettségüknek a plébániatemplomban kell eleget tegyenek.

69 (Megjegyzés - Popup)

1468-ban például a magyarországi rendtartomány domonkosai panaszt emeltek a pápánál, hogy Magyarország több helyiségében nem tartják tiszteletben a *Super cathedram* bullát. Harsányi A., *A domonkosrend ...*, 319.

70 (Megjegyzés - Popup)

antiquam consuetudinem in talibus observatam, quam vos bene scire credimus, ... Házi J. (szerk.), *Sopron ...*, t.I, vol.3, 183.

71 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi J., *Szent Ferencz rendjének ...*, I, 253.

72 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Szende Katalin statisztikai elemzését 303, 1278-1524 közötti, Házi Jenő által kiadott végrendelet alapján: kimutatta, hogy a soproni polgárok adományainak nagy többsége a Szt. Mihály plébániatemplomnak, valamint a többi, plébániai funkciót ellátó templomnak, a Boldogasszony és a Szt. Erzsébet egyháznak jutott. Szende K., „A soproni későközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai”, *Soproni Szemle* 1990 n°3, 270.

73 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 18.

74 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 172.

75 (Megjegyzés - Popup)

Házi J. (szerk.), t.II, vol.1, 305-306 n°94.

76 (Megjegyzés - Popup)

Házi J. (szerk.), t.II, vol.1, 363-365 n°129.

77 (Megjegyzés - Popup)

Házi J. (szerk.), t.II, vol.1, 397-399 n°147.

78 (Megjegyzés - Popup)

Házi J. (szerk.), t.II, vol.1, 411-413 n°154.

79 (Megjegyzés - Popup)

Az első végrendeletben ezt olvassuk: *Item testor fratribus religiosis I tal.den*; a másodikban és a harmadikban ez áll: *Item ad monasterium 2 tal.den*; végül a negyedikben: *Item I vas wein (...) pringt d' sum XVIII 1/2 tal. XX den., von welichem geldt schaff ich der pruederschafft der priester X. tal.den., den ubrigen tayl des gelcz und der süm schaff ich den pa'den klosteren h'e des h'egen orden und pe' Sandt Wolfgang, das man in yedes kloster a'n oxsen khawffen und geben scholl czw awffenthaltung der prueder.* Ld. a 76. és 79. jegyzetet.

80 (Megjegyzés - Popup)

Pásztor L., *A magyarság ...*, 8; Hermann E., *A katolikus ...*, 90.

81 (Megjegyzés - Popup)

Házi J., *Sopron ...*, 46–47.

82 (Megjegyzés - Popup)

Póda Endre, Sopron, 1892.; Payr Sándor, 1917.; Bán János, Sopron, 1939. Testamentum et ultima uoluntatis Decretum Reuerendj D.Wolffgangi Fochterj Viennensis Pastoris Ecclesiae Beatj Michaelis Archangelj Semproniensis in Christo pie defunctj (1566) Soproni Levéltár, Lad. F. fasc. 1. nr. 9/2.

83 (Megjegyzés - Popup)

Lad. XII. et M. fasc. 1. nr. 18.; Friedrich Ludwig Karl Weigand: Deutsches Wörterbuch, Gießen, 1881. Die Pfarrei, der Pfaffe értelmezése összevetendő. Pfaffe szónak Luther műveiben már elítélő értelme van. Nyomában Aventinusnál mint tisztességtelen, gyalázó szó használatos. Lexikon für Theologie und Kirche, 8. Band: Prediger, Predigt Freiburg, 1936. 440.

84 (Megjegyzés - Popup)

Lad. XII et M. fasc. 1. nr. 18.

85 (Megjegyzés - Popup)

XII et M. fasc. 1. nr. 19. collator=összegegyűjtő

86 (Megjegyzés - Popup)

W. Focher válaszlevele: Lad. XII et M. fasc. 1. nr. 19. Weigand: Deutsches Wörterbuch II. 385. szerint prédigen – die christliche, dann überhaupt die göttliche Lehre durch Vortrag verkündigen. Davon der Prediger /.../ als kirchlicher Ausdruck entlernt aus dem gleichbedeutenden mittel-lateinischen predicare, lat.praedicaere. A Prediger- der bredigaere a középfelnémetből Luthernél honosodik meg Prediger alakban, így alakult ki az írásos forma későbbi értelme (v.ö. Weigand II. 385. 1.) Ezen kialakult értelmezési gyakorlat miatt kerültek Fochter levelei magától érthetőleg a XVIII. századi levéltári rendezéskor Oertel Károly János elenchusában a XII et M ladulába.

87 (Megjegyzés - Popup)

A soproniak Fochter wolkersdorfi papi állomását Pfarrenak, plébániának nevezik. Dr. Pacheleb, a földesúr a bécsi püspökhöz fordul ellene panasszal, hogy Fochter nyughatatlan, állhatatlan pap. XII et M. fasc. I. nr. 23.

88 (Megjegyzés - Popup)

A soproni papok plébánosi ajánlása Fochternek: Lad. Ll. Fasc. 5. Nr. 19. Kovács József László: Hummel Kristóf végrendelete (1562) és számadása (1569) SSz. 50. 1996. 115–126. l.

89 (Megjegyzés - Popup)

Bán János, 1939.Sopron,28.1

90 (Megjegyzés - Popup)

Wolfgang Fochter végrendelete, Lad. F. fasc. 1. nr. 9/2.

91 (Megjegyzés - Popup)

Lad. F. fasc. 1. nr. 9/2. 3. lap

92 (Megjegyzés - Popup)

Lad. F.Fasc.1. nr.9/2. 3. lap

93 (Megjegyzés - Popup)

Theodor Wiedemann,1881.Prag,I.275.1; Bán János,1939. Sopron, 43.1; Owen Chadwick, 1998.265.1

94 (Megjegyzés - Popup)

95 (Megjegyzés - Popup)

Deutung der zwo greulichen Figuren, Papstesels zu Rom und Mönchkalbs zu Freiberg 1523.

96 (Megjegyzés - Popup)

A magyar nevelés története. 1. kötet Szerk.: Horváth Márton Bp. 1988. és Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Bp. 1988.

97 (Megjegyzés - Popup)

Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980. 21–23.

98 (Megjegyzés - Popup)

Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Bp. 1881.

99 (Megjegyzés - Popup)

Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 1–2. kötet Bp. 1899–1902.

100 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 1. kötet 164. A kisgimnázium (latin iskola, grammatikai iskola, peadagogium) alapvetően a latin nyelvet a nyelvtani szabályok alapján tanította, de a hitre nevelésen, a történelem és a földrajz elemein túl, az írás-olvasás-számolás – sok esetben német és magyar nyelven is történő – készség szintű elsajátíttatásával az intellektuális tevékenység alapjait rakta le. Ezekre épült a nagygimnázium két felső, humanista osztálya, a poetika és a retorika, amelyek már az egységes gondolkodás és kifejezőmód révén a – korabeli szóhasználattal – tudományosan képzetteknek az új társadalomszervezési funkciók ellátására, illetve a tudomány művelésére képes kommunikációs közösségeit hozta létre.

101 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 2. kötet 338.

102 (Megjegyzés - Popup)

Kosáry: i. m. 484–485.

103 (Megjegyzés - Popup)

A magyar nevelés története i.m. 122.

104 (Megjegyzés - Popup)

Mészáros: i. m. Hiányzik Csorna mellett például Bazin, Modor (katolikus), Munkács (görög katolikus), Nyírbátor, Rimaszombat (katolikus), Vasvár, Zombor középiskoláinak 18. századi működésére való utalás.

105 (Megjegyzés - Popup)

Mályusz Elemér: A helytörténeti kutatás feladatai. Századok 1923. 538–566. és Vörös Károly: A helytörténeti kutatásról. Valóság 1972. 2. sz. 42–51.

106 (Megjegyzés - Popup)

Csóka Lajos: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma, 1929.

107 (Megjegyzés - Popup)

A hivatkozott forrásban, Sopron megye közgyűléseinek jegyzőkönyveiben a megadott helyen nem szerepel az alapítás ténye és a fenntartásra vonatkozó fenti részletek – Dominkovits Péter szíves közlése.

Ugyanakkor a kismartoni katolikus iskolát a csornaival együtt kiskisgimnáziumnak nevezi, jóllehet az e vonatkozásban hivatkozott helyen a kismartoni egyértelműen triviális, azaz népiskolaként – nem mint ahogy Csóka értelmezi: triviumot oktató kiskisgimnáziumként – szerepel: vö. Fináczy: i. m. 1. kötet 245.

108 (Megjegyzés - Popup)

Gaál Zoltán: Csorna. Iskolái – értékei – nevezetességei. Győr, 1994. (első kiadás: 1989.)

109 (Megjegyzés - Popup)

„»A premontrei rend nyelvészeti (grammatikai) iskoláját 1702-ben alapították és 1733-ban a Rendház alsó szobájában helyezték el.«”, „»1734-ben létesült a prépost és a konvent költségén«, „Még Esterházy meghagyta, hogy az iskolát állítsák fel”, „»Magister Scholarum est inductus 1739, qui sub salario 30 fl et vistu ordinario a Praepositura sustentatur, et iuvenes sub ipso usque ad grammaticam inclusive erudiuntur, et ad pietatem ad stringuntur prout in aliis etiam optime regulatis gymnasiis observatum.«”, „»1733: Barthodeiszky Zsigmond csornai prépost idejében a csornai-rábaközi ifjúságot tanító tanította (jövedelme: asztaladás és 30 forint esztendei fizetés).«, „»1757-ben a konvent a városban külön iskolát építtetett s a prépostság székházában lévőt oda áttelepítette.«”, „»A szerzet egyik tagja tanított Schisler Arnold szerzetes alatt, 1776-ban Niczky Lázár erre az iskolára 300 forintokat hagyott végrendelettel.«”, „Dr. Nolbek Rafael (1739–1754) ... gimnáziummá fejlesztette azt a grammatikai iskolát, amelyet a rend az alapító Eszterházy (Pál?) óhajára (1694) eddig fenntartott, és amelynek helye Nolbek idejében a konvent épület alsó részén volt. Nolbek Rafael hivatásos magistert fogadott, erre bízta az ifjakat és meghagyta neki, hogy más gimnáziumokban szokásos módszer szerint oktassa őket. Ezek a gimnazista ifjak, akik nagyjából a környék nemes családjai köréből kerültek ki,...” Gaál: i. m. 45.

110 (Megjegyzés - Popup)

Pájer Imre: Csorna iskolái (1659–1996). In: Település – iskola – társadalom. Tanulmányok Győr–Moson–Sopron megye és Burgenland iskolatörténetéből 1777–1996. Szerk.: Kovácsné Németh Mária, Győr, 1996. 148–165.

111 (Megjegyzés - Popup)

Drinóczy György: Böngészet Sopron vármegye történetéhez. Csorna, 1830–1847. No. 235–236.

112 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 148. Az 1766-os összeírásban még regisztrált majd megszűnő katolikus gimnáziumokról szóló szövegrész a következő: “A valóságban azonban ezek nagyrészt olyan kisgimnáziumok voltak, amelyeket az új mérték [a Ratio Educationis – S. Cs.] szerint minden további nélkül nemzeti, vagyis elemi iskolává kellett átminősíteni. Részint pedig olyanok, amelyek végképp megértek a felszámolásra, mint a bártfai zugiskola, a máshonnan kicsapott, rossz diákok gyűlhelye. Ilyen okból tűntek el Baja, Bazin, Csorna, Modor, Rimaszombat, Szentmária stb. csenevész katolikus »középiskolái«.” Kosáry: i. m. 484–5. A Ratio Educationis, az 1777-ben kiadott és hatályba léptetett tanügyi kódex egységesen szabályozta az ekkor állami (királyi) igazgatás és felügyelet alá kerülő oktatási rendszert tartalmi, szervezeti és személyi vonatkozásban egyaránt, vagyis az adott iskolatípushoz tartozó összes iskolában ugyanazokat a feltételeket (tananyag, osztálybeosztás, tanárok száma stb.) kellett biztosítani.

113 (Megjegyzés - Popup)

Dominkovits Péter: Nemesi birtoklás – közigazgatási határok. Adatok a nyugat–dunántúli nemesség XVIII. századi társadalomtörténetéhez. In: Házi Jenő Emlékkönyv. Szerk.: Dominkovits Péter–Turbuly Éva Sopron, 1993. 321–348.

114 (Megjegyzés - Popup)

Dominkovits Péter: Egy középfokú oktatási intézmény a vármegyei hivatalviselő elit képzésében. Adatok a soproni jezsuita gimnáziumnak a vármegyei tisztikar iskoláztatásában betöltött szerepéhez a XVIII. század első harmadából. In: Zalai Gyűjtemény 41. Iskola és társadalom. Zalaegerszeg, 65–78. 69. Ez az írás, és Hoós Éva ugyanebben a kötetben levő – alább hivatozott – tanulmánya volt a kiindulási alapja írásomnak.

115 (Megjegyzés - Popup)

A dokumentumokra Dominkovits Péter hívta fel a figyelmet. Itt mondok neki köszönetet ezért.

116 (Megjegyzés - Popup)

Fináczy: i. m. 1. kötet 302. Országos diákösszeírás korábban is volt, a pestisjárvány miatt 1738-ban. Elvben ebben is minden diáknak, tehát felsőbb iskolának is szerepelni kellene, de a körülmények miatt nem minden iskolából küldték, küldhették fel a Helytartótanácsnak a kért adatokat. A Dunántúlra vonatkozóan például hiányzik Kőszeg, Komárom, Székesfehérvár, Pécs iskoláinak jelentése, és nincs említve Csorna sem. Vö.: Fallenbüchl Zoltán: Az 1738/39. évi országos diákösszeírás. Bp. 1985. 3–5.

117 (Megjegyzés - Popup)

Hoós Éva: Latin iskola vagy professzionális képzés. Iskolák a társadalmi elvárások hálójában a XVIII. század végén: a keszthelyi példa. In: Zalai Gyűjtemény 41. Iskola és társadalom. Zalaegerszeg, 1997. 89–113. különösen 95., 105–106.

118 (Megjegyzés - Popup)

MOL C 39 1766. Lad. E. fasc. 8. No. 68.

119 (Megjegyzés - Popup)

Itt valószínűleg azokról a kölcsönökről van szó, amelyeket Schöllinger Ferenc, még mint perneci apát vett

fel 200 000 forint értékben a rend magyarországi prépostságainak visszaváltására. Vö. Drinóczy: i. m. No. 235. A két prépostság 1741-ben lett Nalbek Rafael csornai apát személyével ténylegesen egyesítve, és valóban szépen jövedelmezett: “Nalbek Rafael prépostságának 16 éve alatt összesen 28 000 forintot adott a türjei gazdaság Csornának, többszörösen visszafizetvén a ráfordított 8000 forint vételárat.” Kovács Imre: A türjei premontrei prépostság története. In: Zalai Gyűjtemény 32. Zalaegerszeg, 1991. 125.

120 (Megjegyzés - Popup)

Az összeírás menetét és a kérdőpontokat részletesen lásd: Hoós: i. m. Ebben a tanulmányban a veszprémi püspökséghez tartozó keszthelyi kisgimnázium esetében az igazgató és a tanárok által írt részletes jelentést ismerhetjük meg, míg a csornai iskolára vonatkozóan a győri püspök által készített összesített, a keszthelyinél kevésbé részletes jelentést van lehetőségünk használni: MOL C 67 1773–74. No. 5.

121 (Megjegyzés - Popup)

Erről részletesebben: Hoós: i. m. 94–95.

122 (Megjegyzés - Popup)

Fináczy: i. m. 2. kötet 341.

123 (Megjegyzés - Popup)

A türjei prépostság egyébként már 1767-ben ismét önálló: Kovács Imre: i. m. 135.

124 (Megjegyzés - Popup)

Fallenbüchl Zoltán: A diákság megélhetésének kérdéséhez Magyarországon a 18. század folyamán. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976–1977. Bp. 1979. 379–415. Ezt az észrevételt az 1766-os összeírás kapcsán tette a szerző.

125 (Megjegyzés - Popup)

Kovács: i. m. 142–143.

126 (Megjegyzés - Popup)

Csornai Premontrei Konvent Magánlevéltára Archivum Vetus 11. I. 1.

127 (Megjegyzés - Popup)

Barthodeiszky Zsigmond 1733 és 1738 között volt Csornán prépost: Drinóczy: i. m. No. 235–236.

128 (Megjegyzés - Popup)

Drinóczy: i. m. No. 235–236

129 (Megjegyzés - Popup)

Barthodeiszky “A Conventet is meg nagyobbította ‘s némelly szobákat iskolákká alakított.” U.o.

130 (Megjegyzés - Popup)

Szabó István: A nemesség és a parasztság osztályviszonyai a XV–XVIII. századokban. In: Jobbágyok – parasztok. Értekezések a magyar parasztság köréből. Bp. 1976. 237–252. 243., Vörös Károly: A társadalmi fejlődés fő vonala. In: Magyarország története 1686–1790. Bp. 1989., Fallenbüchl: i. m., Tóth István György: Mivelhogy írást magad nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp. 1996., Benda Gyula: Zala megyei nemesek életviszonyai a XVIII. században. In: Történeti antropológia. szerk.: Hofer Tamás Bp. 1984. 313–20., Kósa László: Kisnemesek és utódaik viselkedése és gondolkodásmódja a XIX. században. In: Történeti antropológia. szerk.: Hofer Tamás., Bp. 1984. 328–35., Kósa László: Polgárosuló és parasztosodó kisnemesek. Világosság 1991. 9. sz. 703–710., Sasfi Csaba: A nagykanizsai és a keszthelyi gimnázium vonzáskörzete és a diákok lakóhelyi koncentrációja 1808 és 1848 között. In: Zalai Gyűjtemény 41. Iskola és társadalom. Zalaegerszeg, 1997. 131–171.

131 (Megjegyzés - Popup)

Csornai Premontrei Konvent Magánlevéltára Archivum Vetus 28. II. 53.

132 (Megjegyzés - Popup)

Csornai Premontrei Konvent Magánlevéltára Archivum Vetus 28. II. 63.

133 (Megjegyzés - Popup)

Csornai kanonok, 1743 és 1757 között Túrje plébánosa és magyar hitszónoka: Kovács Imre: i. m. 129. és 154.

134 (Megjegyzés - Popup)

Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (SL) Csornai Premontrei Konvent Hiteleshelyi Levéltára Testamenta: No. 26. A Drinóczy-kéziratban a hagyományozás időpontja 1776. Drinóczy: i. m. No. 235.

135 (Megjegyzés - Popup)

Fináczy: i. m. 1. kötet 170–184., Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet 1–5. kötet Bp. 1935–36., Kosáry: i. m. 105–108., Dominkovits Péter: Egy középfokú oktatási intézmény...

136 (Megjegyzés - Popup)

Kárpáti Kelemen: A szombathelyi kir. kat. főgymnásium története 1-2. rész In: Értesítő 1889-90. 3-77. és Györffy Endre: A keszthelyi kath. főgymnasium története. Keszthely, 1896.

137 (Megjegyzés - Popup)

Dominkovits Péter: Nemesi birtoklás... 323.

138 (Megjegyzés - Popup)

Dominkovits Péter: Egy középfokú oktatási intézmény... 70.

139 (Megjegyzés - Popup)

Ambrusztér Sándor: A tatai kegyesrendi ház és gymnasium története. Ért. 1894/95. 5-48. és Pap János: A nagy-kanizsai kath. főgymnasium és a k. r. társasház vázlatos története. Ért. 1879/80. 3-67.

140 (Megjegyzés - Popup)

Kárpáti Kelemen: i. m.

141 (Megjegyzés - Popup)

Balanyi György–Biró Imre–Biró Vencel–Tomek Vince: A magyar piarista rendtartomány története. Bp. 1943. 27–28.

142 (Megjegyzés - Popup)

Mihály Ferenc–Szakály Ferenc–Szirányi Péter: A 250 éves mosonmagyaróvári gimnázium története. Mosonmagyaróvár, 1989.

143 (Megjegyzés - Popup)

Sasfi Csaba: Tandíj: elitképzés vagy közoktatás. II. József oktatáspolitikai rendeletei. Századvég 1998. Nyár (új folyam 9. sz.) 133–157.

144 (Megjegyzés - Popup)

Az eredeti rendelkezés szerint nem a szombathelyi, hanem a varasdi gimnáziumról volt szó, ettől azonban a rend magyar jellegét féltette: Lakatos Vince: A csornai premontrei kanonokrend tanító tevékenysége. Bp. 1909. 5. és Győrffi: i. m. 9.

145 (Megjegyzés - Popup)

A középiskola közönségének hagyományosan a fő- és középbirtokos nemesség és a szabad királyi városok módos polgárságának fiait tekinthetjük, hozzátéve azt, hogy a városi polgárság körében csak az alsóbb osztályokban folytatott, gyakorlati hasznú tanulmányok voltak jellemzőek, és hogy a társadalom alsóbb rétegeiből származók bizonyos mértékig mindig jelen voltak a gimnáziumokban, főleg az egyházi utánpótlás biztosítása végett.

146 (Megjegyzés - Popup)

Kosáry Domokos: Értelmiség és kulturális elit a XVIII. századi Magyarországon. Valóság 1981. 2. sz. 11–20.

147 (Megjegyzés - Popup)

Hoós: i. m. 91–92.

148 (Megjegyzés - Popup)

Tóth István: i. m.

149 (Megjegyzés - Popup)

Kármán Mór: Közoktatásunk országos szervezésének nehézségei a XVIII. században. Budapesti Szemle 1911. 410. sz. 218–239. 411. sz. 394–429. 408.

150 (Megjegyzés - Popup)

Mályusz Elemér fogalmazta meg e társadalomtörténeti megközelítés fontosságát az addigi, zömében intézménytörténeti nézőponttal szemben: Századok 1932. 106–107.

151 (Megjegyzés - Popup)

Ilyen jellegű vizsgálatok lehetőségét Tóth István György vetette fel: Tóth István: i. m. 39.

152 (Megjegyzés - Popup)

1704., 1710., 1720., 1729., 1741., 1751., 1759., 1769., 1775.

153 (Megjegyzés - Popup)

1741. Grammatica: Kusunics Josephus libertinus – 1751. Rhetorica: Pucz Andreas civis, Syntaxis: Vagner Michael ignobilis – 1759. Poetica: Hirsch Andreas nobilis – 1769. Poetica: Horváth Joannes ignobilis, Smászer Antonius ignobilis, Vercsek Franciscus ignobilis, Syntaxis: Abdai Joannes ignobilis, Süle Michael ignobilis, Würth Michael ignobilis. Az anyakönyv lelőhelye: SL a Bencés Gimnázium iratai 52. k. Nomina Studiosorum Gymnasii Societatis Jesu Soproniensis

154 (Megjegyzés - Popup)

Az első magyarországi népszámlálás szerint 1785-ben Csornának 2856, Kapuvárnak 2321 tényleges lakosa volt.

155 (Megjegyzés - Popup)

Fináczy: i. m. 2. kötet 343.

156 (Megjegyzés - Popup)

Az első népszámlálás adatai szerint 1785-ben 1946 lakos élt Óváron, bár a közeli Moson mezőváros 2315 lakosát is figyelembe kell itt vennünk. A távolsági adatok az 1774-es összeírás 2. kérdőpontjára az óvári gimnázium által adott válaszok.

157 (Megjegyzés - Popup)

Mihány Ferenc–Szakály Ferenc–Szirányi Péter: i. m. 23–25.

158 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

159 (Megjegyzés - Popup)

A bártfai fürdő a szabadságharc alatt jórészt elpusztult. A hevenyészett állapotú fürdőt 1892-ben Zimonyi Schwarcz Ármin és fia budapesti cég vette bérbe 35 évre, és a fürdőt teljesen modernizálta. (Bártfa szab.

kir. város és Bártfa-gyógyfürdő ismertetése. Bp., 1901. 126-130. és Chyzer Kornél: Bártfa-fürdői emlékkönyv. Eperjes, 1895. 12-14.) A hévízi fürdő felvirágoztatása is magánszemély nevéhez köthető: 1905-ben Reischl Vencel vette bérbe a fürdőt, aki korábban sokáig Keszthely bírása volt. (N. Szabó Gyula: Hévíz monográfiája. Nagykanizsa, 1931. 63-64.)

160 (Megjegyzés - Popup)

Kincses Katalin: A soproni fürdők a kora újkorban. In: Aetas, 1997. 1. 23-24.

161 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Fürdőznek a régi soproniak. 3-4. közlemény. új Sopronvármegye, 1942. július 11. és 18.

162 (Megjegyzés - Popup)

A fertőbozi fürdő alapítására ld. Tilkovszky Loránt: A fertőbozi fürdő. In: História, 1985. 2. 14-16.

163 (Megjegyzés - Popup)

Hárs József: A soproni idegenforgalom kezdetei. In: SSz, 1966. 4. 307-309.

164 (Megjegyzés - Popup)

Takáts Dénes 1905. július 5. és augusztus 6. között tartózkodott a fürdőben. SVL XIII.18. Takáts Dénes naplója. 1905-1922. (Köszönetet szeretnék mondani Dominkovits Péternek, aki felhívta a figyelmemet a fontos forrásra.)

165 (Megjegyzés - Popup)

A fürdő századvégi épületei Wosinsky egyik levelének fejlécéről ismertek, mert ezek képei díszítették. (SVL IV.1403/c. XXV. 25 203. Wosinsky István levele Gebhardt Józsefhez. 1898. július 29.)

166 (Megjegyzés - Popup)

David Wachtel: Ungarns Kurorte und Mineralquellen. Oedenburg, 1859. 49-56.

167 (Megjegyzés - Popup)

Wachtel balfi leírását több tanulmány feldolgozta. Ld. Zádor Alfréd: A balfi gyógy- és ásványvíz hasznosítása. In: SSz, 1978. 1. 42-43.; Hárs i.m. 367-309.

168 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/c. XXV. 15 535.

169 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/a. Tan. és közgy. jkv. 831/1866, 420/1867.

170 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/c. XXV. 15 535.

171 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/c. XXV. 14 102. Értvérsi jegyzőkönyvek.

172 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/a. Tan. és közgy. jkv. 2950/1865.

173 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/c. XXV. 15 642.

174 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/c. XXV. 15 642.

175 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 25 203.

176 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/c. XXV. 16 016.

177 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/c. XXV. 15 535.

178 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/a. Tan. és közgy. jkv. 1773, 2249/1871, 245, 428/1875.

179 (Megjegyzés - Popup)

22 SVL IV.1403/a. Tan. jkv. 559/1881.

180 (Megjegyzés - Popup)

Az 1869. augusztus 2-i tanácsülés két vagyontalan számára szegénységi bizonyítvány kiállítását rendelte el, hogy a balfi fürdő szolgáltatásait ingyen igénybe tudják venni. (SVL IV.1106/c. XXV. 15 703.)

181 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/a. Tan. és közgy. jkv. 1882. január 7. 74/61.

182 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 17 491.

183 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/a. Tan. és közgy. jkv. 1819/a/1867.

184 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 23 726. Haszonbéri szerződés. 1886. december 16.

185 (Megjegyzés - Popup)

MOL 1894. V. 7. 61 788. Sopron szab. kir. város vagyonleltára 1893. évről.

186 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 25 873/I.

187 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 25 203.

188 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 23 726. Wälder József jelentése.

189 (Megjegyzés - Popup)

MOL 1895. V. 7. 20 178.

190 (Megjegyzés - Popup)

A haszonbéri szerződés 30. ponja szerint: *"Ha bérbevevő jelen szerződés feltételeinek gyakori és súlyos megszegései által a városi bérleményt sülyesztené, avagy ha a csekély haszonbért sem fizetné meg pontosan, bérbeadó város jogosítva lesz őt a bérleményből a bíróság útján kimozdíttatni és ez esetben bérlőnek a fürdőház épületébe befektetett beruházásai csak annyiban és oly mérvben térítettnek meg a város által, a mennyire azoknak akkor a becsértéke terjedni fog".*

191 (Megjegyzés - Popup)

Kuntzitól a város a bérleményt 1894. április 1-jén váltotta meg. Fick János: Sopron szabad királyi város polgármesterének 1894. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1895. 24.

192 (Megjegyzés - Popup)

A kávéház eladásáról szóló hirdetés. Soproni Napló, 1898. április 14.

193 (Megjegyzés - Popup)

1895. október 12. SVL IV.1403/c. XXV. 25 744/1. D. Ketsch tanácsnok jelentése a fürdőről a városi tanácsnak.

194 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 25 203. Wälder József jelentése.

195 (Megjegyzés - Popup)

Fick János: Sopron szabad királyi város polgármesterének 1894. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1895. 35.

196 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 25 203.

197 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1896. január 30. 1096/23.

198 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1897. február 25. 2155/40.

199 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1897. április 29. 5499/99.

200 (Megjegyzés - Popup)

Gebhardt József: Sopron szabad királyi város polgármesterének 1897. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1898. 25.

201 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1898. január 27. 992/15.

202 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1898. február 11. 1586/1645/31.

203 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/a. Tanácsi és közgyűlési jegyzőkönyv (a továbbiakban TKJ). 831/1866.

204 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/a. XXV. 15 535., SVL IV.1106/a. TKJ 1434/1867.

205 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/a. XXV. 15 535.

206 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/a. Tan. és közgy. jkv. 2249/1871.

207 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 18 259.; SVL. IV.1403/a. Tan. és közgy. jkv. 245/1875.

208 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 25 203.; SVL. IV.1403/a. Tan. jkv. 559/1881.

209 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/a. XXV. 14 102.

210 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/a. XXV. 15 642.

211 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 16 622.; SVL IV.1403/a. Tan. és közgy. jkv. 1773/1871.

212 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 18 258.; SVL IV.1403/a. Tan. és közgy. jkv. 428/1875.

213 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1880. december 15. 4504/365.; SVL IV.1403/c. XXV. 25 503.; és az 1881. évi költségvetés (MOL 1881. V. 7. 35 835).

214 (Megjegyzés - Popup)

Gebhardt József: Sopron szabad királyi város polgármesterének 1896. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1897. 34.

215 (Megjegyzés - Popup)

Hárs i.m. 309.

216 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1106/c. VI. 1329.

217 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1880. december 15. 4504/365.

218 (Megjegyzés - Popup)

A fürdők 1893. évi vendégforgalmára ld. Preysz Kornél: Fürdőügyünk haladása 1893-ban. Bp., 1894. 29-45.

219 (Megjegyzés - Popup)

Preysz Kornél könyvében 116 fürdő rangsorolása van említve, holott valójában 130 fürdő

látogatottságának adatait közli. 36-41.

220 (Megjegyzés - Popup)

Dayka Péter: Lsvány vagy gyógyforrás védterületének engedélyezése körüli eljárás. Bp., 1906. 11.

221 (Megjegyzés - Popup)

Preysz i.m. 17.

222 (Megjegyzés - Popup)

Egészségügyi Értesítő 1895. július 15.

223 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 26 895. Hirdetmény Sopron szabad királyi város tanácsától.

224 (Megjegyzés - Popup)

"Mert erős szándéka, hogy a balfi fürdőt a virágzás magas fokára emelje...mindenekelőtt arra fog törekedni, hogy Balfnak megszerezze a gyógyfürdő-jelleget. Ennek a többi közt az a feltétele, hogy állandó fürdő-orvos és gyógyszerár állítassék föl". Soproni Napló, 1898. február 13.

225 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 26 815.

226 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 26 767/a.

227 (Megjegyzés - Popup)

Dayka i.m. 14-15.

228 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 27 324.

229 (Megjegyzés - Popup)

Gebhardt József: Sopron szabad királyi város polgármesterének 1900. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágairól. Sopron, 1901. 19.

230 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 27 324.

231 (Megjegyzés - Popup)

Printz Ferencz: Sopron szabad királyi város polgármesterének 1901. évi jelentése a városi közigazgatás

összes ágairól. Sopron, 1902. 23.

232 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1901. június 2.

233 (Megjegyzés - Popup)

1901. november 18. SVL IV.1403/c. XXV. 27 343. Erdőmesteri jelentés.

234 (Megjegyzés - Popup)

Az adásvételi szerződés VIII. pontja szerint: "*Megengedi a város közönsége, hogy vevő a balfi vasuti állomástól a fürdő házig vezető uton keskeny vágányu vasutat létesítsen*". 1898. március 15. SVL IV.1403/c. XXV. 26 895.

235 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1901. november 28. 13780/223.

236 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 27 343.

237 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1401/a. Közt. jkv. 1903. szeptember 24. 8675/284.

238 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1404. Polgármesteri hivatal mutatókönyv. 1903. II. kötet.

239 (Megjegyzés - Popup)

Hankó Vilmos: Fürdőink. Lsványvízeink. Bp., 1902. és Hankó Vilmos: Magyarország fürdő és ásványvízei. Bp., 1906.

240 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1900. július 22.

241 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1899. május 18.

242 (Megjegyzés - Popup)

Balf gyógyfürdő ismertetése. Kiadja Wosinski István gyógyfürdő-tulajdonos. Megjelenik évente 4-szer. Széchenyi Könyvtár. Aprónyomtatványtár. Fürdők, 1903.

243 (Megjegyzés - Popup)

A "mukáspenzionátus"-t 1899-ben adták át. Soproni Napló, 1899. október 22.

244 (Megjegyzés - Popup)

Boleman István: Magyar fürdők és ásványos vizek. Bp., 1896. 146.

245 (Megjegyzés - Popup)

SVL IV.1403/c. XXV. 27 343. Wosinsky fellebezése az el nem adott földterület miatt. 1901. július 7.

246 (Megjegyzés - Popup)

Fürdők és nyaralóhelyek. A magyar fürdők kalauza. 1911. Szerk.: Fodor Oszkár. 17.

247 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1900. június 28.

248 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1900. augusztus 5.

249 (Megjegyzés - Popup)

Az 1899. és 1901. évi ünnepélyes megnyitó május 14-én illetve május végén volt. (Soproni Napló, 1899. május 18. és 1901. június 2.)

250 (Megjegyzés - Popup)

Magyarországi fürdők és források képes ismertetése 1913. Összeállította: Vámosy Zoltán, Lenkei V. Dani, Schulhof Vilmos. Bp., 1913. 10.

251 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1901. május 26.

252 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1901. május 19.

253 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Napló, 1900. május 13.

254 (Megjegyzés - Popup)

Az 1899. évi idénynyitási a fürdő már 100 vendéget fogadott, s az akkor ott lévő vendégek száma 30 volt. Soproni Napló, 1899. május 18.

255 (Megjegyzés - Popup)

Sopronmegyei naptár az 1899. évre. Sopron, 1898. 47-48.

256 (Megjegyzés - Popup)

A Magyar Szent Korona országainak Balneológiai Egyesületébe tartozó fürdők és források képes ismertetése. Szerk.: Vámosy Zoltán, Schulhof Vilmos. Bp., 1914. 10.

257 (Megjegyzés - Popup)

Az 1912. évi sopronmegyei naptár és címtár írta, hogy a fürdőtelepen egyszerre 400 fürdővendég számára van elegendő hely. 212.

258 (Megjegyzés - Popup)

100 A Soproni Napló, 1898. február 13-i számában írták róla: "*Wosinski dr. már most is öt megye betegeinek kedvelt csodadoktora*".

259 (Megjegyzés - Popup)

101 Moess Jenő: Balfi fürdőlevelek 1915-ből. In: SSz, 1969. 3. 264.

260 (Megjegyzés - Popup)

102 Soproni Napló, 1900. május 13.

261 (Megjegyzés - Popup)

103 Soproni Napló, 1899. május 18.

262 (Megjegyzés - Popup)

104 Moess i.m. 263.

263 (Megjegyzés - Popup)

105 Soproni Napló, 1901. május 12.

264 (Megjegyzés - Popup)

106 Soproni Napló, 1900. június 3.

265 (Megjegyzés - Popup)

107 Az uszodák építésére ld. Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936. 60-61.

266 (Megjegyzés - Popup)

108 Soproni Napló, 1900. augusztus 12.

267 (Megjegyzés - Popup)

109 Lovas Gyula: A soproni villamos vasút. In: SSz, 1966. 2. 114.

268 (Megjegyzés - Popup)

110 Thirring Gusztáv: A magyar városok statisztikai évkönyve. I. évfolyam. Bp., 1912. 360-361.

269 (Megjegyzés - Popup)

111 Márai Sándor: Egy polgár vallomásai I-II. Bp., 1990. 53.

270 (Megjegyzés - Popup)

112 Soproni Napló, 1900. június 3.

271 (Megjegyzés - Popup)

113 Soproni Napló, 1899. október 8.

272 (Megjegyzés - Popup)

114 Sopron, 1892. augusztus 2.

273 (Megjegyzés - Popup)

115 Litfass sopronmegyei naptára az 1893 közönséges évre. Sopron, 1892. 162.

274 (Megjegyzés - Popup)

116 Soproni Napló, 1901. május 12.

275 (Megjegyzés - Popup)

117 Sopronmegyei naptár az 1899. évre. Sopron, 1898. 84.

276 (Megjegyzés - Popup)

118 Sopronmegyei naptár és címtár 1912. Sopron, 1911. 9-12.

277 (Megjegyzés - Popup)

119 Sopron, 1901. június 2.

278 (Megjegyzés - Popup)

120 Oedenburger Zeitung, 1901. május 26.

279 (Megjegyzés - Popup)

121 Takáts Dénes naplója. 1905-1922. SVL XIII.18.

280 (Megjegyzés - Popup)

122 A gyűjtés eddigi kutatási eredményeiről ld. Güntner Péter: A soproni polgárság vagyoni viszonyai a századfordulón a hagyatéki leltárak tükrében. In: SSz, 1995. 3. 244-261; Uő: A soproni polgári lakáskultúra a századfordulón. In: SSz, 1997. 1. 21-31.; és a leltárak számítógépes feldolgozásáról Uő: A soproni hagyatéki leltárak számítógépes feldolgozása. In: Levéltári Szemle, 1997. 3. 14-25.

281 (Megjegyzés - Popup)

123 SVL IV.B. 1405. 997/1913.

282 (Megjegyzés - Popup)

124 SVL IV.B. 1405. 249/1920.

283 (Megjegyzés - Popup)

125 Thirring i.m. 602.

284 (Megjegyzés - Popup)

126 Sipos András: Várospolitikai és városigazgatás Budapesten 1890-1914. Bp., 1997. 163-175.

285 (Megjegyzés - Popup)

Lakos János: Hogyan írjam meg falum történetét? Pest Megyei Levéltári Füzetek 5. Pest Megyei Levéltár 1983, Csiffáry Gergely: A helytörténetírás levéltári, múzeumi és könyvtári forrásai In: Helyismereti könyvtárosok III. országos tanácskozása Tata, 1996. július 17–19. Szentendre, MKE Helyismereti könyvtárosok Szervezete 1997. 7–16.

286 (Megjegyzés - Popup)

Házi, 1921–1943

287 (Megjegyzés - Popup)

Nagy, 1889–1891

288 (Megjegyzés - Popup)

Sümeghy, 1928

289 (Megjegyzés - Popup)

Jelzetük : SvmL IV.A/1a.-b. Évkörük: 1579–1848.

290 (Megjegyzés - Popup)

Sümeghy-kézirat 101–102.

291 (Megjegyzés - Popup)

Az iratokat 1805-ig Tirnitz József levéltáros rendezte mintaszerűen az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején. Fondtörténeti bevezetővel ellátott raktári jegyzék is készült az anyaghoz, amelynek megállapításaiból a szerző is merített. Az 1805 utáni iratokról egyszerű dobozjegyzék készült.

292 (Megjegyzés - Popup)

IV, A/1.h.

293 (Megjegyzés - Popup)

IV.A/1.p.

294 (Megjegyzés - Popup)

IV.A/1.k.aa-ee.

295 (Megjegyzés - Popup)

Az újrarendezés ugyancsak Tirnitz József munkája volt.

296 (Megjegyzés - Popup)

A földesúr és a jobbágy viszonyának állami szabályozása.

297 (Megjegyzés - Popup)

A földesúr birtokának állományáról, az abból várható jövedelemről készített kimutatás.

298 (Megjegyzés - Popup)

IV.A/1.k.-bb.

299 (Megjegyzés - Popup)

Felhő, 1970.

300 (Megjegyzés - Popup)

Vonatkozó szakirodalom: Felhő Ibolya: A Mária Terézia úrbérrendezése során készült adatfelvételek. In: Kovacsics, 1957.

301 (Megjegyzés - Popup)

IV. A/1. aa-bb.

302 (Megjegyzés - Popup)

IV. A/1. m

303 (Megjegyzés - Popup)

IV. A/1. n

304 (Megjegyzés - Popup)

IV./A 14. a. Például az 1754-es országos összeírás részletesen összeírja az egyes községek zsidó lakosságát is.

305 (Megjegyzés - Popup)

IV.A/14.a. (conscriptioes regniculares) 1715–20, 1728, 1754, 1828.

306 (Megjegyzés - Popup)

IV.A/14. d.aa. Fatalitates et bonificationes 1729–1848

307 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam XII., Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1720–21. Bp. 1896.

308 (Megjegyzés - Popup)

Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás In: Kovacsics, 1957 145–200. 145.p

309 (Megjegyzés - Popup)

A beszállásolt és átvonuló katonaság és lovai ellátására kivetett adóegység, amit nagyrészt természetben kellett rendelkezésre bocsátani.

310 (Megjegyzés - Popup)

Csávánál megadják például, hány évre kaptak mentességet az új jövetelű úrbéreszek.

311 (Megjegyzés - Popup)

Vendégek, új telepések.

312 (Megjegyzés - Popup)

A másik összeíró Szunyogh János gróf.

313 (Megjegyzés - Popup)

Az adóelengedés mértéke általában 10 % volt.

314 (Megjegyzés - Popup)

Vonatkozó irodalom: Bottló Béla: Az 1828. évi összeírás célja és feladata. In: Kovacsics-1957 242–272.

315 (Megjegyzés - Popup)

IV.A/14.b.

316 (Megjegyzés - Popup)

IV.A/14.d. aa. Kárösszeírások, fatalitates et bonificationes 1729–1847

317 (Megjegyzés - Popup)

Egyed község tűzkárösszeírása.

318 (Megjegyzés - Popup)

Fabiny Tibor: Payr Sándor élete és irodalmi hagyatéka = Lelkipásztor, 1963. p. 730.

319 (Megjegyzés - Popup)

Pröhle Károly: Payr Sándor. Győr, 1938. p. 2.

320 (Megjegyzés - Popup)

Fabiny: uo.

321 (Megjegyzés - Popup)

Pröhle: id. mű. p. 3.

322 (Megjegyzés - Popup)

Fabiny: id. mű. p. 731.

323 (Megjegyzés - Popup)

Fabiny: id. mű p. 732.

324 (Megjegyzés - Popup)

Fabiny: id. mű pp: 732-733.

325 (Megjegyzés - Popup)

Fabiny: id. mű p. 737

326 (Megjegyzés - Popup)

Fabiny: id. mű pp: 730-738.

327 (Megjegyzés - Popup)

* Geleji Sándorról Hiller István „Egy soproni forradalmár tudós életrajzához” címmel közölt cikket. SSz. 1972/2. 176–181.

328 (Megjegyzés - Popup)

Boronkai Pál a soproni vízellátás történetét és akkor időszerű kérdéseit foglalta össze a "Sopron vízellátása" c. írásban

(SSz XIII. [1959] 205.o.). Forrásmunka értékű a „Sopron újjáépítése” c. írás (SSz XIV.évf [1960] 8.o.).

Építéstechnikai vonatkozású „A soproni belváros talajvizsgálatának eredményei” c. cikk (SSz XVII.évf

[1963] 57.o.). A közművek történetét folytatja a „Sopron csatornázása” c. írás (SSz XVIII. évf. [1964]

57.o.), amelyben ismerteti a Rákpatak boltozási munkáit is, melyekben annakidején sajátmaga

közreműködött. Helytörténeti érdekességű az „Árvizek Sopronban” (SSz XIX. évf [1965] 339.) tárgyú írás,

melynek az azévi árvíz különös jelentőséget is adott. Sopron város köztisztaságáról, a Sopront átszelő patakokról, a városi színházról, a várkerületi házak tatarozásáról és a Fertő tóról szólnak további érdekes írásai. A megemlékezés szerzője a Boronkai Pál szakirodalmi munkásságával kapcsolatos adatokért köszönetet mond Hárs Józsefnek.

329 (Megjegyzés - Popup)

Környei Attila: A nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum kiállítása. SSz. 1974. 248-263.

330 (Megjegyzés - Popup)

Környei Attila: Tíz éves a Széchenyi István Emlékmúzeum, SSz. 1983. 169-175.

331 (Megjegyzés - Popup)

Környei Attila: Beszámoló a Széchenyi István Emlékmúzeumról, SSz. 1991. 203-2121. és Gondolatok a Széchenyi Emlékéről, Soproni Füzetek, 1992. 196-216.